

IV. DEVLETÇİLİK VE DEVLET MÜDAHALESİ KONUSUNDA KONGREYE SUNULAN TEBLİĞLER

1. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi

AHMET HAMDİ BAŞAR

1948 Türkiye İktisat Kongresi gündeminin başlıca meddesi şudur:

"Türkiye'nin iktisadi kalkınması ve istihsalinin gelişmesi davasının devletçilik ve devlet müdahalesi bakımından incelenmesi".

Bu madde ile üç şey birbirine bağlanmıştır: 1) İktisadi kalkınma, 2) İstihsalin gelişmesi, 3) Devlet Müdahalesi. Hakikaten bütün davalarımız şu üç halkalı zincirin içine girebilir. İktisadi kalkınmamız için tek yol istihsalimizin gelişmesidir ve bunun da yine tek yolu devletin müspet yardım ve müdahalesidir. Eğer bu görüşte mutabıksak o zaman araştıracağımız şey, "ne yapmalıyız ki bugün istihsal ettiğimizden çok daha fazla mal elde etmeliyiz, vatandaşları refaha, saadete ve hürriyete götürmek şartıyla nasıl bir devletçilik tatbik edilmesi lazımdır." suallerine cevap bulmaktan ibarettir.

Memleketimiz bugün dünyanın en az istihsal yapan memleketlerinden biridir. İstihsal ettiğimiz mallar içinde buğday hariç hemen hiç bir eşyada hatta dünya vasatisine yaklaşmış bile değiliz. Biz dünya vasatısı kadar kömür kullanmak için kömür istihsalımızı dört misline şeker istihsalimizi iki misline çıkarmak zorundayız. Eğer bir Avrupalı kadar et yesek, değil hayvan ihracatçısı olmak senenin sekiz ayında et ihtiyacımızı dışarıdan getirmek zorundayız.

Memleketimiz istihsalini çoğaltmak için her türlü tabii imkanlara ve insan kaynaklarına maliktir. Henüz işlenmemiş topraklarımız, madenlerimiz ve kullanılmayan insan kuvvetlerimiz vardır. Bundan dolayı istihsalimizi çoğaltmak için dış pazarları istismara muhtaç değiliz. Türkiye, kendi kaynaklarıyla, bugünkü istihsalini iki üç misline çıkartmak imkanına malik olan müstesna memleketlerden biridir.

Bu durum karşısında neden memleketimizin fakir bir istihsal yapmakta ve bu sebeple de düşük bir refah seviyesi içinde yaşamakta bulunduğu gibi muamma teşkil eder.

Bence bu muammayı çözmek için uzun araştırmalara lüzum yoktur. Hadise apaçık kendini gösteriyor. Türkiye'nin fakirleşmesi ve istihsalini daraltması işi, şöyle böyle bir buçuk asırlık bir tarihe maliktir. Yeni bir dünyanın doğması ve eski her şeyin değişmesi de bu devreye rastlıyor. Bu dünya hem istihsal vasıtaları (teknîği) ve hem de zihniyeti bakımından yeni bir şeydi. Biz her ikisine de yabancı ve hatta düşman kaldık. Bu müddet zarfında Garbın ne tekniğini ne de zihniyetini alabildik. Bundan dolayı Garpla aramızda korkunç uçurumlar peyda oldu ve bir tarih ayrılığı doğdu. Garba her açıldıkça memlekette çöküntü fazlalaşıyordu. Ortaçağ tekniği ve zihniyeti altında bir memleket ancak dünyaya karşı kapanmak ve daralarak kabuğuna çekilmek şartıyla yaşayabilirdi. Biz kah öyle yaptık ve geriledik; kah Garba açılarak çöktük. Şömendöfer, bütün dünyaya saadet ve zenginlik getirdiği halde bizde her girdiği yerde bet-bereket bırakmadı; her bölge fakirleşmekte, istihsal gerilemekteydi. Garbın tekniği ve zihniyeti karşısında Türkiye'de eski sanayi yaşayamadığı gibi yeni ünya memleketleri ve müstemlekelerde bu teknik ve zihniyetle yapılan büyük istihsal karşısında bizdeki ziraat ta kar getirmemeğe başladı. Sanatkar tezgahını çiftçi tarlasını bırakıyor, şehirlerde ve kasabalarda ya basit ve süfli işler peşinde koşuyor veya devet kapısında iş arıyordu.

Türkiye ancak bir yarı müstemleke ve bir açık pazar olmak hususundaki makus talihini Milli Mücadele ile yenerek siyasi ve iktisadi istiklalini kazanmış ve bu suretle Garbın tekniğini ve zihniyetini almak imkanına malik olmuştur. Şu halde Milli Mücadeleden sonra memlekette bu sayede derhal bir istihsal genişliğine, ileri bir refaha kavuşmak için artık mani kalmamıştı. Fakat Garplı olmak yolunda yaptığımız gayretlere rağmen yirmi beş senelik inkılap hayatımız sonunda istihsalimizin gelişmediğini, refahın çoğalmadığını, hatta bazı bakımlara bu sahalarda bir gerileme olduğunu gördük. Köylünün, memurun ve işçinin, nisbi manada, hatta eskisinden daha fakir düştüğü iddiası üzerinde ciddiyetle durulabilir.

Şu halde ikinci muamma karşındayız: Türkiye, Garbın tekniğini ve zihniyetini almak imkanını bulduğu ve bunu aldığı halde neden yine istihsalini çoğaltamamış ve refahını yükseltememiştir? Kanaatimce cevaplandırmağa mecbur olduğumuz en büyük muamma budur.

Ben buna iki sebep buluyorum: Birincisi tekniğin en gösterişli ve en kolay tarafını aldık; ikincisi de Garbın hakiki zihniyetini alamıyarak bunun da gösterişli ve sathi taraflarını taklitte iktifa ettik.

Tazminattan sonra Avrupayı biz daha çok şatafatlı, çekici ve dış tarafıyla, boncuk ve sahte taş lüksüyle tanımağa başladık. Onun için Garbın tekniğini almak imkanının bulunca, Garbın hayranı olduğumuz bu eşyasını kendimiz yapmak istedik ve bu maksatla sanayileştik.

Sanayi bizde daha ziyade lüks ve ziynet eşyası yapmak ve bunları ağır gümrüklerden faydalanarak yüksek fiyatlarla satmak ve bu sahada kolayca zengin olmak davasından başka bir şey olmadı ve olamıyor. Sanayii bu iptidai mahiyetinden kurtarmak ve memleket ve halk için çalışan bir istihsal şubesi haline koymakla mükellef olan devlet bile bu lüks ve ziynet sanayiciliğinden kurtulmaya

henüz imkan bulamamıştır. Sümerbank İngiliz kumaşlarıyla rekabet etmek yolundadır ve ucuz halk kumaşı davası halledilememiş durmaktadır.

Birçok şeylerimizde Garbın çürük fakat göz kamaştırıcı taraflarını ve boncuk lüksünü almak iptidailiğinde bulunduğumuzu itiraf edelim. Cumhuriyetten sonra bu uğurda beyhude bir çok paralar sarfettik. Halbuki mali kaynaklarımız çok mahduttu; bu mahdut olan imkanlarımızı istihsalimizi geliştirecek, bizi makineye ulaştıracak sahalara ayıracak ve bunun dışında lüks için on para bile harcamayacaktık. Bir zaman bizim de büyük devlet dairelerimiz, maroken koltuklu ve lüks bürolarımız, muazzam parlamento binamız parklarımız olmalıydı. Fakat şimdi icabında çadırda çalışacak; bütün varımızı yokumuzu Türkiye'nin iktisadi kalkınması davasının gerçekleşmesine harcedecektik. Maalesef her şeyin üstünde boncuk lüksüne kapıldığımızı itiraf edelim. En verimli ve müstacel işlerimiz için parasızlıktan bunaldığımız zamanlar bile gösterişli lüks için milyonlar harcamaktan çekinmedik. Büyük ölçüde yaptığımız her işin gözükmeyen tarafları, vevlki bunlar hayati ehemmiyette dahi olsa, bizi çekmedi. Misaller gözlerimizin önündedir. Avrupa'nın en modern şimendifer garı diye göstererek iftihar ettiğimiz şu Ankara istasyonunun hemen arkasına iç tarafına bir baktınız mı hiç? Şu muhteşem garda iki tonluk eşyayı kaldıracak bir vinç bile bulunmadığını gelen ağır ve hafif bütün eşyanın heyamola ile insan kuvvetle yüklenip boşaltıldığını, kısın çamur deryası ve yazın da afaka set çekmiş toz bulutları arasında insanların çalışmağa mecbur olduğunu çoklarımız fark bile etmemişizdir.

Şu İstanbul limanına bakınız: yirmi beş senedir devlet elindedir, yirmi beş metre rıhtım yapılmamış, bir metre murabba antrepo-ve ambar sahası genişlememiş, hala en sefil şartlar altında amele ve haman sırtında yüklemesi ve boşaltılması yapılmakta bulunmuş olan şu limanda bu müddet zarfında bütün yaptıklarımız nedir biliyor musunuz: bayram elbisesi gibi İstanbul vapurunun gelip gittiği günler kullanılan Galata Yolcu Salonu. Dahası da var: deniz ticaretinin birçok yazıhanelerini içinde bulunduran Galata'nın iki büyük hanının Merkez ve Çinili rıhtım hanlarının maroken koltuklarla süslü liman ve gümrük idaresi olması. Sonra Tophane meydanında cici bici küçük bir yolcu salonu ve bir park..

Bugün modern şehirler makineleşmenin sanayileşmenin merkezidirler ve bunları en büyük problemi iktisadidir. Yani şimdi bir şehir, hele İstanbul gibi, İzmir gibi, Ankara gibi büyük bir şehrin iktisadi olmayan yahut bununla birlikte mütalaası icap etmiyen meselesi olmamak lazım değil mi? Halbuki şehirlerimizin imarı meselesinde bu iktisadi taraf imarla beraber hatta baltalanmaktadır.

Sözü uzatmadan resmi ağızdan işittiğimiz "eski devirlerde mabetler yaparlardı; biz de onur yerine şimdi Büyük Millet Meclisi binası yapmışız çok mu?" vecizesine hemen her sahada uyduğumuzu hatırlatmakla iktifa ediyorum.

Hususi hayatımızda ve işlerimizde bu iptidai boncuk lüksünün hakim olduğunu görmekte değil miyiz? Arkasına giyecek gömleği olmayan bu milletin bir kaç düzine kadını New York, Paris ve Londra'nın en lüks kadınlarını kıskançlıklarından çatlatarak kadar güzel ve pahalı giyinirken, şehirli her kadın bunların hasretini çekiyor ve bu lüksün yalancıları ve ucuzları peşinde koşuyor. Evlerimiz, mimarimiz sanat eserlerimiz, hülasa her şeyimiz bu iptidai zevkin ve zihniyetin tesiri altında soysuzlaşmaktadır.

Biz Garbın tekniğini ve Garbı yanlış taraflarından aldık ve yanlış tatbik ettik. Türkiye makineleşmeğe muhtaçtı. Fakat biz bu makineyi evvela kendi toprakımızın üstünde ve altında çalışan en basit ve iptidai teknikle ve en basit istihsal uğruna en fakir hayata tahammül eden köylümüzü ve işçimizi kurtarmak için kullanacaktık. Çünkü bu sahada hem insani kurtaracak, hem de memleketin yaptığı istihsalı defalarca fazlaştıracak bu sayede memleketi zenginliğe götürecekti; fakirlikten doğan birçok maddi ve manevi hastalıklara kökünden deva bulacaktık. İş böyle yapabilmek için hatta Garbın göz kamaştırıcı sahte boncuk ve ats lüksüne tamamen kapılarımızı kapamamız lazımdı, bunlar için on paramızı ve bir saatlik vaktimizi dahi harcamaya razı olmamalıydık. Halbuki biz bunları tamamen aksini yaptık; boncuk lüksünü aldık ve makineyi reddettik.

Memleketimizde makineleşme davası, sadece bir sanayileşme davası halinde ele alınmıştır. Benim 1930 senesinden beri yaptığım fikri mücadelemın hedefini bu hatalı görüş teşkil ediyordu. Sanayileşmenin doğurduğu haksız bir fyiata makası işlemeye başlamıştı; Köylü ve müstehlik yeniden ve büyük ölçüde sömürülüyor ve sanayileşme yüzünden fakirleşiyordu bu şart altında Türkiye'de mili kalkınma olamaz, zirai istihsalimiz gelişemez ve sefaletten başka hiçbir şey olamazdı. Benim kanaatimce makine her yerden evvel toprak üstünde ve altındaki servetlerimizi işletmek için kullanılmalıydı. Evvela ziraatte inikilabı ve makineleşmeyi hedef tutan bir sanayileşme lazımdı. Makineyi yollarımız, nakil, yükleme ve boşaltma vasıtalarımızda kullanmağa mecburduk. Biz böyle yapmadık; gösterişli eşya ve işlere kapılma iptidailiğini bu sahada da gösterdik; buzlar içinde kalorifer, tertibatıyla betonlar dökerek altı ayda fabrikalar kurduk; bunların mühendisini, makinesini, ham maddesini dışardan getirdik, fakat kendi usullerimiz ve zihniyetimizle idareye başlayarak büyük işler başardığımızdan iftiharla her yerde bahsettik, durduk.

Bence bu, büyük bir hatadır. Sanayiden evvel ziraat sahasında, madencilikte, münakalatta makineleşmek ve Garbın tekniğine ve temposuna uymak lazımdı. Bu güç yolu tutmayarak kolay başarı

veren sanayileşmeğe ehemmiyet verdik. Şunu da itiraf edelim ki hepimiz gösterişli şeylerden hoşlandığımız için bunu yapan insanlar gözümüzü girdi. Son beş altı senenin sessiz sedasız zirai kalkınma davasında büyük güçlüklerle çalışan ve garbın tekniğini buralara sokan idealist, fedakar insanlardan hiç birisini tanımıyoruz; fakat bir taş diken bir baca tüttüren kolaylıkla hayatımıza ve tarihimize karışmak imkanını bulmaktadır.

Garbın yalnız tekniğinde ve makinesinde değil, zihniyetinde de gösterişli ve boncuklu taraflarını aldığımızı acı duyarak itiraf edelim. Kıyafetler, adetler, hatta kanunlar taklit ve tatbik edilmekle Garbın zihniyeti alınmış olmaz. Bir kere Garplı zihniyet ferdi hürriyete dayanır; ferdin iş görme ve cemiyeti idare hakkını, fikir ve söz hürriyetini, yani demokrasiyi esas olarak tanır. Son senelere kadar böyle bir zihniyetin cemiyetimize hakim olduğunu kimse iddia edemez. Şimdi giriştiğimiz tecrübenin devamı sayesinde bu sahada Garp zihniyetine yeniden intibak edeceğimizi ümit etmekteyiz.

Bizim makineleşme ve Garplılaşma devrimizde devrin ve tarihin zarureti dolayısıyla, yani hem dünyaya ve hem de kendimize ait sebeplerle-kuvvetli bir devlete ihtiyacımız vardı ve mutlaka devletçilik yapacaktık. Şu halde ilk Garplılaşıracağımız ve tabir caizse, makineleştireceğimiz müessese devlet olacaktı. Burada makineleştirmeyi devrin temposuna ve makinenin süratına uymak manasına alıyorum. Makineye uygun hareketli, teşkilatlı ve karar ve icra kudreti sağlam ve çabuk hareket eden devlet kurmak mefhumunu makineleşmek güzel ifade etmektedir.

Halbuki bizde devlet garplılaşmak ve makineleşmekten tamamen uzak kalmıştır. Vakıa güzel binalar, daktilo makinaları, maroken koltuklar ve modern büro levazımı, hayatımıza girmiştir. Fakat Babialinin at arabası ve tatar ağası devrine ait usuller ve zihniyet te bunlarla beraber yaşamaktadır. Hatta bu usuller ve zihniyetin bir tekamül geçirerek kuvvetlendiğini de görmekteyiz. İşte Garbın makinesini ve tekniğini idareye, iktisadi kalkınmamızı başarmağa ve iktisadi devleti idareye memur ettiğimiz devlet Babialiden arta kalan usulleri ve zihniyetleriyle yaşayan bu devlettir.

Netice olarak şunu arz etmek isterim. Bence iktisadi kalkınmamız ve istihsalimizin gelişmesi için parolamız şu olmalıdır:

Ziraattan, madencilikten ve münakaleden başlayarak ve boncuk lüksünden uzak sanayii de içine alarak en geniş ölçüde Garbın makinesini ve tekniğini almak ve bunun için elimizde mevcut en büyük vasıta olan devleti yasağa dayanan ve tatar ağası devrinden kalan yeniçeri ve jandarma devleti hüviyetinden kurtarmak ve hayatımızın her sahasında garbın zihniyetini kabul ve tatbik etmek.

Garbın makinesini ve zihniyetini almak için mutlaka devlete ve devletçiliğe muhtaç olduğumuzdan bahsettim. Burada ortaya bir sual çıkmaktadır: acaba bu bir zaruret midir? Yoksa her sahada serbestiyi, çalışma hürriyetini, kar ve kisbin çoğalmasını ve bunların vatandaşların elinde kalmasını sağlamak suretiyle bu gayeye varamaz mıyız?

Hala aramızda bu iki yol üzerinde münakaşalar olmaktadır. Bir kısmımız mutlak bir serbest ve hürriyet nizamı içinde, ferdi sermayedarlık rejimini kurarak ve bunu koruyarak Garbın makinesini ve zihniyetini almamız ve bu yolda bir bünye inkılabına ulaşmamız mümkün olduğunu sanmaktayız. Bence bu bir hayaldir. Vakıa bunu iddia edenler Garbın da bu yolda dirildiğini misal olarak ileri sürmektedirler. Fakat onlar Garp'ta bu hadiselerin cereyan ettiği şartlardan şimdi hiç birinin de bizde ne de dünyada mevcut olmadığını unutuyorlar. Garbın makineleştiği devirlerde "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler. Laissez faire laissez passer" kafi idi; bugün ise her şey için devletin hiç olmazsa tanzim, idare ve himayesi lazım gelmektedir. Bundan mada her şeyi yeniden yapılacak bir memleket en ileri tekniğin, ve makinenin cemiyete girişini sağlayacak büyük sermaye ve derin ihtisastan da mahrumdur. Bunlar mevcut dahi farz edilse ileri tekniğin yaratacağı fazla kıymeti sermayeye ve teknik bilgiye malik küçük bir azlığın eline teslim etmeye devrin zihniyeti müsait değildir.

Sosyal Dava

Makineleşen cemiyetlerde yeni bir takım projeler meydana çıkar. Bunların içinde en mühimmi sosyal davadır. Bir yere makina ve ileri teknik girdi mi, orada bunlara tahakküm edenler kimlerse, iktisadi hayata ve cemiyete de onlar hakim olur. Makine ile yapılan istihsal ve iş geri teknikle yapılan istihsal ve işe nazaran mühim bir fiyat farkı doğurur. Bundan iki türlü netice doğar: ya eski teknikle çalışanlar rekabet edemiyerek, istihsalden vazgeçerler ve makineye tahakküm edenlerin aylıkçı veya gündelikçisi olurlar yahut ta yeni tekniğin yaptığı istihsalberaber yaşar ve fiyatlar rekabetle düşmüyerek makineye tahakküm edenler tekniğin yaptığı istihsal, ihtiyacın tamamını karşılamazsa o zaman hem eski ve hem de yeni tarz istihsal beraber yaşar ve fiyatlar rekabetle düşmüyerek makineye tahakküm edenler tekniğin yarattığı fazla kıymeti kazanmış olurlar. Acaba bu fazla kıymet kimin hakkıdır? Bunun tamamını yahut büyük kısmını sermaye ve makine sahibine bir hak diye bırakmayı dünyada kimse haklı bulmuyor. Prensip itibarıyla bu fazla kıymet, hiç olmazsa en mühim kısmı itibarıyla, topluluğun, cemiyetin malı olmalıdır.

Topluluk bu fazla kıymeti iki türlü kendine mal eder: ya, halka kolaylıkla dağılamayan ve mahdut ellerde toplanması zaruri olan büyük tekniği veya büyük sermayeler yatırarak yapılacak işleri devlet

eline alır; binaenaleyh bunların doğurduğu fazla kıymetler bu suretle cemiyete kalır, yahut ta bu fazla kıymetten mühim bir kısmını devlet müterakki vergilerle halktan toplar bu ikinci duruma göre devlet, yalnız fazla kıymet bakımından değil, sosyal adalet ve iktisadi düzeni koruma gibi mülahazalarla iktisadi hayatı daima müdahalesi altında bırakır.

Garp memleketlerinin makineleştikleri ve sanayileştikleri devirlerde bu fazla kıymeti makineye sahip olan sermayedarlar ve müteşebbisler almışlardır. Fakat dikkat edilirse Garpta bu fiyat farkını ödeyen müstahsiller ve müstehlikler, daha çok Garbın dışındaydı. Garp sanayicisi ve sermayeleri bu fazla kıymetin, hiç olmasa en mühim kısmını, dış pazarları ve müstemlekeleri istismar ederek kazanmıştır. İş böyle olduğu için sanayileşme Garpta amele ve köylüğü de zenginleştirmiştir. Buna rağmen bu dıştan gelen fazla kıymetin sermayedara ait olmasını bile çok gördüler. Bildiğimiz veçhile bunun çalışan işçinin hakkı olduğunu bu suretle toplanmış sermayelerin hırsızlık eseri bulunduğunu iddia ettiler. Garpta doğan sosyalizmin ideolojisi bu esasa dayanır.

Bizde İç Pazar İstismarı

Halbuki Türkiye gibi memleketlerde makineleşmekten doğan fazla kıymet dışardan değil, içerden toplanacaktır. Makineye sahip olanlar köylüyü işçi ve müstehliki, vazifeleri icabı istemeseler de istemeseler de bir müstemleke halkı gibi istismar edecekler ve yeni doğan zenginliğe mukabil memlekette fakirlik çoğalacaktır. Sanayileşme ve makineleşme hareketlerinden sonra Türkiye’de köyün ve köylünün daha düşük bir hayat seviyesine katlanmasının sebebi budur.

Şu halde iç pazar istismarına dayanan sanayileşme hareketlerinde makinenin ve gümrük himayelerinin doğurduğu fazla kıymetleri, mutlak şekilde sermayedarın meşru bir hakkı bir alan teri karşılığı olarak mütalaa etmeğe imkan yoktur. Vakıa bu kıymetlerin tamamını cemiyete mal eden telakki de tamamen haksızdır; muhakkak ki teşebbüs kudredini, sermayenii ve ihtisasını ortaya koyarak bir takım risklere katlanarak para kazanan kimsenin, herkesten evvel elde edilen fazla kıymette bir hissesi vardır. Fakat bu hisse ancak makul meşru bir kısımdan ibaret kalmalıdır. Onun mühim parçası topluluğun ve onu temsil eden devletin hakkıdır.

Garplı olmak için onun zihniyetini de almağa mecbur olduğumuzdan bahsetmiştim. Garpta sermayeye, tekniğe, tahakküm etmekten doğan fazla kıymetleri sermayedara bir hak şeklinde tanıyan bir telakkiyi, bir zihniyete artık rastlanamaz. Herkes aynı vasıtalarla, aynı silahlara malik olamayacağı için tekniğe ve sermayeye tahakküm edenlerle bundan mahrum olanların serbestçe rekabetine imkan tasavvur edilemez. onun için bu rekabet her iki taraf arasında liberal rejimlerde bir sınıf mücadelesi, bir ölüm dirim kavgası halinde canlanacak ve kuvvetlenecektir. Bunun sonu neye varıyor? Dünyanın bugünkü feci durumu bu suale acı cevabını vermektedir. Bütün dünyada artık konuşulan şey budur: Makinenin ve sermayenin doğurduğu fazla kıymetten makul ve meşru bir hisseyi onu yaratan ve idare eden teşebbüs sahibine bırakarak gerisini asıl hakiki sahibi olan topluluğa ve onu temsil eden devlete vermek ve bu sur’ahe teşebbüsleri fertlere mi bırakmak doğrudur; yoksa işleri doğrudan doğruya devlet mi idare etmelidir?

Her Yerde Devletçilik Var

Benim kanaatımca bugün dünyada liberalizm mi, yoksa devletçilik mi daha doğru diye bir dava kalmamıştır. Mevcut dava, bir az evvel belirttiğim gibi, fertçi bir devletçilik mi, yoksa devletçi bir sosyalizm mi tatbik etmek icap ettiğidir. Şimdi her yerde devletçilik vardır. Çünkü her yerde bu fazla kıymetin en mühim kısmı topluluğa ve devlete geçmektedir. Fakat başka başka yollarla: bazı yerlerde bu işi ağır müterakki vergi usulleriyle yapıyorlar; bazı yerlerde ise doğrudan doğruya devlet işletmeciliği şekliyle. Tekniğe ve sermayeye tahakküm etmekten doğan fazla kıymetin yüzde doksanına kadarını vergi şeklinde almanın ifade ettiği mana nedir? bir işte karın yüzde 80-90’ını devlet alır da, ancak yüzde 10-20’si iş sahibine verilirse o işin hakiki sahibi kim demektir? Hakikatta bu mal sahipleri devletin bir işletme müteahhidinden farksızdırlar. Aynı zamanda bu müteahhit çalıştırdığı işçiler ve aileleri için kanunlarla bir takım sosyal mükellefiyetler de yüklenmektedirler. Bunlardan mada devlet her zaman istihşaller, fiyatlar üzerin de kontrol hakkına maliktir. O istihşallerin ticaretini başı boş bırakmamakta içte ve dışta satışlarını, çeşitli şekillerle, tanzim etmektedir. İş bu hale geldikten sonra artık her yerde yalnız devletçiliğin bir rejim olarak yaşadığını ve devletçiliğin çeşitli dozlar ve şekiller altında tatbik olunduğunu kabul etmek lazımdır.

Her memlekette çeşitli devletçilik şekillerinden hangisinin ve hangi doz altında tatbik edilmesi icap ettiği bir araştırma ve takdir meselesidir. Bu her zaman münakaşa olunmalıdır. Benim şahsi kanaatım fertçi ve demokratik bir devletçiliğin bize ve belki bütün dünyaya en faydalı bir sistem olacağıdır. Ancak bunun da mutlak şekilde tatbiki bir çok güçlükler ve imkansızlıklarla karşılaşır. Prensip itibariyle teşebbüslerin mümkün olduğu kadar fertlerin ve onlar tarafından kurulmuş veya idare edilmekte bulunmuş olan teşekküllerin ellerinde bulunması ve tepeden idare edilmeyerek şahsi inisiyatifin her şeyde hakim olması lazımdır. Ancak bazı işler vardır ki, tabiatı icabı, toplu yapılmak icap eder; yahut sosyal veya diğer amme mülahazaları bunlar devlet elinde bulunmasını emretmektedir. Bu gibi işlerde devlet sosyalizmini bir zaruret olarak kabul ederim bununla beraber bu işlere de bürokrasi devletin değil, iktisadi devletçiliğin hakim olması taraftarıyım.

Türkiye'nin makineleşmesi ve sanayileşmesi davasının devletin yardım ve müdahalesi olmadan, hususi sermaye tarafından başarılamıyacağı kanaatindeyim. Hatta ecnebi sermayesi tarafından bile. Biz farzı muhal, en liberal bir kapitalizm rejimi kurmak istesek, bunun için dahi bir devletçilik tatbik etmek, yani devlete kurucu ve koruyucu roller vermek zaruretindeyiz. Şüphe yok ki devlet liberal kapitalizmin kurulması ve hakim olması için ilk yardımı yaptıktan sonra çekilecek, ondan sonra işi kapitaliste bırakacaktır. Ferdi kapitalizm için devlete yüklediğimiz bu fonksiyon, ferdi sosyalizmi kurmak için de lazımdır. Aynen birincisinde olduğu gibi, devlet ilk zamanlardaki kurmak ve korumak vazifesini başardıktan sonra bu sahalardan çekilmeli işi fertlere ve onların kurdukları hür ve serbest teşekküllere bırakmalıdır. Bence davanın en mühim noktası budur. Türkiye'de makineleşmek bir zaruret olunca, bu sahadaki rolü ve kapitalizme veya sosyalizme doğru geçişi sağlamak iken bizde iş böyle olmamış, devlet doğrudan doğruya kendisi kapitalist olmuştur. bizim nevi şahsına münhasır olan devletçiliğimizin en fena ve en tehlikeli tarafı budur. Devletin kapitalist olması öyle feci bir şeydir ki bunun tam şekilde hakim olduğu bir memlekette ferdi hürriyetten demokrasiden hak ve adaletten ve bunlara bağlı şeylerden bahsedilmez. Bu düpedüz bir istibdat rejimidir: Garbın Hürriyet ve demokrasi devrinden evvel yaşadığı ve son asırda da bazı memleketlerde yaşama tecrübesi geçirdiği bir irtica rejimidir.

Devlet Kapitalizmi Yaşayamaz

Devlet kapitalizmi iktisadi hayatı idari devletin emrine veren ve idareyi de bürokrasinin ve devlet memurlarının eline teslim eden, devlet ve hazine menfaatını her şeyin üstünde memurlarının eline teslim eden, devlet ve hazine itibarıyla devlet, hem kendi memurlarından ve hem de halktan şüphelenir. Bütün usullerini ve kanunlarını bu şüphe üzerine kurar. Vatandaş kendisiyle rekabet halinde görür. Öbür taraftan da vatandaş bütün zekasını ve hilesini kullanarak kendini, işini ve kazancını devletten korumağa, gizlemeye ve müdafa tedbirleri almağa uğraşır. Bence bizim devletçiliğimizde başlıca hatalı ve tehlikeli olan taraf budur. İktisadi hayat idari devletin emrine geçmiştir. Bizde idari devlet her yerde olduğundan fazla bir kapı kulu memur devletidir. Bunun an'anesi kanunları, usulleri ve her şeyi eski Osmanlı Devletinin aynidir. Bürokrasi sistemleri içinde bizim Babıali, devleti en iptidaisi, en kötüsü idi. Bu devlet makinesi yasağa dayanır ve yavaş yavaş işler. Hatta Avrupada Babıali, yasak ve yavaş yavaş kelimeleri içinde sembolleşmişti. Babıali devletçiliği bunlardan ve ehliyetli elemanları içinde barındıramamak, dalkavukluk, iltimas gibi kusurlarından mada halkın dışındaydı; iktisadi hayat tamamen yabancıydı. Dünya ve memleket hadiselerini 'maima arkasında kalır, her iş olup bittikten sonra hadiseler karşısında tedbir almağa çalışırdı. İşte tarihi bir zaruret neticesi bizde devletçilik yapmak icab edince iktisadi hayatı tanzim ve idare işini bu devlet üzerine aldı ve bu devlet aynı kusurlarına devam etti.

Devlet kapitalizmi, kanaatıma göre, bir rejim olarak hiç bir yerde devam edemez. Bu kanaatımın dayandığı temeller üzerinde burada duracak değilim, Zaten bu mevzuu bir çok yazılarımda ve kitaplarımda incelemiş bulunuyorum. Burada tekrarlayacağım bir tek nokta var: memleketimizin içinde bulunduğu devlet kapitalizmi rejimini tarihi hadiseler ve şahsiyetler hakkında bir tenkit ve muahaze yoluna gitmiş olmamak için bir zaruret olarak mütalaa edebiliriz. Nihayet muvakkat devre için bu müdafaası mümkün olan bir emri vakidir. Fakat devlet kapitalizmini devamlı bir rejim haline sokan görüşlere ve tatbikata, dün olduğu gibi, bugün de şiddetle hücum etmekte devam ediyorum. Bence bugünkü devletçiliğimiz mutlak bir istihale geçirmek zorundadır. Bu istihale nasıl ve hangi istikamette olacaktır. Bu üzerinde münakaşa etmemiz icap eden çok mühim bir mevzudur. Burada herkes bağlandığı ideolojiye göre ayrı ayrı istikametlere taraftar olabilir. Ben bütün memleketin bu istikametlerden biri üzerinde ittifakla durabileceğine ihmal veremem. Kimimiz çok daha ferdiyetçi düşünüyoruz. ve bu bakımdan yapılacak istihalenin devlet elindeki işletmeleri tamamen fertlere ve ferdi teşebbüslere devretmek ve bundan sonraki işleri münhasıran ferdlere açık bırakmak yolunda olmasını isteriz. Bir kısmımız ise bilakis devlet işletmeciliğinin devamını ve genişletilmesini arzu ederiz. Fakat hepimizin de bugünkü devlet kapitalizminin tasfiyesini istemekte ittifak edeceğimize şühhe ediyorum. Aramızda ayrılacağımız nokta bu tasfiyeden sonra ferdi kapitalizme, yahut daha doğru tabirle ferdi devletçiliğe mi, yoksa devlet sosyalizmine doğru mu bir intikal olacağı ve bu sistemlerin hangi dozda ve şekilde tatbiki icap ettiği noktalarına inhisar edeceği kanaatındayım.

Devletçilik ve İktisadi Demokrasi

Davayı böyle ele alarak şu suali orata koyayım:

Madem ki bugünkü devlet kapitalizminin tasfiyesinden sonra en geniş manada ferdi kapitalizmden en geniş manada devlet sosyalizmine kadar çeşitli sistemlerden biri hayatımıza hakim olacaktır. ve bundan memleketin bütün sınıfları ve zümrelerinin tam ittifak halinde olmamaları da tabiidir; şu halde hakim olacak sistemi kim tayin edecektir?

Sual mühimdir ve buna verilecek cevapda ittifak mümkün olduğunu kabul ettiğim için, eğer kongremizde böyle bir prensip üzerinde anlaşırsak, davalarımızın başlıca düğüm noktasını halletmiş olacağımıza inanmaktayım.

Bugüne kadar devletçilik tatbikısından bunun şeklini, dozunu ve mahiyetini tayin eden bizzat devlet otoritesiydi. Bu otoriteye mutlak şekilde hakim olan da inkılapçı şeflerdi. Memleketimizde umumi

prensibi onlar tarafından konan veya kabul edilen şekilde bir devletçilik tatbik edilmekle beraber bunun kanuni ifadesi devlet otoritesi tarafından bu işlere karar verildiğinden ibaretti.

Siyasi demokrasiye ulaştığımıza ve bundan böyle halkın hür idareleriyle ve serbest seçimlerle teşrif kuvvetin teşekkül edeceği düşünülmesine nazaran, şimdiden sonra bu kararı Büyük Millet Meclisinin vermesi, yani milli irade ne şekilde tecelli ederse ona göre bir devletçilik şekli tatbik etmemiz tabiidir. Bu suretle parlamentoda ekseriyet bulacak hangi şekil ise o, bütün memleket millet için uyulması gereken en doğru şekil demektir.

Acaba milli iradenin bu şekilde tecellisi suretiyle devletçilik sistemimizin tayin edilmesi doğru bir şey olacak mıdır? Bence hayır?!..

Henüz sınıf tezatları kesinleşmemiş tamamen liberal bir cemiyet için ideal bir idare şekli olan parlamentarizmin bünyeleri ve tarihi tekamülleri itibarıyla devletçi ve sosyalist olmak zaruretinde bulunan cemiyetlerde nasıl noksan ve kifayetsiz bir uzuv olduğu hakkındaki kanaatlerimi burada teşrih edecek değilim bunu Fransa'da, Yunanistan'da ve diğer bir takım memleketlerdeki hadiseler de açıkça ortaya koymaktadır. Hele demokratik örgüsü henüz tamamlanmamış ve mevcutları da kuvvetlenmemiş olan ve hakiki parlamento tecrübesine henüz başlayan bizim gibi memleketlerde, memleketin iktisadi bünyesini doğrudan doğruya siyasi bünyeye ve onun vereceği kararlara bağlamakta büyük tehlikeler vardır. Bu tehlikelerin başında istikrarsızlık gelir. Politika mücadeleleri içinde bazan hükümet teşkili dahi mümkün olamayacak hallerde iktisadi rejim bakımından devamlılık ve istikrar tasavvur etmek imkanı olamaz. Halbuki, bilhassa makineleşen ve büyük sermaye topluluğuna ihtiyaç gösteren memleketlerde iktisadi hayat ister sosyalist ister kapitalist olsun mutlak şekilde istikrara muhtaçtır. En ileri sosyalist bir cemiyette bile böyle bir istikrar olursa fert ne yapacağını bilir ve bu hudut içinde teşebbüsünü, sermayesini kullanır ve hürriyetinden faydalanır. Böyle bir cemiyeti fertler, umumiyet itibarıyla, istikrarsız, fakat tamamen liberal bir cemiyete tercih ederler. Onun için bugün iktisadi hayatla siyasi hayat bir birbirine her zamankinden fazla bağlı olduğundan, siyasi hayatın normal bir vasfı olan kararsızlığı iktisadi sahaya aksettirmeyecek yeni bir cihaza ihtiyaç zarureti kendini göstermiştir.

Bu yeni cihaz nedir? Bu yeni cihaz siyasi demokrasi organları yanında milletin bir de iktisadi demokrasi organlarına malik olmasıdır.

Bütün demokrasiler buna muhtaçtır. Şimdi siyasi demokrasinin tamamen hakim olduğu memleketlerde böyle bir cihazlanma yoksa iktisadi diktatörlük yaşar.

Acaba bu cihazlanma nasıl olmalıdır?

Devletçilik mevzuu üzerinde on sekiz senedenberi devam eden fikri araştırmalarında hep bu suale cevap vermek için çırpındım. Vardığım kanaat şudur:

İktisadi hayat ister liberal ister sosyalist bir rejim altında olsun, siyasi iktidarın kumandası ve tahakkümü altından çıkmalıdır. Ekmek kapısı siyasi iktidarın elinde olan hiç bir memlekette hürriyetten ve demokrasiden bahsedilemez. Ferdietçi rejimlerde bile devletin koyduğu kanunlar, nizamlar ve usuller ve bunları tatbik eden memurlarına verilmiş salahiyyetler altında ve bunların genişlemesi ölçüsünde bir köşe bakkalı dahi siyasi iktidarla hoş geçinmek zorundadır. Devletçi rejimlerde ise her iş iktidarın elinde ve emrindedir.

İktisadi Demokrasinin Dört Organı

Devletçilik genişledikçe devletin tahakkümü de genişler. Öbür taraftan idari devlet, yaratılışı ve zihniyeti itibarıyla iktisadi hayatı tanzim ve idareye edil değildir. Bütün bu gibi sebeplerle ben gerek düzenleme ve gerek idare işlerinde iktisadi hayatın siyasi otoriden ayrı bir organlaşmaya muhtaç olduğunu iddia ve kabul edenlerdenim.

Düşünceme göre bu organlaşma dört ayrı cihazdan ibaret olmalıdır:

- 1- Karar merkezi: Ekonomik Genel Meclisi (Şüphesiz bu karar, kanuni manada istişaridir: çünkü siyasi iktidar, yani hükümetlerle parlamento bunları kabul veya reddetmek salahiyyetine maliklerdir.)
- 2- Araştırma ve plan Merkezi: Mütahassıslardan müteşekkıl müstakil daire.
- 3- Demokratik örgü: Meslek ihtisas ve iş adamlarının müstakil toplulukları dernekler birlikler kongreler kooperatifler, şirketler gibi.
- 4- Muhtar ve müstakil işletmeler.

Devlet bu organlaşmaya yardım etmeli ve siyasi iktidar bütün hüsnüniyetini ve saygısını bunlardan esirgememelidir.

Karar merkezi, yahut iktisadi devletin dimağı mahiyetinde olacak olan Ekonomi Genel Meclisiyle Araştırma ve Plan Merkezinin nasıl kurulması icap ettiğini İstanbul Tüccar Derneği rapor halinde tesbit etmiş bulunuyor. Bu organlardan serbestçe seçilmiş mümessillerle hükümetçe seçilmiş azalardan müteşkil olur; bir nevi iktisadi parlamento gibidir. Plan dairesine gelince bunun yerli ve ecnebi ihtisas adamlarından, büyük işletmeler ve işlerde bulunmuş tecrübeli ve vukufu kimselerden seçilmesi, Danıştay gibi idari devletin nüfuzundan uzak bulunması ve müstakil çalışması sağlanmalıdır. Her iki organın istenilen şekilde vazife görebilmesi için hür ve serbest meslek ve ihtisas teşekküllerinin kuvvetlenmesi, tetkik ve araştırma enstitülerinin, laboratuvarların, istatistik ve müşahade organlarının, üniversitelerin yardımı lazımdır. İktisadi meselelerin bu suretle incelenmesi görüşülmesi memleket efkârı umumiyesini de bu davalar üzerine çeker; bunların heyecanı matbuatımızı da sarar ve artık şişirilmiş zabıta vakalarından ziyade okuyucu bu meselelerden zevk almağa başlar. Bütün bu hareketler Ekonomi Genel Meclisinde devletçilik sistemimize dair verilecek kararların umumi efkârın isteklerine en yakın ve en uygun olmasına yardım eder.

Devlet İktisadi İşlerini Millete Devretmelidir

Organlaşmanın yukarıdaki aşamada işaret ettiğim dördüncü cihazı muhtar ve müstakil işletmelerdir. Bunların çeşitli şekilleri üzerinde burada tahlillerde bulunacak değilim. Yalnız prensip itibarıyla, bugün doğrudan doğruya merkeziyet usulüne ve bürokratik umumi esaslara göre idare edeline bütün amme müesseselerinin, devlet işletmelerinin muhtar ve müstakil idare ve işletmeler haline kalbedilmesi mütalaasında bulunduğumu belirtmekle iktifa edeceğim.

Muhtar ve müstakil idareler hükümetçe tayin edilmiş veya seçilerek yollanmış murahhaslardan mada o işlerde alakalı demokratik örgü vasıtasıyla seçilmiş veya yollanmış delegelerden müteşkil heyetler tarafından idare edilmelidir. Bu suretle idare mesuliyeti hükümet memurlarından ziyade halka ve serbest meslek ve ihtisas teşekküllerine geçmeli ve bunlar da kendilerine yüklenen bu mesuliyyete uygun çalışmağa ve cihazlanmağa mecbur olmalıdırlar. Bu sistemin ilk evvel ve muvaffakiyetle tatbik edileceği yerler limanlar, ofisler gibi işletmelerdir. İstanbul Tüccar Derneği, İstanbul limanında bu tarzda muhtar bir idare kurulması hakkında bir rapor hazırlamış ve bu husustaki teklifini hükümete sunmuş bulunuyor. Devlet Demiryolları, Devlet Denizyolları, devlet sanayii, hatta devlet çiftlikleri gibi hemen bütün devlet işletmelerinin kendi bünyelerine göre muhtar ve müstakil idareler haline konmaları imkanı vardır. Teşkilatçılığımızda zararlı olan iki taraf, merkeziyetçilik ve bürokrasidir. Teklif ettiğim sistem altında bur zararların büyük ölçüde önlenebileceğine şüphe etmiyorum.

Müstakil ve muhtar idare sistemi, bugün idari devlet vazifeleri arasında bir takım işler için de tatbik olunmalı ve bu suretle devletin yükü ve mesuliyeti hem azalmalı ve hem de halka ve alakadarlara dağılmalıdır. Devletçiliğimizi, idare ve tanzim işinin ve işletmelerin devlet memurları tarafından yapılması manasına alan dar ve geri zihniyeti değiştirmek zorundayız. Bence modern devletin iktisadi sahada yükleneceği vazifelerden çoğu halka, halk ve meslek teşekküllerine, muhtar ve müstakil idareler kolaylıkla devrolunabilir. Bu vazifelerin dört kısımda mütalaası mümkündür: Araştırma karar, icra ve kontrol bunlardan birinci ile dördüncü, yani araştırma ile kontrol işi devletin vazifesidir; fakat kararlar icra, demokratik bünyeli devletçi bir cemiyette halkın, fertlerin ve onlar tarafından kurulmuş organların işi olmalı, nihayet devlet te bu faaliyetlere, baskı ve tahakküm yapmayacak şekillerde, katılmalıdır.

Bu prensibin tatbikine misal olarak devletin dış ticaret işlerini düzenleme faaliyetleri ele alınabilir. Bugün bu iş doğrudan doğruya idari devletin elindedir ve memurlar tarafından yapılır. Ne kadar iyi organize olursa olsun başlı başına devletin dış ticaret hareketlerini günü gününe ve içinden takip ederek tedbirleri vaktinde alması ve ihracatımızın gelişmesi için yollar bulması ve tatbik etmesi mümkün değildir. Vakıa hükümet arasına bu işler hakkında mesleki teşekküllerin fikrini sormaktadır. Fakat sorulan suale bu teşekküllerin doğru cevap verebilmeleri için onların hem organize olmaları, hem de ileri sürdükleri reylerden bir mesuliyet kabul etmeleri lazımdır. İstanbul Tüccar Derneği bu noktaları nazarı dikkate alarak, dış ticaret işleri için mesleki teşekküllerin serbest ve hür irradeleriyle kurulmuş, fakat hükümet tarafından himayeye mazhar olarak desteklenmiş bir dış ticaret organizasyonu kurulmasını teklif etmektedir. Derneğin bu teklif bilfiil devletçe görülen işlerin bu organlara devredilmesi mümkün olduğunu da göstermektedir.

Bugünkü Devlet İşletmeleri

Devletin bugün fiilen işlettiği müesseselerin ve üzerine aldığı vazifelerin bu prensiplere göre en geniş ölçüde ve bir program dahilinde halka serbest meslek ve ihtisas teşekküllerine, muhtar idarelere devri en müstacel ve en hayati meselelerimizden biridir. Bu mevzuda devlet sanayii hususi bir ehemmiyet taşır. Bence bu sanayiinde esas itibarıyla halka sermaye ve tasarruf erbabının iştirak edeceği büyük anonim şirketlere devri mümkündür. Yeterki bunun için prensipler belli olsun ve hüsnüniyetle bir program tanzim ve tatbik olunsun. Bu devir işinde mühim olan nokta bu müesseselerin bugün mevcut oldukları himaye ve yardımdan yarın mahrum kalacakları ve ziyan edecekleri ihtimalidir. Bu endişe yerindedir. Devlet bunu gidermek üzere devlet fabrikalarını mal sahibi veya işletme müteahhidi şeklinde işletecek büyük anonim şirketlere asgari kar haddini garanti etmelidir. Eski şimendifer imtiyazlarındaki kilometre garantisi veya devlet istikrazlarındaki faizler gibi bu asgari kar

hadleri devletin teminatı altına konursa bundan devletin yarın bu işeltmeleri müşkül duruma sokmayacağı manası çıkar bu suretle küçük büyük sermayedarlara emniyet gelir.

Teklif Ettiğim Karar Sureti

Yukarıdaki mütalaalarımın ve topyekun istihsalimizin gelişmesi davasındaki düşüncelerimin hülasasını aşağıda maddeler halinde arz ediyorum.

1- İktisadi kalkınmamız ve istihsallarımızın gelişmesi için devletin tanzim, idare ve himaye şeklinde müdahalesine ihtiyaç vardır bu itibarla bu müdahalenin en verimli şekilde ve ferdî teşebbüs ve iş gücünü teşvik edici tarzda nasıl yapılması gerektiğini tayin etmek ve memleketin iktisadi kalkınmasının bağlı olduğu meseleleri görüşmek ve programlaştırmak için bir Ekonomi Genel Meclisi kurulması,

(Bu genel meclis meslek ve ihtisas teşekküllerinden demokratik esaslarla seçilmiş temsilcilerle bunların dörtte birini geçmemek üzere hükümetçe ve devlet teşekküllerince seçilecek mütehassıslardan müteşekkil olur.)

2- İktisadi hayatı ve meseleleri devamlı şekilde takip ve tetkik ederek araştırmalarda bulunacak ve Ekonomi Genel Meclisine raporlar ve teklifler yapacak bir araştırma dairesinde kurulması ve buraya milli ve beynelmilel ve ihtisas adamlarının, hayatta tecrübeler geçirmiş iş adamlarının alınması ve bu dairenin Danıştay gibi müstakil olması.

3- Ticaret Odaları, Borsalar ve sendikalar da dahil olduğu halde bütün meslek teşekküllerinin hür ve serbest olmaları; bunlara bugün hükümet organları tarafından görülmekte olan bazı vazife ve mesuliyetler yüklenmesi

4- Limanların ve bilhassa İstanbul limanının belediyeler, ticaret odaları, limanla alakalı teşekküller murahhaslarıyla hükümet temsilcilerinden müteşekkil bir meclis tarafından müstakil ve muhtar şekilde idaresi ve bu sistemin bir çok devlet, belediye ve diğer amme işletmelerine de çeşitli seçiller ve esaslar altında teşmili.

5- Devlet sanayi büyük küçük sermaye ve tasarruf erbabının hisselerine iştirak edeceği anonim şirketlere devrini sağlayacak bir program tatbiki ve bu programın gerçekleştirilmesi için bu sanayi işletmelerine sermaye koyanlara asgari bir kar haddinin devletçe garanti altına alınması ve sanayide her türlü kanuni ve fiili inhisara meydan verilmemesi ve teşebbüs sahasının herkese açık tutulması.

6- Denizyollarının yük ve yolcu inhisarının kaldırılması ve muayyen şartları sağlayan ve sefer emniyetini ve tarife bütünlüğünü devlete karşı taahhüt eden armatörlere de Denizyollarının haiz olduğu aynı hakkın tanınması, münhasıran dış seferler yapacak ve bu seferler için konşimento verecek Türk seyrüsefer şirketlerinin vergi ve diğer bakımlardan aynı mahiyetteki ecnebi şirketlerle rekabet edecek müsaadeler ve devletçe hususi himayelere mazhar olması.

7- Devletin maden ve orman enerji santralleri ve demiryolları gibi sahalarda büyük sermaye ve teknik isteyen işletmelerde bulunması zarureti varsa da, bunların fiili ve kanuni inhisarlar halinde olmaması, mülkiyetlerinin ve işletmelerinin mümkün olduğu ölçüde asgari kar hadleri garanti altına alınmış anonim şirketler elinde olmasının temini.

8- Toprak Ofisin müstahsiller birliğinden veya birliklerinden müteşekkil bir idare haline kalbi ve bölgelere ayrılarak her bölgenin müstakil şekilde idaresi,

(Memleketimizin buğday ve hububatta bir fiyat istikrarı sağlaması mutlak lazımdır. Bunun temini için de Toprak Ofisin yalnız alım ve satım organı olması kafi değildir. Aynı zamanda istihsalı tanzim edecek bir mahiyet alması icap eder. Bunu da bir program altında müstahsillerin eline vermek ve hükümetin istihsal ve fiyat politikasına bu icra organları marifetiyle gördürmek en doğru yoldur.)

9- Toprak Ofisi, Petrol Ofisi gibi doğrudan doğruya ticaret sahasında çalışan devlet teşekküllerinin ya tamamen tasfiyesi, yahut stok temini veya fiyat politikası icabı gibi zaruretlerle bu gibi ticari müesseseler mevcut olacaksa bunların anonim şirketler halinde kurulması,

10- Devletçiliğin en büyük vazifelerinden biri zira kalkınmamıza ve ileri teknik vasıtaların memlekette yayılmasına enerjik ve metodik şekilde hizmet etmek, aynı zamanda ileri teknikle yapılan büyük ölçüdeki istihsalı teşvik ederek zirai mahsullerimizin vasıf ve fiyat itibarıyla dünya piyasalarında rekabet etmesini ve fiyatlarımızın dünya seviyesini aşmasını sağlamaktır. Devletçiliğin bu sahalarda esaslı bir program altında genişlemesinin sağlanması ve ezcümle:

a) Geniş ve hali arazide en ileri teknikle hububat zirai yapan Devlet Zirai Kombinalarının elde ettiği takdire şayan başarılar gözönüne alınarak bu işin genişletilmesi ve kuvvetlendirilmesi;

b) Müstehlik sınıfı teşkil eden halk tabakası ve bilhassa aydınlar ve kadro harici bırakılacak memurların kuracakları kooperatifler vasıtasıyla ziraat sahasında çalışmalarını himaye edici ve sağlayıcı bir program tanzim ve tatbiki;

c) Zirai aletler, dağıtımı tamiri, tohum ıslahı, ileri ziraati yayma faaliyetlerimizin daha verimli halde kuvvetlendirilmesi,

d) Ziraati sanayii, umumi sıhhati, su ve iskan işleri gibi bütün meseleleri birden ihtiyva eden bölge kalkınma planları tanzim ve tatbiki,

e) Bugün pek mahdud olan zirai kredinin kolay ve ucuz şartlarla ihtiyaca yetecek hadde kadar genişletilmesi.

11- Devletçiliğin başlıca vazifelerinden biri haklı ve makul bir fiyat politikası takip ederek bir istihsal şubesinin diğeri veya müstahsil ve müstehlikin birbirlerini istismarına imkan veren fiyat makaslarının teşekkülüne mani olmak ve memlekette zamanla her türlü istihsal maliyetlerini dünya seviyesine ulaştırmaktır. Sanayi kanalı ile çiftçi ve müstehlik halk üzerine binen fiyat makasının gittikçe azaltılması ve sanayiinde kendi kendine yaşayabilecek imkanlardan mahrum edilmemesi; vergi ve bilhassa muamele vergisi baskısı altından kurtarılması,

12- Dış ticaret münasebetlerimizin gereği gibi tanzimi ve mallarımızın dış pazarlarda sürümünün artırılması ve bu maksatla hükümetin serbest mesleki teşekküllerle işbirliği yapması esasının sağlanması ve dış mübadelelerde realist görüşe uyarak, ecnebi dövizlerin resmi rayıçlarıyla paramız arasındaki farkların fiyat politikamızı sarsmaması için gerekli tedbirler alınması,

13- İstihsalde ve istihlakte iç pazarı genişletecek tedbirler alınması bu cümleden olarak:

a) Doğrudan doğruya veya dolayısıyla istihsale yarayacak her türlü bayındırlık işlerini genişletmek

b) Atıl duran iş kuvvetlerine iş bulmak

c) İç piyasada mal alıcısını bunları karşılayacak istihsalin çoğalması ile ölçülü şekilde çoğaltmak

d) İstihsalı geriletmeye, baltalamağa dağıtmağa sebep olan vergilerde gerekli reformu süratle yapmak,

e) İstihsale ucuz ve geniş kredi sağlamak gibi tedbirleri alınması.

Hülasa usul ve zihniyet bakımından bir inkılap yapılarak memur idaresi yerine halk idaresine geçişi sağlamak ve memlekette istihsale işi ve refahı çoğaltmak hedefi devletçiliğimizin esas vasfı olmalıdır.

2. Devletçilik

DR. FERİDUN ERGİN

İstanbul Üniversitesi'nde İktisad Doçenti

İktisadi hayatta müteaddit mezhepler yoktur. Yalnız iktisadi bilenler ve bilmiyenler tarafından temsil olunan iki ayrı cereyan vardır." bir memlekette tatbik edilen iktisad siyasetinin bu iki cereyandan hangisine girebileceğini anlamak için, halkın refah seviyesine bakmak kafidir. Devletçilik sosyalizm veya kollektivizm gibi muhtelif adlar altında tanıdığımız doktrinler, siyasi ve içtimai menfaatleri desteklemek maksadile başvurulan fikir oyunlarından ibarettir.

Siyasi ideolojileri esas tutarak iktisadi hayata yeni bir istikabet vermek, fikri ve son bir buçuk asır zarfında kuvvet kazanmış bir temayüldür. Eski mutlakiyet ve istibdad rejimleri, devlet elindeki hudutsuz kuvvet salahiyyeti meşru göstermek için, iktisadi ve içtimai nazariyelere dayanmağa muhtaç değillerdi. Fakat, 1789 Fransız ihtilali hükümlerinin taç ve taht sahiplerine mevdu bir imtiyaz olmadığını meydana koyduktan sonra, demokrasi prensiplerine ve ferdi hürriyetlerle mücadele halindeki cereyanların yeni bir mistisizm yaratmağa çalıştıkları müşahade edilmiştir. Hegel'in devletçiliği, Saint Simon'un istihsalı planlaştırma fikri, Karl Marx'ın sermaye düşmanlığı veya Rodbertus'un nasyonal sosyalizmi; zamanımızdaki iktisadi ve içtimai batıl itikatların beşiğini teşkil etmiştir.

Hegel'in fikir sistemi, müstebit devlet şekline karşı derin bir hayranlık ifadesidir. Prusya zihniyetinin felsefesini kuran bu Alman filozofuna göre: "Devlet" yer yüzünde Tanrı fikrini temsil eden mukaddes bir varlıktır. İktidar mevkisinin mutlak emirleri altında hizmet etmek vatandaş için bir şereftir. Hürriyet, ancak devletin bahşedebileceği bir lütuftur. Halk, devlete karşı hiç bir hak iddia edemez. Kuvvet ve iktidarı elinde bulunduran devlet, aynı zamanda bütün hakların da meşru sahibidir.

Hegelizm cereyanı, demokrasi hareketleri hesabına tek başına engel teşkil edebilmek kabiliyetinden mahrumdu. Fakat aynı devirde Saint Simon tarafından açılan İdealist Sosyalizm çığır, İktisadi meseleleri devletçilik doktrinlerinin mihrak noktası haline getirmiştir. Hürriyet ve parlamento rejimlerinin bir tereddidi eseri olduğunu ileri süren Saint Simon tasavvur ettiği istibdat nizamının iktisadi müdahale tedbirlerle daha müessir bir şekilde gerçekleştirilebileceğini düşünmüştür. Saint-Simon cemiyet nizamını değiştirmek mülkiyet hakkını tahrip etmek, bir sanayi diktatörlüğü kurmak ve halkın hayat şartlarını tanzime memur merkezi bir planlaştırma şurası vücade getirmek lüzumuna kani idi. Saint-Simon'un Newton'dan mülhem olarak teklif ettiği bu şura mutlak bir salahiyyete sahip bulunacak ve şura reisinin "emirlerine itaat etmeyenler insanlıktan ıskat olunacaktı."

Devletin iktisadi hayatı kontrol altına almağa çalışmasına hakiki sebep, resmi makamların nüfuz ve iktidarlarını genişletmek arzusudur. Amme makamları iktisadi faaliyetlerini genişlettikleri nisbette halk ihtiyaçları üzerinde daha kuvvetli bir hakimiyet tesis etmek imkanını kazanabilirler. Halk geçim ihtiyaçlarını karşılamak hususunda devlete bağlı vaziyette düştüğü takdirde, resmi daireler salahiyyetlerini arttırmak fırsatını ele edebilirler. Kuvvet ve nüfuz arzusu; iktidar psikolojisinin en hassas noktasıdır. Bu itibarla, Saint Simon'un iktisadi hayatı planlaştırmak sureti ile iktidara hudutsuz bir salahiyyet temin edilebileceğini belirtmesi hürriyet aleyhindeki fikir cereyanlarına yeni ufuklar açmıştır. Hegelizm taraftarları, Saint-Simon'un temayüllerini benimsemek hususunda büyük bir tehallük göstermişlerdir. Bir vakitler Hegel'in hayranları arasında bulunan Karl Marx da sosyalizme süluk etmiş ve medeniyete pahalıya mal olan bir doktrinin alemdarlığını üzerine almıştır.

Saint-Simon ve Hegel'in yarattıkları aksülamel, üç büyük kol halinde inkişaf etmiştir. Auguste Comte, ferdî şuur ve hürriyetin dayandığı felsefi esasları yıkağa çalışmıştır. Karl Marx, gayretlerini proletarya diktatörlüğü ile neticelenecek sınıf ihtilali üzerinde teksif etmiştir. İlmî hürriyetleri sönük kalabalık bir mütefekkir zümresi ise, ferdiyetçilik aleyhindeki düşünceleri devletçilik rejimine basamak tahtası haline getirmişlerdir. "Ferdin tek başına kaldıkça cemiyete faideli bir rol oynayacağını insan şahsiyetinin medenî tekamüle ezeli bir engel teşkil ettiğini ve müterakki bir memlekettten devletin iktisadi rolünü tedricen genişletmek lazım geldiğini ileri sürmüşlerdir" Hükümet kuvvetinin himayesine sığınmış "tatlı su mütefekkirlerinin" iktidar mevkiine yaranmak maksadile ortaya attıkları bu tez. 1872 Elsenach kongresinden itibaren bir doktrin halini almıştır.

Devletçilik muhtelif iktisat ve felsefe nazariyelerinin ferdi hakları ve hususi teşebbüs serbestisini inkar eden fikirlerini bir araya toplamak suretile vücade getirilmiş bir sentezdir. Dayandığı mucip sebepleri ve hedef tuttuğu gayeleri diğer nazariyelerden ödünç alan bu doktrinin ilmî hüviyeti bulanık bir manzara arz etmektedir. Sosyalizm, plancılık veya teknokrasi sistemlerle devletçilik arasında bir hudut çizmek güçtür. Tatbikatta, hususi sermaye ve teşebbüsü ani bir inkılap neticesinde ortadan kaldırmak fırsatının bulamayan marxiste'lerden bir kısmı aynı maksatları bürokrasinin tahripkar icraatı sayesinde tedrici bir şekilde tahakkuk ettirmeğe çalışan devletçilerle müşterek bir saf teşkil etmişlerdir. Nazariyat sahasında ise, müelliflerin verebildikleri en vazih tarif "devletçiliğin serbest iktisat nizamından sosyalizme doğru bir istihale hareket" olduğunu belirtmekten ibaret kalmıştır.

Devletçiliğin diğer nazariyeleriyle müşterek olarak kapitalizm ve serbest iktisat nizamı aleyhinde ileri sürdüğü tenkidler bir tarafa bırakılacak olursa, geriye müphem bazı tasavvurlardan başka bir şey kalmadığı görülür. Serbest teşebbüs nizamının millî menfaatleri layıkile koruyamadığını, iktisadi hayatın inkişafına mani olduğunu ve içtimai adaletsizliklere sebebiyet verdiğini ileri süren devlet, hususi sermayeyi kısmen veya tamamen tasfiye etmek ve kendi hesabına işletmecilik faaliyetine girişmek suretile halka daha fazla refah temin edeceğini vadedmektedir. Devletçilik; teşebbüs erbabının vazifesini masa başındaki memure gördürmek, inisiyativî talimatname hükümlerine bağlamak, iktisadi faaliyete bürokrasi zihniyetinin hakim kılmak ve zarar rizikosunu vergi mükellefine yüklemek suretile yeni bir nizam kurmak emelindedir. Böyle bir sistemin ilmî esaslara uygun bir şekilde tatbik mevkiine konulması kabil midir? bir çok memleketlerdeki devletçilik tatbikatının bir "Hatalar Komedi" halinde cereyan etmesi, sadece makus bir tahlil eseri midir?

Devletçilik tecrübelerinin uğradığı muvaffakiyetsizliklere en mühim sebep, ekonomi şeflerinin iktisadi şartları takip hususunda karşılaştıkları, güçlüklerdir. Prof. Bowley, iktisadi şartlar üzerinde tesir yaratan amillerin 200 milyardan fazla olduğunu söylemektedir. İtalyan iktisadçısı Barone de, istihsal faaliyetini tanzime teşebbüs eden bir hükümetin hesaplamak mecburiyetinde olduğu milyonlarca unsur bulunduğunu tesbit etmiştir. İktisadi hayatın tekamül seyrini kendi emir ve kumandaları altına almağa çalışan devlet adamlarının ve memurlarının bu kadar geniş çapta bir hesap yapabilmeleri mümkün değildir. Bütün ihtimalleri hesaba katmaksızın el yordamı ile tanzim edilecek bir iktisad siyaseti ise, tesadüflere bağlı kalmağa mahkumdur. Fransa hakkında isabetli bir tahmin yürütebilmek imkansızlığını belirten Charles Rist demirtir ki: "Bugünkü şartlar altında ve beklenmedik vaziyetler karşısında (Ben ekonomiyi idare ediyorum) diyebilecek dahilin kim olabileceğini kendi kendime sokmaktayım." Kanun çıkartmak, talimatname hazırlamak, tamim göndermek, karar imzalamak ve emir vermek suretile fiyatları ucuzlatmağa, istihsalı arttırmağa, ticareti genişletmeğe veya istihlaki ayarlamağa uğraşanların hareket tarzı, ancak cehalet eseri bir cür'et mahsulü olabilir.

Devletçilik rejimlerinin karşılaştığı diğer bir güçlük, maliye siyasetinin bir fasid daire içine düşmesidir. Devletin tesisler kurabilmesi ve işletebilmesi için büyük sermayelere ihtiyaç vardır. Bu

sermaye ihtiyacını karşılamağa hizmet eden en mühim kaynak, vergi mükellefinin geliridir. Fakat devletçilik rejimlerinde, bir taraftan bütçe masrafları artırılırken, diğer taraftan serbest teşebbüs erbabının faaliyet sahaları daraltılmaktadır. Hususi teşebbüsün zayıflaması vergiler ve istikrazlar hasılatı üzerinde menfi tesirler yaratmaktadır. Bütçe masraflarının kabarmasına muvazi olarak gelir kaynaklarının kurutulması neticesinde husule gelen açığı kapatmak üzere enflasyona başvurmak, inhisarların kuvvetlendirmek ve vergilere zam yapmak zaruretinin belirtmektedir. Devlet işletmelerinin rasyonel bir şekilde çalışabileceklerini ve mühim bir varidat kaynağı haline gelebileceklerini düşünmek bir hayaldir. Türkiye'de vergi mükelleflerinin ve tasarruf sahiplerinin fedakarlığı sayesinde yapılan devlet yatırımlarının kıymeti bugünkü rayiçe üç milyarı aştığı halde, kayda değer bir bütçe varidatı temin edilememiştir. Halbuki aynı yatırımlar hususi teşebbüs erbabı tarafından yapılırsa idi, hükümete iki milyara dayanan istikrazlara müracaat zaruretinin önleyebilir ve duyunu umumiyenin, memleket iktisadiyatında bir yük haline gelmesine meydan bırakmazdı. Bütçedeki duyunu umumiye fazlının mualeme vergisi hasılatına yakın bir yekun arzetmesi devlet yatırımlarının müstahsil ve müstehlik kütlelerine neye malolduğunu gösteren bir misaldir.

İktisadi hayatı bütün teferruatına kadar tanzim etmek hevesine kapılan hükümet adamlarının ileride hangi şartlarla karşılaşacaklarını isabet ve uzuhla tayin etmek imkanından mahrum kalmaları ve projelerini hakikat haline getirmeğe çalışan hazinenin varidat kaynaklarını kurutmaları, devletçilik tatbikatını akibeti meçhul bir macera haline getirmektedir. Girişilen maceranın akibetinden endişe eden iktidar sahipleri kendilerini şahsi mesuliyetten korumak için başlıca iki tedbire başvurmak mecburiyetini hissetmektedirler.

Bu tedbirlerden birincisi, hükümet icraatının mali neticelerinden gayri mes'ul bir uzuv vasıtaile devletçilik siyasetini tahakkuk ettirmeğe çalışmaktır.

Kar zihniyeti yerine idari hizmet fikrini ve müteşebbis sınıfı yerine memur teşkilatını ikame etmek suretiyle ancak kanuna karşı hesap vermek mevkiinde ve hukuki formalizm içine gömülmüş bir sistem vücade getirilmektedir. Bu sistemi yürütmeye çalışan memurlar talimatnamelere ve emirnamelere aykırı hareket etmedikçe memleket iktisadiyatı milyonluk ve hatta milyarlık zararlara uğrasa dahi, makamlarının muhafaza etmekte ve maaşlarını almaktadırlar. Başka bir ifade ile devletçiliğin icra uzvu, itaat ve sadakatle körü körüne hizmet edebilecek vasıfla ve hukuk kaidelerini çiğnemedikçe mesul tutulamayacak bir bürokratlar sınıfıdır.

İktidar mevkiinin mesuliyetten kurtulmak için başvurduğu ikinci tedbir parlamentoların vazifelerini layıkıyla görmelerine meydan bırakmıyacak bir çalışma usulü tesis etmektir. Bürokrasi rejimlerinde, idare mekanizmasının maruz kaldığı aksaklıklar, muhtelif dairelerden gelen ve Meclis ruznamelerini dolduran kanun projeleriyle giderilmeğe teşebbüs edilir. Meclis azalarının bu tasarı sağınağını layıkıyla tetkik etmeğe ne vakitleri ve ne de ihtisasları müsaittir. Meclisin bir yıl zarfında altı ay çalıştığını ve iki yüz kanun çıkardığını farzedelim. Bir mebusun kendi ihtisasile alakalı bir kanun hükmünü yirmi dört saatte tetkik etmesine imkan yoktur. Bu itibarla meclis azaları, idare unsurlarının verecekleri malumat ile iktifa etmek mecburiyetini duymaktadırlar. Teferruatın tanzimi nizamname ve talimatnamelere bırakılmaktadır. Kanun yapma faaliyetinde, kemiyet keyfiyetin yerini almakta ve mesular yeni kanun hazırlamaktan cari mevzuatın nasıl tatbik edildiğini takibe vakit bulamamaktadırlar. Bürokrasi bu vaziyetten salahiyyetlerini fiilen azami seviyeye yükseltmek suretile faidelenmektedir. Hakiki iktidar, halkın mümessillerinden resmi dairelere intikal etmektedir.

Devletçilik siyasetinin icra uzvunu teşkil eden personelde aranan en mühim vasıf emirlere itaat kabiliyetidir. Trotsky'nin iktisadi mutlakiyet sistemlerini "iktidar mevkiine itaat etmeyenlerin aç kalmaya mahkum oldukları" bir rejim olarak tasvir etmesi hatalı bir görüş değildir. Devletçilik rejimlerinde parlamento azalıklarına banka idare meclislerine, müessese müdürlüklerine intihap veya tayin edilcek personel seçilirken ehliyetle bakılmamakta ve daima eski askerler mütekait memurlar veya siyasi partizanlar gibi kayıtsız ve şartsız itaate alışmış olduklarını tecrübe ile göstermiş şahsiyetler tercih edilmektedir.

Devletçilik, yalnız ehliyetin ve iktisat zihniyetinin tasfiyeye uğratıldığı bir mutlakiyet rejimi değildir. Hükümetin demokrasi prensiplerini platonik kıymette bir kaide haline getirerek bütün iktisadi iktidarı kendi elinde toplaması, aynı zamanda yolsuzlukların da artmasına sebebiyet vermektedir. Devletçilik programlarının gayri mesul uzuvlar tarafından keyfi bir şekilde hazırlanan mevzuata dayanarak tahakkuk ettirilmeğe çalışıldığını gören hususi teşebbüs erbabı, haklarını ve menfaatlerini muhafaza için çetin bir mücadeleye girişmek mecburiyetinde kalmaktadır. Lord Acton'un belirttiği gibi hükümet nüfuzu ile para kuvveti arasında cereyan eden bu mücadele neticesinde, iktidarın bazen irtikaba sürüklenmesi imkansız değildir.

Devletçilik, serbest iktisat nizamının ve demokrasinin mahzurlarını bertaraf etmek üzere ileri sürülmüş içtimai doktrinler arasında tasnif edilmektedir. Fakat devletçilik rejimlerinde piyasa mekanizmasının daha muvaffakiyetli bir şekilde nasıl çalışabileceğini izah eden bir nazariye henüz doğmamıştır. Siyasi ideolojilerin tesirinden tecerrüd ederek meselenin ilmi zaviyeden tahliline girildiği vakit devletçiliğin zihniyet finansman ve rantabilite bakımlarından bir fasid daire içine düştüğü görülmektedir.

Tatbikatta ise New-York Üniversitesi profesörlerinden Burnham'ın belirttiği gibi, Sovyet Rusya da dahil olduğu halde, sosyalizm gayelerinin tahakkukuna çalışan ideolojilerden hiçbir hakiki maksatlarına erişememişlerdir. Serbest iktisad nizamını tasfiyeye çalışan hükümetler daima bürokrasi rejimlerine doğru sürüklenmişlerdir. İstikbalin ufuklarında bir serap gibi gözükten sosyalizm idealine doğru ilerleyen fikir ve siyaset adamları, bürokrasi adı verilen umulmadık bir realite ile karşılaşmışlardır.

Bibliyografya

Wilhelm Röpke, Explication économique du Monde moderne, Paris 1940.

Wilhelm Röpke, La Crise de notre Temps. Neuchatel 1943.

Wilhelm Röpke, Explication de l'Allemagne, Geneve 1945.

William Aylott Orton, The Liberal Tradition A Study of the Social and Spritual Conditions of Freedom, Yale University Press, New Haven 1945.

F.A. von Hayek, The Road to Serfdom, London 1944.

F.A. von Hayek, The Conter-Recolution of Science Economice 1941.

Elie Halevy, The Age of Tyrannies, Economica 1941.

Ludwig von Mises. Le Gouvernement Omnipotent, Paris 1947

Ludwig von mises, Bureaucraey, London 1945.

E.Barone, G. Halm., L., v. Mises, N.G. Plerson and F.A.y. Hayek Collectivist Economie Planning, London 1935.

François Pietri. Le Financier, Paris 1931.

Bertand Russel, History of Wesetrn Philosophy and its Connection with Political and Social Circomstances from the Earliest Times to the Present Day, London 1946.

William H. Beveridge. Full Employment in a Free Society. London 1944.

John W. Mc. Connell. The Basic Teachings of the Great Economists, New York 1943.

Charles Gide and Charles Rist. A. History of Economic Doctrines, London 1915.

Gaeton Pirou. Introduction à l'Etude de l'Economie politique. Paris 1946.

Walter Eucken. On the Theory of the Centrally Administered Economy, Economica 1948.

Gaston Defossé. La Place du Consommateur dans l'Economie dirigée, Paris 1939.

Henry Laufenburger. L'Intervention de l'Etat en Matière économique, Paris 1939.

J.E. Meade. L'Economie politique et la Politique économique, Paris 1939.

Lionel Robbins, L'Economie planifiée et l'Ordre international, Paris 1938.

3. Türkiye'de Devlet İşletmeciliği

PROF. DR. MUHLİS ETE

I. "Tanzimci" bir İktisat Politikasına Göre "Devlet İşletmeciliği"nin Mahiyet ve Şumulü:

Tebliğimin konusunu Türkiye'de "Devletçilik tatbikatı" yerine "Devlet İşletmeciliği" şeklinde seçmemin sebebi, başka memleketlerde de olduğu gibi bizde de, devletçilik mefhumunun çok kompleks, çok karışık bir mana ifade etmesi ve muhtelif kimseler tarafından farklı bir şekilde telakki ve tarif edilmesidir. Zaman oldu ki, liberal temayülde olanlar devletçiliğe taraftar göründüler. Sosyalist bir iktisada tarftar olanlar ise devletçilik kelimesini tercih etmeği daha uygun buldular.

Öte yandan devletçilik mefhumunu yalnız sanayie inhisar ettirenler de olmuyor değil, nihayet devletçilik mefhumunu yalnız sanayi sahasındaki devlet işletmeciliğine inhisar ettirenler vardır. Telakkilerdeki bu ayrılık el'an devam etmektedir.

Konuşmamızda herhangi bir tereddüde mahal bırakmamak için, mevzuumuzu devlet işletmeciliği suretinde tasrih ve tesbit etmeği zaruri buluruz.

Şu halde devlet işletmeciliği dediğimiz zaman, devletin (ve mahalli idarelerin) iktisadi, mali ve içtimai sahada işletmeler kurarak bizzat istihsale tevzie ve hizmete geçmesini kasdetmekteyiz. İktisadi sahaya: ziraat ormancılık, hayvancılık, balıkçılık sanayi ve maden münakalat iç ve dış ticaretin gireceği tabiidir.

A- Kanaatimize göre devletin hangi sahalarda işletmeciliğe geçmesine zaruret vardır.

Devletin memleketin iktisadi bünye ve münasebetlerini esaslı bir surette tetkik etmeden, bunların kimler tarafından ve hangi sıra dahilinde en uygun şekilde yapılabileceğini tesbit etmeden, şu veya bu sahada faaliyete geçmesi tamamen gayri iktisadi bir harekettir. İçinde bazı faydalı teşebbüsler olmakla beraber, şimdiye kadar vaki tatbikatta maatteessüf bu şekilde hareket edilmiştir. Daha zaruri olan işler ihmal edilmiş buna mukabil amme karakteri galip olmayan mevzular ele alınmıştır. (Bunlara nelerden tereküp ettiğine bir az sonra işaret edeceğim.) ( )

Devletin memleketin iktisadi bünye ve münasebetlerini esaslı bir surette toplamak mümkündür:

- 1- Tabiatı iktisadi inhisarı bir mahiyet arzeden işletmeler.
- 2- Birinci derecede umumi menfaatlerle ilgili bulunan amme işletmeleri,
- 3- Mühim iktisadi faaliyetlere nazım olacak işletmeler,
- 4- Büyük ölçüde istihsal ve hizmet yapan bir karakter arzeden işletmeler.
- 5- Sosyal mahiyetteki işletmeler
- 6- Ticari mahiyeti haiz olmayan örnek işletmeler
- 7- Askeri sırlar icabı devlet elinde bulunması gereken işletmeler.

B- Devletin hangi mevzularda işletmecilik yapması doğru değildir.

Devletin işletmecilik yapabileceği sahaları tercih etmekle, bunun dışında kalan mevzuları muhakkak bir mecburiyet yoksa, devlet işletmeciliğinin dışında kalmasını tabii bulmaktayız. Buna rağmen, devlet işletmeciliği mefhumunun muhalifi olan mevzuları memleketimizi alakadar ettiği için ayrıca tağdatta fayda mülahaza etmekteyiz. Bu işler :

- 1- İstihsal ve tevzi işi büyük ve himayeye muhtaç bir kitleyi alakalandırmıyorsa, (askeri, mahiyeti kalktığı takdirde Beykoz Deri ve Kundura Fabrikası, Adana Pamuk Çiğitleme işinin takriben 1/25 ile uğraşan Ziraat Bankası, Adana Pamuk Müessesesi, Ankara'da Devlet Ziraat İşletmelerinin ticari işletmeler müessesesi vesaire)
- 2- Küçük işletmelerin mevzuuna giren işler (gazozculuk, domates suları vesaire)
- 3- Lüzumsuz inhisarlara yol açıp serbest rekabetin ortaya çıkmasına mani olan işletmeler,
- 4- Aynı mevzuda çalışan hususi teşebbüslerle eşit şartlar tahtında çalışmayan fakat rüçhanlı durumlardan istifade eden işletmeler (Inhisarların şarap imalatı, Sümerbank'ın bazı fabrikaları)
- 5- Birinci derecede amme hizmetine taalluk etmekle beraber, daimi surette rantabl olmayan işletmeler,

II. "Devletçi" telakkiye göre devlet işletmeciliğini doğuran ve idameye mecbur kılan sebepler nelerdir?

Hususi teşebbüslerin girişemeyeceği veya giriştiği takdirde, aşağıda yazdığımız mahzurların doğabileceği iddiasıyla, hususi teşebbüs yerine devlet işletmeciliğinin geçeceğini ileri süren kimselerin noktai nazarlarını elimizden geldiği kadar sıralamaya çalışalım:

Devletçilik hakkında telakkilerin çok taraflı ve birbirinden çok fakir olduğuna yukarıda işaret etmiştik. İktisadın hangi sahalarda ne vüsatte ve nasıl bir sıra dahilinde devlet işletmeciliğine girişileceğine dair esaslı bir prensip kararı verilmiş olmadığı için işletmeciliğin bazen sanayi, bazen maden, bazen ziraat, bazen münakalat ve bazen de diğer sahalara kaydığını müşahade etmekteyiz.

Muayyen sahalarda kurulan ve büyük tesisat ve işletme masraflarına mal olan devlet işletmelerinden bir çoğunun kuvvetli mucip sebepleri yoktur. Bunların tesisleri ve çalışmalarını jüstifiye edebilmek için:

A- Hususi teşebbüs aleyhine ve devlet işletmeleri lehine ileri sürülen sebepler:

- 1- Hususi teşebbüsün sermayesi ve teşkilatı کافی değildir, muayyen sahalara girmez.

( ) M.Ete-Ş.Bilkur, Türkiye Ekonomisi için bir ekonomi program tasarısı. Türk Ek Dergisi, Sayı: 31

- 2- Hususi teşebbüs, kafi kar görmediği için muayyen sahalara el uzatmaz.
- 3- Hususi teşebbüs işletmelerin kuruluş yerlerini yalnız iktisadi şartlara göre seçer, yurdun her tarafına sokulmak ihtiyacını duymaz.
- 4- Hususi teşebbüs, matlup miktarda ve keyfiyette mal yapıp satamaz.
- 5- Hususi teşebbüs, pahalıya satar.
- 6- Hususi teşebbüs, milli iş gücünü ve tabii serveti yeter derecede korumaz, fazla istismar eder.

Şimdi bu iddialara birer birer cevap verelim:

1- Hususi teşebbüs sermayesinin kifayetsizliği mevzuu şüphesiz ki Türkiye gibi prekapitalist bir iktisat bünyesi arzeden bir memleket için varittir. Kültürel ekonomik ve sosyal şartlar muayyen bir inkisaf seviyesini bulmadıkça Türkiye para ve sermaye piyasası bir çok tesisleri kolay kolay finanse edecek duruma gelemeyecektir. Hele anonim şirket sayısının henüz 200'ü bulmadığı müddetçe, hususi plasman ve envestismanlar mahdüt sahalara inhisar etmeğe mahkumdur.

Fakat bunun çaresi, hususi teşebbüsün uzanamadığı her sahaya rast gele el atmak değil, bunlardan amme karakteri üstün olanlarını milletin en mübrem ihtiyaçları en fazla karşılayanlarını tedricen ele almaktadır. Fakat hususi sermayenin birikip teşkilatlanıp bu sahalara sokulmağa başladığı zamanlarda bu işin bunlara devredilebileceğini düşünmek lazımdır. Bu intihap ve tahdidi yapmayacak olursak, milli sermayesi prodüktif ve hatta rantabl bir halde kullanmamış oluruz. Düne kadar yalnız hususi teşebbüsler için kullanılan rantabilite mefhumu bugün milli rantabilite haline inkılap etmiş ve devlet işletmelerine teşmil edilmiş bulunmaktadır.

2- Hususi teşebbüs, kar görmediği sahaya gelmez, binaenaleyh buralarda devlet işletmecilik yapmağa mecburdur iddiasına şu cevabı vermek mümkündür: İktisatçılıkta ve işletmecilikte bundan tabii bir şey olamaz. Rantabilite ve iktisadilik kaideleri iktisadın tarihi ve değişmez düsturlarıdır. Kar ve safi gelir üreme (nemalanma) vetiresinin en tabii bir icabıdır. Dinamik ekonomi ile statik ekonomi arasında fark, birincisinin mütemadiyen doğurması üremesi hiç değilse eskisinden daha fazla olması misilleşmesidir. Bu ise safi gelirin artmasıyla, karın çoğalmasıyla mümkündür. Milli sermaye ve insan gücünü kullanan devlet işletmesinin de ilk senelerde olmasa bile zamanla karla çalışması, hiç değilse daimi zararlar kapamaması lazımdır. Aksi takdirde bu zararları bütçeden belki en muktedir olmanın mükelleflerin verdikleri vergi, resim ve harçlarla karşılamak gerekecektir.

Halbuki hususi teşebbüsün açığını karşılayacağı vergileri veya sıkıştığı vakit baş vuracağı istikraz ve emisyon vasıtası yoktur.

3- Hususi teşebbüsün muayyen kar görmediği sahalara iltifat etmediği ve işletmelerin kuruluş yerlerini yalnız iktisadi şartlara göre seçip, sosyal kalkınmayı ihmal ettiği meselesi üzerinde ciddi durulacak bir problemdir. Hususi sermayenin münhasıran bu saike göre hareket ettiği bir vakıdır.

Türkiye'de devlet sanayiciliğinde buna dair bir çok misaller vermek mümkündür. Malatya'da kurulup ve bugün Sümerbank'a intikal eden Bez Fabrikası, Uşak Şeker Fabrikası, Tekelin bazı fabrikalarında kuruluş yerlerinin iktisadi icapları pek aranmamıştır.

Memleketin uzak bölgelerini kaldırmak şüphesiz ki çok mühim bir davadır, fakat kültür, münakale, pazar, sağlık durumunu ıslah etmeden; halkın iştirak kuvvetini arttırmadan veya birlikte takviye etmeden sınıai işletmeler vasıtasıyla bir takım insanları bir yere teksif etmek suretiyle hareket etmediği cemiyet ekonomisi bakımından doğru bulmamaktayız. Kaldı ki kalkınmada sanayiın baş rolü oynayacağına, Türkiye gibi hayvancılığa ve ziraate daha ziyade elverişli olan bir memleket için inananlardan da değiliz. Diğer şartları parasızlıktan dolayı daha uzun müddet yerine getiremez ve işi yalnız sanayile halletmeğe çalışırsak mevcut gayri iktisadi tesislere yenilerini ilave etmiş ve devlet bütçesini biraz daha yüklemiş oluruz bunun hayat pahalılığına tesir edeceği tabiidir.

Bundan uzak bölgelerin kalkınmasını ihmal edebiliriz manası çıkmamalıdır. Elbette millet ve devlet olarak yurdun bu kısımlarını da düşünmeğe mecburuz. Fakat münakale ile ziraat ve hayvancılıkla, el sanatlarıyla ve kültürle yapılacak daha çok iş vardır. Fevkalade durumlarda tabiatıyla sanayii de düşünebiliriz. Fakat tekrar ediyoruz her şeyi ihmal ederek evvela sanayile işe başlayalım parolasına iştirak edemiyoruz.

4- Hususi teşebbüs matlup kantite ve kalitede yapamamak iddiasını da cerbetmek kabildir.

Bir kere hususi teşebbüs neden memleket ölçüsünde istihsalde bulunmaz: ya sermayesi kafi değildir, ya sürüm ve münakale imkanları elverişli değildir, yahut yaptığı mallara muayyen bir müstehlik kitlesi, mahdüt bir müşteri zümresi bulunabilir de, ondan daha ileriye gidemez., işletmelerin kapasitesini birden bire arttıramaz belki bu arada malların bir kısmını dahilde imal etmeği, diğer bir kısmını hariçten ithal etmeği daha avantajlı bulur. Bu tarzı hareket çok kere müstehlikin de elindedir.

Halbuki devlet işe el atıp işletmeciliğe geçince pahalılığa bakmadan bütün memleket istihlakini karşılamak sevdasına düşer. Mesela kağıt ve süllüloz mevzuunda, 40 bin küsur ton tahmin edilen yıllık kağıt sarfiyatımızı tamamen dahilden temin etmek suretiyle otarşı yanı "kendi kendine yetme" düsturunu tutturmuş ve İzmir'te birbiri artına kağıt ve süllüloz fabrikaları kurulmuştur. Halbuki kağıt istihsal ve ihraç eden memleketlerin istatistiklerine baktığımız vakit, bu memleketlerin bir kısım kağıtlarını bizzat diğer bir kısmını da sair memleketlerden tedaris eylediklerini görürüz. Demek oluyor ki, bir memleketin tabii ve iktisadi şartlarına göre en müsait olan mevzularda ihtisas yapması ve diğerlerini muayyen bir müddet hariçten getirmesi daha iktisadi olmaktadır.

Hususi teşebbüsler bazı malları kötü yaptıkları için devlet işletmelerinin istihsalde bulunması meselesine gelince, bunu bir iki misalle açıklamak daha yerinde olur. Memleketin bir çok şehirlerinde gazoz yapılır veya şarap imal edilir, bu arada amillerden bazılarının belki de bir çoğunun bu mayileri sıhhat kaidelerine göre yapmadıkları da muhakkak; bir vakitler inhisarların çok iyi gazoz yaptığı ve el'an iyi şaraplar imal ettiği de muhakkak. Madem ki, hususi teşebbüs bazen kötü kaliteli mal yapıyor, halkı zarara sokuyor, o halde bu işi devlet veya belediyeler yapsın mı diyelim? Başka memleketlerin ekonomilerine gitmeğe hacet yok, eski Türkiye'nin pazarlarına söyle bir göz atarsak, ecdadımızın bu işi nasıl kontrol ettiklerini, nasıl hallettiklerini anlamakta güçlük çekmeyiz. Esnafın bunca teşkilatında malların kalitelerini kontrol için aldıkları, tedbirler cidden ögünülecek derecededir. Belediye zabıtası, sıhhi ve iktisadi polis vesaire kontrolleri bugün en liberal bir iktisat rejimi tatbik eden memleketlerde bile mevzuu bahistir. Yoksa kontrol işini başaramıyoruz diye her işi devlet işletmesine verirsek halimiz nice olur?

5- Hususi teşebbüsün pahalı satması iddiası da çok umumdur. Esasen ucuzluk pahalılık kelimeleri nisbi, izafi birer mefhumdurlar. Bir şeye ucuz veya pahalı diyebilmek için o şeyin maliyet masraflarını araştırma bu fiyatı paranın alım kabiliyetiyle karşılaştırmak, umumi fiyat manzumesi içindeki yerini tetkik etmek lazımdır. Kaldı ki iş bununla da bitmiyor, dar manada maliyet masraflarının içine girmeyen, hesaplarda gözükmeyen fakat malın satış fiyatına tesir eden daha nice nice sarfiyat vardır.

Tam bir rekabet serbestisinde fiyatların zamanla alçalacağı muhakkaktır. Anormal derecede yüksek fiyatlar inhisar mevzularında ve natamam bir rekabette mevzuu bahis olur. Bütün bunlara rağmen, devlet işletmelerinin hususi teşebbüslere ait işletmelerden devamlı olarak, daha ucuza satacakları da caisualdır, meğer ki devlet işletmesi bazı muafiyetlerden ve rüchaniyetten istifade etsin: yalnız büyük ve ekstansif işletmelerde durum değişir. fakat bu da devlet işletmesinden dolayı değil, büyük işletmenin bahşettiği üstün avantajlardan ileri gelmektedir. Devlet işletmesinin fevkalade vaziyetler icabı maliyetten aşağı satması keyfiyeti de siyasi veya içtimai olduğu için fiat mukayeselerinde bittabi bir rol oynamaz.

İnhisari mevzularda ve natamam bir rekabette hususi teşebbüs çok ve ucuz mal yerine, az ve pahalı mal çıkarmak suretiyle sun'î bir kıtlık yaratabilir ve bu durum devam ettiği müddetçe yüksek kazanç temin edebilir. Fakat bu da ikamesi mümkün olmayan mallarda ve işira kuvvetleri uygun olan müstehliklerde ve muvakkat bir zaman için varit olabilir.

6- Hususi teşebbüsün insan gücünü veya tabii serveti daha fazla istismar edeceği mevzuu bilhassa sosyologlarca ele alınmaktadır. Bu iddiayı cerhetmek pek o kadar kolay değildir. Gerçekten hususi teşebbüs mümkün mertebe çok kazanmağı düşünür, masrafın az, hasılatın çok olması onun başlıca kaygısıdır. Bilhassa yeni yeni istismar edilen memleketlerde ve sahalarla müteşebbis ve kapitalist insan ve tabiatları yapratmaktan çekinmemiştir. Memleketimizde ormancılıkta, ziraat ve madencilikte tabiatın fazla yıpratılmasına, yorulmasına çok tesadüf edilmiştir. insanın istismarı hemen her iktisat devrinde daima görülen vakialardandır.

Hususi sermaye darlıkta pek ileri gidip büyük inkişafı kaydeden memleketlerde bu nevi istismarlara son zamanlara kadar rastgelinmiştir. Fakat bunun için de sosyal devletin sosyal tedbirlerle ve kontrolleriyle müdalale etmesi lazımdır.

B- Bizdeki devlet işletmelerinin fayda ve mahzurları:

Devlet işletmeciliğinin mahzurlarına işaret etmeden önce, bunların sağladıkları faydaları da saymak insaflı bir hareket olur:

1- Faydaları: bir kere hususi teşebbüs ve sermayenin zayıf ve tabiatıyla cesaretsiz olduğu bir devirde bilhassa, Cumhuriyetin ilk senelerinde milli iktisat cihazının bir çok taraflarıyla meşgul olması, onu durdurmadan çalıştırması devlet işletmeciliği lehine kaydolunacak en büyük başarıdır. Devlet işletmesi büyük rizikolara göğüs gererek memleketin bir çok yerlerine gitmek cesaretini duymuştur. Bir çok yurt parçalarına modern işletmeyi göstermeğe muvaffak olmuştur.

Çok büyük fedakarlıklara katlanarak eleman ve kalifiye işçi yetiştirmiştir. Bugün hususi işletmelerden çoğu bu elemanlardan ve bunların yetiştirmelerinden faydalanmaktadır.

Devlet işletmeleri Türk çiftçisinin mahsulünü kıymetlendirmiştir, mesela, şeker fabrikaları pancar köylüsüne, Sümerbank fabrikaları pamuk ve yün yetiştirenlere azami fayda sağlamışlardır.

Sümerbank fabrikaları, Etibank madenleri, Toprak Ofisi, Ziraat Bankası, Yerli Ürünler müessesesi, Tekel fabrikaları gibi devlet müesseselerinin Türk mühtahsiline yaptığı yardımı inkar etmek mümkün değildir.

Nihayet bu müesseseler sıkıntılı harp senelerinde müstehlike de faydalı olmağa çalışmışlar, zaman zaman nazımlık yapmışlardır. Bütün devlet işletmelerinin memur ve işçileri için yaptıkları sosyal tesisler, bakımlar, pahalıya mal olmasına mukabil, çalışan vatandaşın sıhhi ve sosyal durumuna faydalı tesirler yapmışlardır.

Tesis senelerinde belki zaruri olabilen bu müesseselerin zamanı geldikçe hususi teşebbüslerin eline geçmesinin isabetli olacağını iddia ederken, devlet işletmeciliğinin bazı esaslı mahzurlarına işaret etmekten geçemiyeceğiz:

Devletçilik mevzuundan bahseden diğer arkadaşlarımız tarafından devlet işletmeciliğinin umumi mahzurları yeter derecede belirtilmiş bulunmaktadır.

İnhisar, hatta otarşi temayülünde olan devlet işletmesi, hemen her yerde bürokrasi ve merkeziyet doğurmakta ve fazla idare ve mürakabe teşkilatı yüzünden sık sık değişmesi yüzünden işler aksamakta, memurlar kardan ve zarardan mes'ui olmadıkları için fazla inisiyatifler ortaya çıkmamaktadır.

Bütçe ve umumi muhasebe kaidelerine bağlı olan müesseselerin bir çok formalitelere tabi olmaları, muhtar devlet teşekküllerinin ise idare meclislerine getirilecek üyelerin iktisadi sahada tecrübesi olmayan kimselerden seçilmesi işlerin selamette inkişafına mani olmaktadır. Kaldı ki devlet müesseseleri arkalarını hazineye dayamakta veya Merkez Bankasının hususi kredi mekanizmasından istifade etmektedirler.

Bizdeki devlet işletmelerinde gayri iktisadi bulduğumuz noktalara gelince:

Bu saydığımız mahzurların çoğu maatteessüf bizim devlet işletmelerinde de varittir. Buna ilaveten bizdeki işletmelerin bir kısmı hakkı ihtiyaca cevap verecek bir şekilde kurulmamıştır. Bazılarının kuruluş yerleri, işletme casametleri yanlış olarak hesap edilmiştir. Bazıları gayelerinden inhiraf etmiştir. (Bursa Merinos) kağıt fabrikaları ham madde mevzuu halledilmeden kurulmuştur. karabükün bu kadar gayru müsait olan kuruluş yerinde hem askeri hem iktisadi hata mevcuttur.

Bizim işletmelerimizde çok mühim bir mahzur da müdür ve şeflerin sık sık değişmesidir, bir çok ziraat ve sanayi işletmelerinde bir veya iki senede bir müdür değişmesi umumi bir kaide haline gelmiştir. Teşekküllerin taşra teşkilatından merkez teşkilatına ve İstanbul'a doğru daimi bir akın vardır.

Devlet işletmelerimizin bir zayıf tarafı da mahsul ve mamullerin sürüm imkanlarını esaslı bir surette tetkik etmeden, müşterilerle yeter derecede temasa gelmeden istihsale geçmeleridir. Bu yüzden imal edilmiş malların mühim bir kısmı müşteriye kalmaktadır.

Çiftçinin tutmadığı süperfosfat, kükürt, zirai aletler gibi stoklara tabiatıyla mühim sermayeler bağlı kalmış oluyor. Devlet işletmelerimize arız olan bir hastalık da, işletme ve idare binalarıyla sosyal tesislere mühim paralar yatırımlarıdır. İşletme rantabl olsun olması, büyüyecekler, bir çok işletmeler ancak tevsi süretiyle rasyonel ve rantabl çalışacaklarına kanidirler. Devlet dairelerinde olduğu gibi, devlet işletmelerinde de büyümek, genişlemek bir kaide hatta bir kanun haline gelmiştir. Tesisat ve işletme sermayelerine tahsis edilen paralar umumi bütçeden olmasa bile, Merkez Bankasının hususi finansman mekanizmasından faydalanmakta veya fevkalade durumlardan (inhisar, rüçhanlı muamele, muafiyet) istifade ederek sağladıkları karlarla, temin olunmaktadır. Hakiki ihtiyaca tevafuk etmeyen lüzumundan büyük kurulan, gümrük duvarlarına dayanarak çalışan devlet işletmelerinin yüksek fiyatlara sattığı mamüllerin yüksek fiatları gizli bir vergiden başka bir şey değildir ve hayatın pahalılaşmasına amil olmaktadır. Kat'i ihtiyaca cevap vermeyen ve senelerce bocalayan her devlet işletmesi milletin başına bir bela, bir yükür. Hakiki bir tasfiye neticesinde zararlı faaliyetine nihayet verilecek işletmelerin sayısı umulduğundan daha fazladır.

III. Türkiye ekonomisinde yer alan devlet işletmelerinin isim ve neveleri:

Burada mevzuubahs edeceğimiz devlet işletmelerine, halka yardım etmek için mal istihsal edip dağıtan veya hizmet gören ve piyasa ile münasebeti olmayan amme müesseseleri dahil değildir. (Ziraat Bakanlığına bağlı Tohum Islah müesseseleri, üretmecilikleri, haralar, inekhaneler, maliyeye bağlı Darphane ve damga matbaası, gibi müesseseler dar manada Devlet İşletmeciliğine girmez)

Devlet işletmeleri: İnhisar, yarı inhisar veya serbest rekabet müvacehesinde faaliyette bulunan, mübaya veya satış safhasında doğrudan doğruya piyasa ile münasebette bulunan, rasyonel çalışmağa mecbur olan kar veya gelir fazlası sağlamağa çalışan iktisadi işletmelerdir. Bunlarda amme hizmeti

birinci planda ve kar ikinci planda gelse bile, prensip itibariyle ve zamanla kendi yağıyle kavrulmaları esastır. Aksi takdirde iktisadi işletme hüviyetini kaybedip amme hizmeti yapan müesseseler haline girip birinci gruba dahil olurlar.

A- Türkiye'de halen faaliyette bulunan devlet işletmeleri:

I- Ziraat ve Orman İşletmeleri:

- 1- Zirai Kombinalar Kurumu
  - a) 12 çiftlik işletmesi
  - b) 1 fabrika
- 2- Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumu
  - a) 9 çiftlik işletmesi
  - b) 1 şarap fabrikası
  - c) 1 çay fabrikası
  - d) 5 satış mağazası
- 3- Zirai Donatım Kurumu
  - a) 2 fabrika
  - b) 13 depo
- 4- Devlet Orman İşletmeleri
121 orman işletmesi
- 5- Evkafın Ziraat İşletmeleri

II- Maden İşletmeleri : (Etibank teşekkülüne bağlı olanlar:)

- 1- Ereğli Kömür İşletmeleri Müessesesi
4 gruba bağlı işletmeler
- 2- Garp Linyitleri Müessesesi
3 gruba bağlı işletmeler
- 3- Bakır Müessesesi (1 İşletme)
- 4- Şark Kromları Müessesesi (1 İşletme)
- 5- Divriği Demir Müessesesi (1 İşletme)
- 6- Keçiözümlü Kükürtleri Müessesesi (1 İşletme)
- 7- Tesisleri
  - a) Bolcardağ -Keban Simli Kurşun Madeni
- 1- Bolcardağ -Keban Simli Kurşun Madeni

III- Kurulmakta olan enerji işletmeleri:

Tesis halinde
Çatalağzı Elektrik Santrali
Tunçbilek Elektrik Santrali
Çağlayık Elektrik Santrali
Kadıncık Elektrik Santrali

IV- Sanayi İşletmeleri:

A- Sümerbank ana teşekkülüne bağlı olanlar:

- 1- İplik ve Dokuma Fabrikası Müessesesi
  - a) Adana
  - b) Bakırköy
  - c) Bünyan
  - d) Deftardar
  - e) Ereğli
  - f) Hereke
  - g) Kayseri
  - h) Merinos
  - i) Nazilli
  - j) Sunğipek

2- Karabük Demir ve Çelik Müessesesi

- a) Yüksek fırınlar
- b) Çelik haddehane
- c) Boru fabrikası
- d) Kok fabrikası
- e) Asitsülfürük fabrikası

3- Sellülöz Müessesesi

- a) Kağıt fabrikası
- b) Sellülöz fabrikası
- c) Likör fabrikası

4- Beykoz Deri ve Kundura Müessesesi

- a) Deri fabrikası
- b) Kundura fabrikası

5- Sivas Çimento müessesesi

- a) Sivas çimento
- b) Kütahya Keramik fabrikası

B- Türkiye Şeker Fabrikaları:

- 1- Alpullu Şeker Fabrikası
- 2- Eskişehir Şeker Fabrikası
- 3- Turhal Şeker Fabrikası
- 4- Uşak Şeker Fabrikası

C- Tekel Genel Müdürlüğüne bağlı olanlar:

- 1- 7 tütün fabrikası
- 2- 9 müskirat fabrikası
- 3- 31 örnek şarapevi
- 4- Tuzlalar; Deniz, gül ve kaynak olarak 65 tuzla işletmesi
- 5- Kibrit fabrikası
- 6- Kutu fabrikası
- 7- Çay fabrikası
- 8- Kereste atölyesi

D- Harp malzemesi fabrikaları:

- 1- Ordu emrindekiler
- 2- Donanma emrindekiler
- 3- Hava Kuvvetleri emrindekiler
- 4- Maske fabrikası (Kızılay)

E- Havacılık sanayiine ait işletmeler:

- 1- Motor fabrikası
- 2- Tayyare fabrikası (kurulmakta)

F- Kaplıca ve içme işletmeleri :

- 1) İçmeler ve maden suyu içmesi (Kızılay Karahisar, vakıf iyi sular)
- 2) Kaplıca işletmeleri (Yalova kaplıcası, Çelik Palas)

V-Münakalat İşletmeleri:

- A- Devlet Demiryolları işletmesi
- B- Devlet Denizyolları ve Limanları işletmesi
- C- Devlet Havayolları işletmesi
- D- P.T.T. işletmesi
- E- Radyo işletmeleri

(Bu münakalat ve muhaberat işletmelerinin büyük bir fabrika işletmesi halinde hususi inşaa ve tamir atölyeleri vardır.)

VI-Kredi İşletmesi :

- A- Merkez Bankası (4 şube)
- B- Ziraat Bankası (310 şube ve ajans)

C- İstanbul Emniyeti Sandığı (5 şube)
D- Emlak ve Kredi Bankası (5 şube)

E- İller Bankası
F- Halk Bankası (11 ajans)
G- Vakıf Paralar Müessesesi
H- Sümerbank
İ- Etibank

VII- Tevzi -Ticaret İşletmeleri:

A- Toprak Mahsulleri Ofisi (8 silo, 130 anbar)
B- Petrol Ofisi (4 depo ve petrol tankları)
C- Ticaret Ofisi
D- Kömür Tevzi ve Satış Müessesesi
E- Devlet Kitapları ve Yayınevleri Müessesesi

VIII- Sosyal İşletmeler:

A- İşçi Sigortaları Kurumu
B- İş ve İşçi Bulma Kurumu
C- İ.D.T. Memurları Tekaüt Sandığı

IX- Mali İşletmeler:

A- Sigorta İşletmeleri (Güven, Milli Reasürans)
B- Amortisman Sandığı
C- Milli Piyango

X- Şehir Amme İşletmeleri :

A- Elektrik, tramvay, tünel, otobüs işletmeleri
B- Havagazı işletmeleri,
C- Su İşletmeleri,
D- Sebze ve meyve halleri
E- Mezat İdaresi ve küçük ikrazlar sandığı
F- Buz fabrikaları ve soğuk hava depoları
G- Mezbahalar
H- Gazino ve plaj işletmeleri
İ- Stadyum, hipodromlar

(Şehir Belediye işletmelerinin münakaşasını İstanbul Belediyesinin iktisat işletilmesine dair 27-8-1948 tarihli Vatan gazetesine yazdığım bir yazıda yapmaktayım.)

B- Bu işletmelerden hangileri devlet elinde kalabilir:

Yukarıda tanzimci bir iktisat politikasına göre hangi işletmelerin devlet elinde kalmasının muvafık olacağı, hangilerinin devlet elinde kalmasında bir fayda olmayacağı hakkında bazı prensipler vazetmiştik. Burada bu prensiplere sadık kalarak, işletmelerin mahiyetine göre yaptığımız tasnif cetvelinin sırasına göre, mütalaalarımızı sıralayalım.

I- Ziraatte:

1- Bu sahadaki devlet işletmelerinden Zirai Kombinalar Kurumunun yaptığı büyük ve safhi hububat işletmeciliği, henüz bu sahaya dökülmüş büyük sermayeler ve istihsal vasıtaları olmadığı, boş sahaları kıymetlendirdiği, iç ve icabında dış piyasaların muhtaç olduğu gıda maddelerinin istihsalini sür'atle arttırdığı ve köylüye iyi tohumluk verebildiği için daha uzun zaman devlet elinde az dahi olsa kalmasında fayda mülahaza ederiz.

2- Buna mukabil Devlet Ziraat İşletmeleri kurumunun bu şekliyle faaliyetin devamında bir fayda görmemekteyim. Çiftliklerin Kombinalar Kurumuna devriyle "Devlet Örnek Çiftlikleri" adını taşıyan bir teşekkül altında birleşmelerinde fayda mülahaza etmekteyiz.

3- Zirai Donatım Kurumu, Türk çiftçisine lazım olan zirai alet ve malzemenin tedarikini ve köylüye elverişli şartlarla tevziini şiar edinmiş ve memleket ziraatinin kalkınmasına hizmet etmek davasıyla ortaya atılmıştır. İnhisari karakteri yoktur. Fakat büyük sermayeye ihtiyaç gösteren bir müessesedir. Çok dağınık olan ve işira kuvveti mahdut olan Türk çiftçisine sokulabilmek için her yerde bizzat teşkilat yapması çok masraflı olacağından memlekette 300 küsur şube ve ajansı olan ve 1000

küsur Tarım Kredi Kooperatifi kurmağa muvaffak olan T.C. Ziraat Bankasıyla elele, kabilse onun teknik bir müessesesi olarak bir arada çalışmasında isabet olacağına kani bulunuyoruz.

4- Orman İşletmelerine gelince: İnhisari bir mahiyet ve amme karakteri arzemesi üstelik bir çok iktisat kollarını takviye etmesi dolayısıyla, ormanların devlet elinde işletilmesinde cevaz vardır. Yalnız mevcut işletmelerin ormanlardan iktisadi işletme mahiyetini arzedenlerinin iktisadi devlet teşekkülü haline getirilmesi lazımdır. Diğerleri muhafaza ormanı olarak idare olunabilir. Hususi ormanların da devletin yüksek nezaretinde bulunmalarında fayda mülahaza olunur.

5- Vakıflar İdaresi tarafından işletilen zeytinliklerin de Vakıflar İktisadi teşekkülüne bağlı bir müessese halinde rasyonel ve rantabl bir surette çalıştırılması mevzuunu tetkike muhtaç bulmaktayız.

II- Maden İşletmeleri:

Etibank müesseseleri tarafından işletilen madenlerin istihsali memleket istihsalinin takriben %40'ını teşkil etmektedir. Taş kömüründe, bakırda, demirde tamamen devlet inhisarı, linyitte %80, kükürtte %90, kromda % 57'dir. (1945 yılında) iktisadi teşekküle bağlı müesseseler halinde çalışan devlet maden işletmelerinin çok rasyonel çalıştıkları iddia edilemez. Hatta fevkalade durumlardan faydalanmasalar, çoğu zararlı neticeler vermektedir.

Fakat yukarıki prensibe uyarak diğer iktisadi kolları takviye edecek olan kömürleri bilhasasa taş kömür madenlerini hususi teşebbüse devretmek bugünkü anlayışlara göre doğru değildir. Bilhassa umumi elektrifikasyona yarayan linyit ocaklarında devlet işletmesi yerindedir. Büyük işletmeye mütehammil olmayan linyit ocaklarıyla sair madenlerin devlet elinde kalması daima masraflı olacaktır. Karabük demir ve çelik fabrikalarının ham maddesini sağlayan Divrik madeninin de devlet elinde çalıştırılması icap edecektir.

Devlet madencilığının de asgari hadlere indirildiği vakit ana teşekkül olan Etibankın da, aynı zamanda hususi sanayi ve madenleri finanse etmeği üzerine alacak ve küçülecek olan Sümerbankla kaynaşacak bir "Sanayi ve Maden Bankası" haline getirilmesi düşünülebilir.

III- Enerji işletmeleri:

Halen merkezi bir enerji kurumumuz yoktur. Bayındırlık Bakanlığına bağlı Elektrik Etüd İdaresinin, Etibankın vazifeleri arasına giren elektrifikasyon mevzuunu ele alarak Türkiye Enerji Kurumu adını taşıyan bir iktisadi devlet teşekkülü için Mecliste bir kanun tasarısı teklifi yapılmıştır. Çağlayık, Tunçbilek, Sarıyer (Ankara civarı) ve Ağacları (İstanbul) mekezerleri arasında en cazip ve ekonomik gözükeni son ikisidir. İnşası bitmiş olan Çatalağzı santralını da içine alabilecek devlet elektrifikasyon işletmeleri, sinai ve ferdi müstehliklerin artmasıyla rasyonel çalışmak istidadını haiz olabilecektir.

IV- Sanayi işletmeleri:

A- Sümerbank ve Müesseseleri:

Devlet sanayi işletmelerinin başında Sümerbank ve onun kurduğu işletmeler gelir. Ciheti askeriyeden devir aldığı fabrikalarla 1925 tarihinde teşekkül eden Sanayi ve Maadin Bankası, 1932 de Devlet Sanayi Ofisi ve Türkiye Sanayi Kredi Bankası adına taşıyan iki teşekküle bölünmüş, fabrikalar Sanayi Ofisine devrolunmuş, hususi sanayii finanse işi Sanayi Kredi Bankasına verilmişti. ( )

Sanayi Ofisinin normal bir şekilde çalışmasına mukabil, Sanayi ve Maadin Bankasından müdevver işletme sermayesini Ofisin deruhte ettiği devlet fabrikalarına veren Banka kısa bir zaman zarfında sermayesini tezyit edemeden ve fonksiyonlarını yerine getiremeden yerini Sanayi Ofisinin de vazifelerini üzerine alan 1933 de kurulan Sümerbanka bırakmağa mecbur olmuştu.

Sümerbank selefleri Sanayi Ofisinden, dolayısıyla Sanayi ve Maadin Bankasından fabrika devralmıştı. Bunlar 1) Feshane Yünlü ve Dokuma, 2) Hereke Yünlü ve İpekli Dokuma. 3) Bakırköy Pamuklu dokuma ve 4) Beykoz Deri ve Kundura fabrikaları ile işe başlamış bulunuyor. Banka kanununun mucip sebepleri layihasında milli ihtiyaç ve menfaatlerimizin mübrem kıldığı sanayi şubelerinin bir an önce tahakkuk ettirilmesinden iktisadi istihalat emniyetimizi memleketimizin umumi muvazenesini koruyacak olan sanayi hareketlerimize hız verilmesinden, milli iktisat bakımından ve Türk iptidai ham madde müstahsillerinin menfaatlerine uygun bir cepheden hareket etmeden, memleket iktisadiyatına uygun ve tanzim edilecek devlet programında hususi sanayi teşebbüslerle beraber çalışmaktan.. bahsedilmektedir.

Fakat yine layihanın bir yerinde "hareketli sermayenin en az yarısını Bankanın iştirak ve alakası bulunmayan hususi sanayi müesseselerine kredi olarak tevzi etmesi" kanuni bir mecburiyet olarak ifade edilmiştir. Bunun hemen altındaki satırlarda ise "Bankanın kredi işlerine tahsis olunan likit sermayesinin bu mevzua tahsis edilen kısmını başka işlerde kullanmaması İktisat Vekaletince büyük bir hassasiyetle yakından mürakabe edilecektir" denilmektedir.

Sümerbank ilk kuruluşunda, Malatya Mensucat fabrikasına 1.668.000 Türk Gülyağcılık şirketine 66.666, Yalvaç Debağat şirketine 50.000 ve Ziraat Bankası ve İş Bankasıyla birlikte tesis ettiği Şeker Fabrikaları Anonim Şirketine 7.333.000 lira ile iştirak etmiş bulunuyordu. Bununla banka hususi sanayie yardım yapmış sayılamazdı. Bu kanunun sarahatine rağmen, banka son günlere kadar tipik bir devlet sanayi bankası mahiyeti taşımış ve çeşitli kaynaklardan elde ettiği tesisleri tamamen devlet sanayiine tahsis etmiştir.

Sümerbankın kuruluşundan pek az sonra beş senelik sanayi planının en mühim işleri bu bankaya tevdi edilmişti. Takriben 44 milyonluk bir kıymet ifade eden bu plan şu tesisleri ihtiva etmekte idi.

Pamuklu sanayii, kendir sanayii, kamgarn sanayii, demir sanayii, sellüloz ve kağıt sanayii, sun'î ipek, porselen sanayii, kimya sanayiinden zaç yağı, süperfosfat tahakkuk ettirmiş yalnız porselen sanayiini yapmamıştır. 3460 sayılı murakabe kanuniyle beraber (1939) Banka eski ve yeni işletmeleri şu muhtar müesseseler haline getirmiş bulunuyor.

- 1- İplik ve Dokuma Fabrikaları Müessesesi
- 2- İzmit Sellüloz Müessesesi
- 3- Karabük Demir ve Çelik Fabrikaları Müessesesi
- 4- Beykoz Deri ve Kundura Fabrikaları Müessesesi
- 5- Sivas Çimento Müessesesi

Hükümetin bir taraftan Sümerbank diğer taraftan Etibank vasıtasıyla kurduğu müesseselerin memleket için birinci derecede zaruri olup olmadıkları ve asıl gayelerini ne dereceye kadar yerine getirip getirmediikleri şüphesiz ki münakaşaya değer bir konudur. Yalnız hakiki teşebbüs ve sermayenin süratle ve cesaretle ortaya çıkmadığı bir zamanda harp zamanlarında mühim faydalar sağlayan bu tesisleri kurması kısmen takdirle karşılan alıdır. Fakat bu arada memlekette mevcut olmayan veya yeter cins ve miktarda hammaddeye istinat etmeyen sanayi de kurulmuş olduğunu gözden

(*) Sümerbank x yıl sayfa 10 ve devamı

kaçırmamak lazımdır. Yine bu hızlı kuruluş devrinde tam isabetle seçilemeyen tesis yerleri, optimal cesameti gözetmeyen işletmeler, işçi meselesini nazarı itibara alamayan müesseseler, nakil ve sürüm imkanlarını hesaplayamayan fabrikalar kurulmuştur. Mesela memleketteki pamuklu el dokuma tezgahlarının kullanacağı ipliği de düşünmeden daha fazla iplik fabrikası yerine daha az iplik, daha fazla dokuma fabrikası yapılmış, Merinos koyununun üretimini tahtı emniyete almadan Merinos fabrikası kurulmuş, memleketimiz tabii bir ipek memleketi iken sun'i ipek ve son senelerde de sun'i yün sanayii tesis edilmiştir.

Sellüloz ve kağıt fabrikaları esaslı tetkikler yapılmadan kurulmuş, memleket ormanları sellüloz istihsaline yeter derecede ağaç vermeğe pek müsait değil iken, uzak yerden güç şartlarla kereste piyasasına gidecek geniş kuturlu odunlarla takviye edilmiş, Avrupada bile her kağıt fabrikasının kaldıracağı sellüloz fabrikasını, bilahare askeri maksatla klor fabrikasını da ilave etmekle pek ağır bir yük altına girmiş bulunuyor. 1.000 küsur kilometreden demir ve 120 küsur kilometreden kömür getirmekle izabeye çalışan Karabük Demir ve Çelik fabrikalarının tamamen gayri iktisadi kuruluş yerini, o zamanın askeri icaplarına bağışlasak ve 7 Eylül devaluationunun sağladığı müsit durumdan biraz ferahlık duysak bile bu koca tesis yarın için yine güç bir durum arz etmekten fariğ kalmayacaktır.

Eski bir tarihe malik olan Beykoz Deri ve Kundura fabrikasının askeri mülahaza bakımından bile, devlet elinde kalmasında büyük bir menfaat mevzuu bahis değildir. Ordu askeri kundura ihtiyacını icabında başka şekilde de tedarik edebilir. Sivil kunduralar ise, büyük bir halk kitlesinin ihtiyacına cevap vermekten uzaktır.

Sivas çimento müessesesine gelince, devlet eğer bir mesken politikasını tatbik edip istihsal ettiği çimentoyu iskan ve mesken mevzularında kullansa idi şüphesiz ki daha isabetli olurdu. Şarkın kalkınmasında belki mühim bir rol oynayacak olan bu fabrikadan ziyade yanı başında kurulan tuğla ve kiremit fabrikasının isabet derecesi üzerinde münakaşa edilebilir.

Sümerbank fabrikalarının mamullerinin maliyetleri üzerinde size malûmat vermekte mazurum bunların içinde kar verenler olduğu gibi zarar edenler de vardır. Bir çoğu rasyonel hatta fevkalade zamanlardan faydalanarak rantabl çalışmaktadırlar. Mamullerin maliyeti benzeri yabancı mallara veya dahilde imal edilenlere nazaran muhtelifir.

Sümerbank fabrikalarının hepsinin devlet elinde kalıp kalmaması bir münakaşa mevzuudur. Biz mensucat sanayiinin, hatta müşterisi çıkarsa, diğerlerinin de hususi teşebbüs elinde de işletilebileceğine inanıyoruz. Hükümet henüz bu hususta bir karar vermiş değil, bilakis tatbikat ve yeni sanayi planıyla devlet sanayiinin tevsii cihetine gidiliyor.

Netekim bundan bir kaç sene önce Ekonomi Bakanlığı Sümerbanka azot, soda, karbon, sülfür sanayii gibi kimya sanayii, kendir sanayii, makine sanayii gibi çok önemli sanayi şubelerinin etüdünü vermiş ve Banka da bunlar hakkında bazı hazırlık bile yapmıştı. Binaenaleyh devlet işletmeciliğinin hudut ve şumulünün bir an evvel çizilmesine kat'i ihtiyaç olduğu aşikardır.

B- Şeker Fabrikaları

Sümerbankın Ziraat Bankasının ve İş Bankasının iştirakiyle vücade getirilmiş olan Türkiye Şeker Fabrikaları Şirketi sermayesinin yarısından fazlası devlete ait olduğu için hakikatte bir devlet işletmesidir. Şekeri tamamen dahilde imal edip etmememiz, ham maddelerinin tamamen pancardan mı yoksa şeker kamışından mı olacağını sureti kat'iyede tespit etmemiz ve bu prensipler üzerinde bir karar versek bile, şeker fabrikalarına hususi sermaye sokup sokmamak mevzuunu düşünmüş değiliz. Biz başka memleketlerde olduğu gibi şeker sanayiinin de hususi ellere geçmesini kabilse ham maddesini istihsal eden müstahsillerin kuracakları kooperatiflere intikalini mümkün sayarız.

C- Tekel Genel Müdürlüğünün Fabrikaları:

İnhisar işletmeleri ( ) tütün, ispirotlu içkiler fabrikalarına ve tuzlalara şamil bulunuyor. Örnek mehiyette olan müesseseler hariç, biz devletin fabrikalar kurmak ve işletmek suretiyle gelir sağlamak yerine istihlak vergisi şeklinde harekete geçmesini, hiç değilse bu mevzuu esaslı bir surette tetkik ettirdikten sonra fabrika kurmağa devam etmesini tavsiye etmekteyiz. Cigarada bandrol sistemi, bira, şarap, likör gibi içkilerin sıhhi ve iktisadi bir kontrol tatbik etmek suretiyle, hususi teşebbüslere terki konusu üzerinde münakaşa açılabilir.

D-Harp malzemesini yapan fabrikalar:

Zahiren iktisadi işletmeler kategorisine dahil değil gibi görünürler. Fakat bugünkü telakkiye göre, büyük askeri sırlarla alakası olmayan malzeme hariç, hususi sermaye ile alakalandırılabilir. Asker silah yapan değil, silah kullanan bir unsurdur. Bugünün topyekün harbi sivil şahıs ve müesseseleri de sevk ve idare eden makamların emri altında tutuyor. Binaenaleyh harp senelerinde vazife alacak

(*) Tekel-Politikası, Türk Ekonomisi, Sayı 54.

müesseseler vazifelerini sulh senelerinde bilmeğe mecburdurlar. Harp senelerinde harp harp malzemesi verecekler yalnız imalatı harbiye müesseseleri değil, memleketin bu işle vazifeli bütün iktisadi müesseseleridir. O halde harp malzemesi yapan fabrikaların sulh ve harbe hazırlık senelerinde noksan kapasite ile veya kısmen atıl bir halde durmalarına müsaade etmemeliyiz, milli iktisadi kalkınmada bunlardan sivil ihtiyaçlar için fayda sağlamağa mecburuz. Hususi sermayeye devretmek kolay olmasa bile, mevcutların hiç olmazsa piyasa ile münasebeti olacak birer iktisadi devlet teşekkülü haline ifrağının isabetli olacağına kani bulunuyoruz.

E- Hava kurumunun elinde bulunan tayyare ve motor fabrikasının bu şekilde ele alınması zamanı gelmiştir.

V- Münakalat işletmeleri:

Devlet işletmeciliğinin en uygun mevzuu münakalattır. Çünkü burada inhisari karakter, amme hizmeti, diğer iktisadi kollarını takviye etmek bilhassa kendini gösteriyor.

Bu bakımdan bizde de demiryolu işletmesinin, P.T.T. ve radyonun daha uzun müddet havayolları işletmesinin, limancılığın ve inhisara kaçmamak şartıyla, bir kısım denizciliğin devlet elinde çalışmasını uygun bilmaktayız. Ancak bu işletmelerin rasyonel bir surette çalışması için muhtar iktisadi teşekküller haline getirilmesinde fayda vardır. Üç tarafı denizle çevrimsi olan bir memleket için denizcilikte rekabet serbestisini tesis etmek ve bu mevzudaki bütün teşebbüsleri desteklemek lazımdır.

VI- Kredi müesseseleri:

Devlet iktisat politikasının en modern tedbirlerinden biri şüphesiz ki kredi yolu ile iktisadiyatı sevk ve idare etmektir.

Merkez bankaları ve ihtisas bankaları vasıtasıyla bu kredi ziraat, sanayi maadin, munakalat, ticaret sahalarına kanalize edilebilir.

Bizde bilhassa devlet eliyle kurulan ihtisas bankalarında biraz ileri gidilmiştir. Sümerbank ve Etibank'ın aynı zamanda hususi teşebbüs erbabına kredi verecek şekilde birleşmelerinde fayda mülhaza etmekteyiz. Hemen her memlekette olduğu gibi, Ziraat Bankasının aynı zamanda kooperatifler bankası olarak yine devlet elinde kalmasını, emniyet sandığının bilhassa istihlak kredisi veren mont de piété haline ifrağ edilerek bir amme müessesesi olarak muhafazasını, mesleki kredi müessesesi olan Halk Bankasının sermayesinin ayrılarak amme müessesesi olarak ipkasını, vakıf paraların Emlak Kredi Bankasıyla birleşerek esaslı bir ipotek bankası haline getirilmesini İller Bankasının da vazifelerinin tahdidi ile Belediye İşletmeleri bankası halinde çalıştırılmasını tavsiye ederiz.

VII- Devlet tevzi ve ticaret işletmeleri: (*)

Türkiye'deki devlet ticareti, 1) Devlet işletmelerinin kendi mahsul ve mamulleri arz ve tevzi için kurulmuş teşekküllerle, 2) Devletin köylü mustahsilin mahsulünü kıymetlendirmek için kurduğu mubayaa teşekküllerinden terekküp eder.

Birinci gruba: Sümerbankın eski Yerli Mallar Parı bugünkü şekliyle İplik ve Dokuma Fabrikaları müessesesinin satış depo ve mağazalarıyla, Beykoz Kundura Müessesesinin satış mağazaları, Ereğli Kömür İşletmesinin taşkömürü tevzi eden Kömür Satış Müessesesi, Devlet Ziraat İşletmeleri Kurumunun satış mağazaları.

İkinci gruba: Mübaya ve kıymetlendirme teşekküllerinden Toprak Mahsulleri Ofisi, Yerli Ürünler Şirketi ve Türk Tütün Limited Şirketi girer.

Birinci gruba taalluk eden tevzi işletmelerinin akibetleri ana teşekkülleri hakkında verilecek karara tabidir. İkinci gruba ait teşekküller istihsal ve fiyat politikasına verilecek veche ile alakadardır. Eğer hububat, afyon ve tütün gibi mahsullerin istihsal ve sürümlerini başka türlü tanzim etmeğe muvaffak olursak bu teşekkülleri tedrici olarak kaldırmak veya şirket haline getirmek mümkündür.

Petrol Ofisi de hususi bir vaziyet azr eder. Ecnebi şirketlerin inhisarı karşısında dahili petrol stokları ve fiyatları üzerinde nazımlık yapacak kuvvetli bir milli müessesenin yaşamasında mahzur değil fayda vardır. Petrol Ofisi bilgili çalışmasıyla bu fonksiyonu ifa etmiş sayılabilir.

VIII- Sosyal karakterdeki işletmeler:

Türkiyede sosyal sigortaların başlangıcı sayılan ve şimdilik işçinin kaza ve meslek hastalıkları ile uğraşan "İşçi sigortaları kurumu" ile yine Çalışma Bakanlığına bağlı olarak teşekkül eden "İş ve İşçi

(*) Türk Ekonomisi, Sayı 37/38 Türkiye'de Devlet Ticareti

Bulma Kurumu" sosyal karakterde birer işletmedir. Hemen her yerde devlet veya amme müesseseleri tarafından idare edilen bu kurumların devlet elinde kalması fakat müteahhasis elemanlarla takviye edilmesi zaruridir.

Bugün Maliye Bakanlığına bağlı İktisadi devlet teşekkülleri ve benzeri kurumların tekaüt sandığı yeni çıkan bir kanunla T.C. Tekaüt Sandığı halinde büyük bir işletme haline getirilmektedir.

IX- Mali İşletmeler:

Buraya Sümerbankın Emlak Bankasıyla müştereken kurduğu Güven Sigorta Şirketi Merkez Bankasındaki amortisman sandığı ve Milli Piyango idaresi dahil olur.

C- Devlet elinde kalacakların durumu elden çıkaracaklarını devir şekilleri:

Devlet kapitalizmine, devlet inhisarcılığına hatta sosyalizme münker olabilecek aşırı bir devletçilik (devlet işletmeciliği) siyasetinden tanzimci bir iktisat siyasetine geçerken tabiatıyla bir kısım işletmeleri yukarıki prensiplere sadık kalarak, devlet elinde ibka edecek, fakat diğerlerini tedricen hususi teşebbüslere devretmeğe düşüneceğiz. Şurasına derhal işaret edelim ki, bu devir keyfiyeti zannedildiğinden çok güçtür. Bir defa devlet elinden çıkarmak, bunları yok pahasına satmak veya kapamak manasına gelmemelidir. Bilakis şirket veya kooperatiflere devrederken gayet dikkatli bir siyaset tatbik etmek icap edecektir. Bazı işletmelere hususi sermaye karıştırmağa çalışılacak, devlet hissesini tedricen çekecek, devirde fert yerine şirket halinde teşebbüsler tercih edilecek, teşvik ve kontrol tedbirlerine devam edilecek velhasıl milli iktisat cihazının iyi şekillerde, iyi ellerde işlemesine sarfı gayret edilecektir. (*)

Bir kısım devlet işletmelerini elden çıkarırken tesislerin devlete ziyan olmayacak bir surette takdiri kıymete tabi tutulacakları bedihidir.

Devlet elinde kalacakların da en iktisadi kabil olduğu takdirde milli rantabiliteye uygun olarak çalıştırılması tabiidir. Devlet işletmelerinin hükmi şahsiyeti haiz, muhtar teşekküller halinde ve ticari zihniyet ve usuller dahilinde çalıştırılması lazımdır. Bugün kuvvetli bir murakabeye tabi olan iktisadi devlet teşekkülleri sisteminin biraz daha ıslah edilerek bütün devlet işletmelerine tatbikini tavsiyeye değer buluruz.

Kalanlarıda tabiatı iktizası tam bir inhisar karakteri arzettiği için devlet elinde kalanların aynı sahada çalışan hususi teşebbüslerle eşit şartlar dahilinde çalışması lazımdır. Serbest rekabet dahilinde çalışan devlet işletmelerinin vergi ve gümrük muafiyetinden, döviz tedarikinden, müsait faizli krediden istifade etmesi doğru değildir.

IV- Devlet işletmeciliğinin azaltılması halinde devlet ve hususi teşebbüslere düşen vazifeler:

Şimdiye kadar verdiğimiz izahlardan devlet işletmeciliğinin bugünkü tatbikatından ve bilhassa tevessü temayülünden memnun olmadığı, devletin devlet işletmeciliğine müsait olmayan muvzulardan tedricen vazgeçmesi lazım geldiği hakkındaki görüşlerimiz her halde anlatılmış oluyor:

A- Devlete düşen vazifeler:

Devlet, biraz evvel de işaret eylediğimiz veçhile hususi teşebbüs ve sermayenin ortaya çıkmadığı veya çıkamadığı bir devirde cidden cesaretle iktisadi sahaya atılmış ve her devletin geçirdiği bir çok çocukluk hatalarına rağmen bir çok işler başarmıştır.

Fakat bugün için yeni bir karar vermeli ve kanaatimize göre umumi iktisat politikasını çizirken, devletçilik ve bilhassa devlet işletmeciliğinde tutacağı yolu kati olarak tasrih etmelidir.

Maahaza devlet, devletçilikte en ileri gittiği ve liberalizm kelimesinin telaffuzunun kusur olduğu bir devirde de çok makul düşünerek tesisleri kurarken, bunları ilelebet elinde muhafaza etmeği düşünmemiş, gerek sanayi maadin, gerek Sümerbank ve gerekse 3460 sayılı iktisadi devlet teşekküllerinin idare ve murakabesine ait kanunda zamanı geldiği vakit, bunların devrini düşünmüştür. Bakın 3460 sayılı kanunun 39 uncu maddesi ve mucip sebep layihası ne diyor: "Müesseseler kanuna ihtiyaç olmaksızın hükümetin teklifi ve umumi heyetin kararıyla hissedarların Türk olması ve hisse senetlerinin nama muharrer bulunması şartıyla limited veya anonim şirket haline konabilir". Demek oluyor ki, kanun vazı da bu düşüncededir.

Yalnız bu devir ve satış devresinde çok dikkatli olacaktır. iktisadi bünye ve münasebetlerimiz yeni baştan ele alınacak, iktisat politikamız tespit edilecek hangi işlerin hususi eller hangilerinin

(*) Devir Şekilleri hak. Türk Ekonomisi Sayı 62.

devletçe görülmesi münakaşa edilecek, devir ameliyesinin prensipleri üzerinde anlaşılacak, hususi teşebbüslerden aranacak vasıflar taayyün etmiş olacak ve ancak bundan sonra harekete geçilecektir.

Bu işlerin görüşülüp kararlaştırılacağı en muvafık yer hükümetçe kurulmasına karar verilen "Ekonomi Genel Meclisidir".

Yalnız bir lahza için bu meselelerin konuşulduğunu ve devletin bir kısım işletmecilikten vazgeçeceğini kabul etsek bile, devlete sadece bir devir veya tasfiye işi kalıyor zannedilmesin.

Bilakis tanzimci devlet, türlü teşvik ve kontrol vasıtalarıyla işi organize etmek, mevcutların durumlarını idame, yenilerini her türlü tedbirle teşvik etmekle muvazzaftır.

Şekeri bizzat yapmak yerine, pancar veya kamış mustahsillerini himaye etmek, kredi vermek, vergi ve gümrük muafiyet veya tenzilatı tatbik etmek, münakalatda kolaylıklar sağlamak veya buna benzer türlü iktisat ve mali politikalarıyla iktisadiyatı sevk ve idare ve murakabe etmekle mükelleftir. Londra İktisat profesörlerinden meşhur professor F.A. Hayck'ın dediği gibi, "Devlet, hiç şüphesiz icraatta bulunacak ve bu icraatı mutlaka bazı tesirler husule getirecektir. Fakat işin esası burada değildir. Mühim olan nokta, ferdin devletin tarzı hareketini önceden görebilmesi ve şahsi projelerini tanzim etmek hususunda bu bilgiyi mihenk taşı olarak kullanmasıdır.

Bugünün devleti, Manchester liberallerinin "laissez faire" politikasını takip eden devlet değildir. Tanzimci bir iktisat politikası liberal temayüde olsa bile, sosyal bir karakter taşımağa mecburdur. Hususi teşebbüse taraftarım, demekle iş bitmiyor. Hususi sermayenin terakümü, büyük işler yapabilecek anonim sermayenin ve şirketlerin gelişmesine engel olan kayıtları ortadan kaldırırken bu sermayenin muzir hareketlere kaymamasına dikkat edilecektir. İktisatta oldukça liberal politikasıyla tanınmış olan Birleşik Amerika bile antitrost kanunlarıyla ve türlü kontrolleriyle hususi sermayenin kötü istismarlarına karşı durmaktadır.

B- Hususi teşebbüslere düşen vazifeler:

Devlet işletmelerini tahdit etmeğe ve bunlardan bir kısmını hususi teşebbüslere devretmeğe karar verirken, karşısında bu işletmeleri devir alacak tecrübeli, sebatlı, teknik ve ekonomik kabiliyetleri yüksek olan teşebbüsler, daha doğrusu şirket halinde çalışıp başarılar göstermiş teşekküller ister. Yalnız mahdud bir kaç işletmenin devrinde değil, tanzimci yani sosyal-liberal bir iktisat politikasıyla teşvik etmek istediği Türk müteşebbislerinin münferit şahsi teşebbüslerden ziyade şirket haline gelmiş teşebbüsler haline inkılap etmiş olmasından haz duyar. Çünkü modern bir ekonominin gelişmesi, bir kaç müteşebbisin hayatı ile kaim olan ferdi başarılarından ziyade, yerine göre anonim, limited, komandit, kolektif veya kooperatif hükmi şahsiyeti taşıyan ve büyük sermayeleri, teknik ve ekonomik bilgiyi nefsinde cemedan çok sermayeli ve uzun ömürlü şirketlerin dinamik çalışmalarına bağlıdır. Başka memleketlerde hususi teşebbüs ve sermayedarlığın bu şekilde geliştiği hepimizin bildiği bir keyfiyettir.

Hususi teşebbüslere düşen bir ikinci vazife de memleket ekonomi davalarını bir bütün halinde görmeğe ve kavramağa alışmalarıdır. Bir an evvel, kurulmasını arzu ettiğimiz "Yüksek İktisat Meclisi" milli iktisat meselelerinin kül halinde ve çok taraflı olarak müzakere ve münakaşa edileceği bir yer olmağa namzettir.

Tadil edilen yeni Ticaret ve Sanayi Odaları kanunu da memleket Ticaret ve Sanayi Odalarının merkezi birliğini teşkil etmekle büyük bir ihtiyaca cevap vermiş olacaktır.

Fakat bu teşekküllerin üstünde olacak olan bir teşkilat kurulmasını ve sistemli çalışmasını bir an evvel istediğimiz "Türkiye İktisadi Araştırmalar" merkezi veya enstitüsüdür.

Diğer teşekküller; meclisler, toplantılar gelir geçer, konuşulur, müzakere ve münakaşa edilir ve dağılır; daimi olarak çalışacak Türkiye İktisat bünye ve münasebetleri milli ve enternasyonal konjonktür bakımından tetkik ve taharri edecek, hükümete, meclise ve iş alemine hakiki rehberlik, mürşitlik edecek böyle bitaraf bir merkezdir.

Başka memleketlerin hemen hepsinde mecut olan ve hususi inisiyatiflerle kurulan araştırmalar enstitüsünün bizde de bir an önce kurulmasına ve iktisadi meseleleri objektif bir surette tetkik etmesine son derece ihtiyaç vardır.

Bence, 1948 yılı Türkiye İktisat Kongresinin başaracağı en büyük ve faydalı eser şimdilik mütevazı bir surette kurulacak olan böyle bir enstitüdür. Bu kongreyi tertip eden İstanbul Tüccar Derneği, Bölge Sanayi Birliği, Türkiye İktisatçıları Derneği ve Türk Ekonomi Birliği, bu kongreye katılan ve şeref veren kıymetli teşekküllerden ve şahıslardan göreceği yardımlardan faydalanmak suretiyle doğacak bu enstitünün ebeliğini yapabilirse, Türk iktisadiyatına en büyük hayrı yapmış olurlar.

4. İstihsal, Ticaret ve Umumietle İktisadi Hayat Üzerinde Devlet Müdahaleciliği Nasıl Olmalıdır?

PROF. HAZIM ATIF KUYUCAK

İstihsal ticaret ve umumiyetle iktisadi hayat üzerindeki devlet müdahaleciliğine kısaca "devletçilik" demektedir. Fakat hakiki manasıyla devletçilik bundan daha geniştir. Çünkü devletin kurulması demek "devletçiliğin" başlamış olması demektir. Filhakika eğer devlet insanlara müşterek bazı ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kurdukları bir teşekkül ise bunun müdahaleci, hem de hayatın her sahasında müdahaleci olması tabiidir. Asıl mesele bu müdahalenin derecesinde ve şumulündedir. Bununla beraber "devletçilik" in ne en ateşli taraftarları ve ne de en şiddetli düşmanları henüz bu mefhumun sarıh ve değişmez bir tarifini yapmış değillerdir.

Vazifeleri harici ve dahili emniyeti sağlamak, fertler arasındaki ihtilafları halletmekten ibaret olan ve ekseriya müelliflerce "jandarma devlet" diye adlandırılan devletten, vatandaşların istihsal ve istihlak hareketlerine ve hatta fikri ve bedeni inkişaflarına müdahale eden ve memleket dahilindeki bütün servet kaynaklarının ve istihlak eşyasının sahibi ve maliki sıfatıyla hareket ederek fertlere ancak şahsi bazı istihlak eşyası üzerinde mülkiyet hakkı tanıyan ve her ferdin ne işte çalışacağını ve bu emek mukabilinde ne alacağını tayin eden kolektivist devlete kadar muhtelif devlet şekillerinde müdahaleciliğin, yani devletçiliğin değişik derecelerini görmekteyiz. Binaenaleyh, tedkiki hudutlandırmak için bu müdahaleciliğin bir sahasını, yani iktisadi hayat üzerindeki müdahaleyi ele almamız lazımdır.

Devlet Bir Gaye Değil, Bir Vasıta'dır

Devlet, insanların müşterek ihtiyaçlarını temin ve tatmin etmek ve cemiyetin iyiliğine çalışmak için kurulmuş bir vasıttan başka bir şey olmadığına göre bunun vazifelerini tayin ederken kullanılacak ölçü de belirmiş olur ki bu da "müşterek ve umumi ihtiyaçların tatmini ve cemiyet için iyilik teminidir" Bununla beraber bu kıstasın tatbiki için de "devlet" dediğimiz taazuvun mahiyetini iyice aydınlatmak lazımdır. Çünkü devleti "fevkalbeşer" bir kudret sayan fikirlerin oldukça genişlemiş bulunduğu bir devirde bulunuyoruz binaenaleyh devlet müdahaleciliğini mütalaa ederken eski bir tabirimizle "devlet alet midir, gaye midir?" sualine cevap verilmesi lazımdır.

İnsanlar, birlikte yaşamak üzere yaradılmış mahluklar olduğuna göre, cemiyet halinde yaşamaları ve bu cemiyetin de bir takım esaslara ve kaidelere tabi olması tabiidir. Bununla beraber bütün cemiyet nizamında gaye ferdin refah ve saadetidir. Şu halde devlet "gaye" değil, fertlerin refah ve saadetini temine yarayan bir "alet" den ibarettir. En esaslı mevcudiyet sebebi bu olan devletin idaresi ise yine fertlerin elindedir. İdareci fertler de insan olmak sıfatıyla hiçbir suretle hatadan salim olamazlar. Şu halde devlet hiçbir zaman layuhti, kadiri mutlak ve alimikül bir irade kaynağı sayılamaz. İşte bu sebeptendir ki tarih boyunca devlet kudretine dayanarak kendi iradelerini cemiyet içindeki fertler üzerinde hakim kılmağa çalışanlar, ister hükümdarlar gibi fertler olsun, ister muayyen sınıflar olsun, hakimiyetlerini fevkalbeşer kudretlere ve mistik nazariyelere istinat ettirmeğe çalışmalıdır. Devlet, bazılarının indinde bir "ilah" olmuş ve beşer, büyük şair Fikret'in dediği gibi yine bir "delaletle saparak kendi yaptığı yeni bir puta tapmağa" başlamıştır. Diğer taraftan ferdin şeref ve haysiyetini nazarı dikkate alan ve bütün faaliyetlerin ferdin refah ve sadetini istihdaf ettiği hakikatini görenler de ferde karşı devlet otoritesini tahdide çalışmışlardır. Hristiyanlık dünya hakimiyetine karşı Papalığı ve kiliseyi, İslamiyet ise halifelerin de inkiyad etmeleri gereken dini esasları meydana koymuştur. Fertlerin, müşterek ihtiyaçlarını tatmin için kurdukları devlet mekanizmasının idaresine doğrudan doğruya veya bilvasıta iştirakini istihdaf eden demokrisinin gayesi de yine budur.

Devletin iktisadi hayata ne dereceye kadar müdahale edebileceği meselesini mütalaa ederken ele alacağımız birinci ölçüyü tespit etmiş bulunuyoruz ki, bu da, devletin mahza mevcut olması için kurulmadığı ve insanların müşterek ihtiyaçlarını tatmin etmek ve umumiyetle fertlerin refah ve saadetini temine çalışmak üzere meydana getirilmiş bir "alet" den ibaret olduğudur.

İnsan Hakları

Mevzuumuzu tetkik ederken ele almamız gereken ikinci nokta fertlerin insan olmak sıfatıyla ne gibi haklara malik olduğudur. İnsan haklarının nelerden ibaret olduğunu tabiidir ki, cemiyette fertler için hemen hiç bir hak tanımayan totaliter düşüncelerden değil, beşer tarihini süsleyen hukuki fikirlerden öğrenmemiz gerekir. Bu fikirlere göre her ferdin yaş, cins ve mevki bahis mevzuu olmaksızın, malik olduğu haklar şunlardır: müsaraf, mülkiyet.

Kısaca, devlet, fertlerin emniyetle ve hür olarak yaşaması, kendi görüş ve düşüncelerine göre saadet telakki ettikleri gayeye varmak hususunda müsavi olmaları ve sayu gayretlerinin mahsulü olan şeyler üzerinde tasarruf eyleyebilmeleri maksadıyla kurulmuştur. Binaenaleyh, devlet fertlerin bu haklarını, yine ancak fertlerin umumi menfaatlerini temin maksadıyla ve bu maksat için gerektiği derecede tahdit edebilir. Türk hukukunun eski bir kaidesine göre "zararı amı için zararı has ihtiyar olunur." Fakat yine bu hukukun diğer mühim bir esasına göre de "zaruretlar miktarınca takdir olunur", yani beşer haklarına tahdidi zaruri olduğu hallerde bu tahdit ancak zaruret derecesinde olmalıdır.

Devletin İktisadi Hayata Müdahalesi

Şimdi üçüncü bir noktaya geliyoruz ki bu da devletin iktisadi hayat üzerinde müdahalesinin mütaleasıdır. İktisadi faaliyeti kısaca "insanların ihtiyaçlarını tatmin ve refahlarını temin maksadıyla giriştikleri faaliyet" olarak tarif edersek klasik iktisat görüşüne nazaran bu faaliyetlerin dört safha arzettiğini görürüz ki bunlar da istihsal, inkisam, tedavül ve istihlaktır.

Devlet iktisadi hayata müdahale ettiği zaman, iktisadi faaliyetin bütün safhalarına müdahale edebildiği gibi, müdahaleyi bunlardan yalnız birine veya bir kaçına hasredebilir. Her safhadaki müdahale ise direktif vermekten başlayarak o faaliyet safhasını tamamiyle eline alacak derecede ileri gidebilir. Mesela devlet sınai istihsale müdahale ederek standartlar, normlar tespit etmek veya maliyet fiyatlarını tayin eylemek suretiyle bu nevi istihsal işlerine muayyen bir istikamet verebildiği gibi, bizzat istihsalde de bulunabilir. Gelir ve veraset vergileri ile borçlara ve verasete mütedair kanunlarıyla de inkisam safhasında müdahale edebilir. Para ve krediye müteallik kararlarıyla tedavül ameliyesini tanzim edebilir ve nihayet ithal veya istihsal olunacak maddeleri tahdit veya tespit suretiyle ve hatta daha ileri giderek muayyen maddelere "tayin" usulünü tatbik eyliyerek istihlak üzerinde müessir olabilir. Bu arada da hususi mülkiyeti ya ehemmiyetli surette tahdit eylemiş veya tamamiyle ortadan kaldırmış bulunabilir.

Şimdi asıl mevzuumuza gelebiliriz: "İstihsal, ticaret ve umumiyetle iktisadi hayat üzerinde devlet müdahaleciliği nasıl olmalıdır" Bunu kısaltarak şöyle ifade edebiliriz: İktisadi hayat ve faaliyete devlet ne dereceye kadar müdahale etmelidir? "

Bu suale klasik ve liberal görüş sahibi olanların verdiği cevap basittir: "Hiç; veya, katii zaruret halinde, pek az." Liberallere göre iktisadi hayat otomatik olarak işler. Her fert yalnız kendi menfaatini gözeterek kararlar alır ve faaliyette bulunur. Fakat ferdi faaliyetler netice itibarıyla cemiyetin, yani diğer fertlerin, menfaatine uygun düşer. Ferdi faaliyetlerle umumi menfaat arasındaki ahengi temin eden otomatizm ise serbest piyasa, rekabet ve fiat mekanizmasıdır.

Geniş manasiyle müdahaleciler ise bu sistemin iflas ettiğini çünkü ne içtimai adaleti ve ne de ekseriyet için azami refah ve saadeti temin ettiğini, binaenaleyh iktisadi faaliyetin devletçe tanzim edilmesi ve hatta memlekette yegane teşebbüs ve karar sahibinin devlet olması lazım geldiğini ve bu suretle hem içtimai adaletin temin olunacağını hem de millî gelirin azamiye çıkacağını iddia etmektedirler.

Evvela şurasını tespit etmek lazımdır ki, liberal bir iktisadın mı yoksa devlet müdahalesinin mi iktisadi refah bakımından daha faydalı olduğunu yalnız tecrübeye dayanarak ispata imkan yoktur. Çünkü bir taraftan liberaller, sınai keşiflerin ve iktisadi gelişmelerin liberal iktisat siyasetinin tatbik edildiği zamana tesadüf ettiğini söyleyeceklerdir ki, doğrudur. Diğer taraftan ise müdahaleciler, devletçilik sayesinde bazı geri memleketlerin ve mıntıkların kalkındığını, işsizliğin azaldığını ve işçi haklarının daha iyi tanındığını ileri süreceklerdir ki, bu da doğrudur. Fakat unutulmamalıdır ki iktisadi refah bir çok amillerin muhassalasıdır. Bu sebeple devletçiler, liberallerin iddiasına karşı liberal ekonomi devrindeki duruma nazaran devlet müdahalesi olsa idi belki daha fazla bir terakki kaydedileceği iddiasını ileri sürebilirler. Liberaller ise son senelerde devletçiliğin tatbik edildiği memleketlerde liberal bir siyaset takip edilse idi daha fazla bir refah sağlanmış olacağını iddia edebilirler. Filhakika insan cemiyetlerinin idare usulleri laboratuvar tecrübeleriyle uygunlukları tespit veya reddolunabilecek mahiyette olmadığından bu hususta karşılıklı iddialardan birini veya diğerini, yalnız geçmişteki hadiselerle bakarak tercihe imkan yoktur.

Hukuki Bakımdan Devletçilik

Binaenaleyh yapılacak iş müdahaleciliğin hukuk ve iktisat prensipleri bakımından mütaleasıdır. Hukuki görüşle bunu şöyle hülase edebiliriz: Acaba devlet müdahalesi ferdin haklarıyla de devlet idaresinde demokrasi prensipleriyle ve millî hakimiyetle ne derecede kabili telifir? İktisadi bakımdan da mesele şöyle vazolunabilir: İnsanların iktisadi faaliyetlerindeki gaye gerek servet kaynaklarının ve gerek sermaye ve insan emeğinin azami verimliliğini sağlamak ve bu suretle fertler için refah ve saadet temin eylemek olduğuna göre acaba devlet müdahaleciliği bu gayeye ne dereceye kadar hizmet edebilir? Veyahutta müdahalecilik bu gayenin husulüne bir mani teşkil eder mi?

Müdahaleciliğin evvela hukuk bakımından tetkikini yapalım. Malumdur ki devletin kuruluşundaki gayelerin başında harici ve dahili emniyet gelir. Fakat bu emniyet hürriyetle birlikte olmalıdır. Yani ferdin emniyeti sağlanacağı bahanesiyle hürriyeti lüzumundan fazla takyit edilmiş bulunmamalıdır. Filhakika temerküz kamplarında veya hapisanelerde yaşayan insanlar da tam bir emniyet içindedir; fakat her halde devletin kurulması ile sağlanması istenilen emniyet bu değildir.

Diğer taraftan devlet müdahaleciliği bugünkü şekli ile, yalnız hususi teşebbüslerin tanzim ve murakabesi derecesinde kalmamış, devlet işletmeciliği halini almıştır. Devletlerin, büyük sınai tesislerden en küçük ticari faaliyetlere kadar bir çok işletmeler kurduğu ve bunları memurları vasıtasıyla işlettiği görülmektedir. Bunun manası şudur: Müdahalecilikte iktisadi gelir kaynaklarının gitgide artan bir nispeti devletin eline geçmektedir. Diğer bir ifade ile, manşeti devlet kapısından temin olunanların adedi günden güne artmaktadır. Bundan başka müdahalecilik birçok iktisadi faaliyetlerin tanzim ve murakabesini de devlete verdiğinden hususi teşebbüs erbabı da her gün devlet uzuvları ile temas

halinde bulunmakta ve bunlardan alacakları direktiflere göre hareket etmek ve bu makamlarla iyi geçinmek zarureti duymaktadırlar. Halbuki, devlet dediğimiz varlık hükmi bir şahsiyetten ibarettir ve bunun namına vazife gören uzuv da hükümettir. Hükümet ise daima iktidar partisinin elindedir. Demokrasi halk hakimiyeti ve ekseriyet idaresi demek olduğuna göre müdahaleciliğin ilerlediği bir memlekette bu sistemin ne derecede kabili tatbik olduğu mütalaa edilmesi gereken bir noktadır.

Filhakika demokratik bir rejimde vatandaşın siyasi hak ve vazifesi yalnız rey vermekten ibaret değildir. Vatandaş devlet işleri hakkında düşünmek, düşüncelerini etrafındakileriyle münakaşa etmek ve yazı yazmak, konferans vermek suretiyle kendi fikirlerini yaymak hakkına da malikdir. Fakat maişeti devletin ve binnetice hükümetin elinde bulunan veya hükümet makamlarıyla hoş geçinmek zorunda olan vatandaşlar, pek tabiidir ki, mevcut rejime karşı düşünceleri rey verirken veya vermemek suretiyle izhar etseler bile demokrasinin esasını teşkil eden tenkit ve münakaşa hakkında mahrum kalmış olurlar. Bu vaziyet karşısında tam bir müdahalecilikle demokrasinin telif edilemeyeceği kolaylıkla anlaşılır.

Tam bir devletçilikle idare olunan bir memlekette milletin herhangi bir surette reylerini serbestçe ifade eylediğini farzetsek bile, bu reylerin seçtiği millet temsilcilerinin devlet işleri üzerinde tam bir murakabe temin edebileceğine inanmak kolay olmaz. Çünkü meclisin vakti ve millet vekillerinin ihtisasları mahduttur. Gitgide genişliyerek memleketin bütün iktisadi faaliyetlerini içine almak istidadını gösteren devlet faaliyeti ve devlet bütçesi, tedricen meclis murakabesinden sıyrılır ve hükümetin salahiyetleri artar. Bu her müdahaleci memlekette görülen bir hadisedir. Binaenaleyh devlet müdahaleciliği milli hakimiyetin tam bir surette tezahürüne de mani olur.

İktisadi Bakımdan Devletçilik

Şimdi devlet müdahaleciliğinin iktisadi bakımdan mütalaaasına geçebiliriz:

İktisadi faaliyetin hakiki saiki ferdi ihtiyaçların tatmini, yani kısaca şahsi menfaattir. Diğer bir ifade ile müdahale esasına dayanan bir cemiyette gerek sermaye ve gerekse emek sahipleri imkan buldukça sermayelerini ve emeklerini kendilerine en çok gelir sağlayan işlerde kullanmağı tercih ederler. İstihsal amillerinin hangi işlerde kullanılacağını tayin eden de nihai olarak müstehlikler yani bütün fertlerdir. Bu sebeptendir ki, serbest bir iktisat rejiminde bir istihsal sahasından diğerine veya diğerlerine mütemadi bir akın vardır. İktisadi faaliyete atılan yeni sermaye ve emek de en menfaatli sahaları seçerler. Bu temayülün tabii bir neticesi olarak muhtelif iktisadi faaliyet sahalarında menfaatler müsavi olmak istidadını gösterir. Aynı cinsten emek mukabili hemen her sahada aynı ücret verildiği gibi aynı cins sermaye de aynı kazancı temin eder. Hülasa, gerek sermaye ve gerek emek her yerde azami müstahsalıyet ile çalışma imkanını bulur.

Bu mekanizmanın izah edilen şekilde işlemlerini temin eden de rekabet ve serbest piyasa ile fiat rejimidir. İktisadi faaliyette bulunanların her biri şuurlu veya şuursuz olarak iktisadi bir hesap yaparlar ki, bu da maliyet ve satış fiatları ve karla alakalıdır. Muhtelif sıfatlarla iktisadi faaliyette bulunan binlerce yüzbinlerce, hatta milyonlarca fertler arzettiği esasalara göre hesaplarını yaparlar, kararlarını verirler ve faaliyete girerler. Her müteşebbisin doğru hesap yapmış olacağını düşünmek pek hatalı olur. Pek tabiidir ki, bir çokları hesaplarını yanlış yapacaklar, tahminlerinde aldanacaklar veyahut da, ellerindeki donelerden doğru neticeler çıkarmak ehliyetinden mahrum bulunduklarından dolayı, zarar edeceklerdir. Yine pek tabiidir ki münferit müteşebbislerin zararı cemiyet bakımından da bir zarardır. Fakat şurası muhakkaktır ki yüz binlerce, milyonlarca karar sahibinin hataları serbest piyasanın şedit ikazlarıyla pek kolay meydana çıkar ve tashih imkanları bulunur.

Devlet istihsal ve ticarete, umumiyetle iktisadi hayata müdahale etmeğe başlayınca az çok otomatik olan bu mekanizmanın da değiştiğini görürüz. Bunun muhtelif derecelerde müdahalelere göre nasıl değiştiğini ve binnetice müdahaleciliğin bu mekanizmanın yerini tutmağa ne dereceye kadar muvaffak olduğunu incelemek lazımdır.

Devletin müdahaleci, plancı ve işletmeci olmasına taraftar bulunanlar, ister bu faaliyetlerin yalnız bazı iktisadi sahalarla hasredilmesini uygun görsünler, ister cemiyetin bütün iktisadi faaliyetlerine teşmil eylesinler, bu mütalaalarıyla ortaya büyük bir iddia atmış olmaktadır ki o da devletin milyonlarca münferit müstahsil ve müstehlikin, yani iktisadi sahada karar sahibi olanların yerini tutabileceğidir. Eğer bazı müfritlerin düşüncelerine inanarak devlette bir "ilah" mahiyeti görebilse idik, belki de devlet mekanizmasının bütün bu münferit iktisat süljelerinin yaptıklarını yapabileceğine inanırdık. Fakat bugün, devletin sırf alet olduğunu ve vazifelerini de yine et ve kemikten yapılmış insanlar vasıtasıyla yaptığını katıyetle bildiğimizden, devlet ve hükümet otoritesinin bir kaç bürokrat memura bu büyük kabiliyeti yani bir cemiyet içindeki bütün fertlerin ihtiyaçlarını tespit ve takdir kudretini vereceğine inanamayız. Halbuki hakikatte, derecesi ne olursa olsun, devlet müdahaleciliğinin yapmaya teşebbüs ettiği budur. Muhtelif müdahale şekilleriyle milyonlara ait kararları üzerine alan devlet mekanizması pek tabiidir ki hata edecektir. Fakat bu mekanizmanın hatasından doğan zararlar münferit teşebbüs erbabının yanlış kararlarından mütevellit zararlara nispetle pek büyük ve şumüllü olacaktır. Mesela bir müteşebbis, ihracat yapabileceğini düşünerek ve maliyet ve satış fiatlarını hesaplayarak bir çelik fabrikası kurabilir. Hesabında aldanmışsa zarar etmeğe başlar ve derhal ya faaliyetini durdurur veyahut başka bir istihsal sahasına geçmeğe çalışır. Fakat muazzam müdahaleci devlet mekanizması memlekette çelik sanayii

kurmağa karar verir ve bunu tatbiki kalkışırsa zarardan yılmaz. Çünkü bunu ya muhasebe oyunları ile veya açıkça vergilerden eklemek suretiyle kapamak imkanlarına maliktir. Bu suretle de hem milli istihsal kaynaklarını heder etmiş hem de bunların daha müsmir işlerde kullanılmasına mani olmuş olur.

Devlet iktisadi hayata derin müdahaleleriyle milyonlarca müstehlikin ihtiyaçlarını bilmek ve karşılamak durumuna girmekle adeta millet üzerinde bir nevi "vesayet" tesis etmiş olmaktadır. Halbuki tatbikatta bu vasi, millete faydeli olan şeylerle beraber muzırlarını da istihsal eden ve hatta bunların satışını teşvik etmek durumunda olan bir tacir gibi hareket etmektedir. Tütün, içki inhisarları, piyangolar bunun bariz misalleridir.

Müdahalecilik Bakımından Devletçilik

Müdahalecilik bir bakıma muayyen iptilalara benzer çünkü bir defa muayyen bir iktisadi faaliyet sahasında tatbiki başlandıktan sonra daimi inkişaf eder. Bunun iki mühim sebebi vardır; evvela devletçilik bürokrasinin iktisadi hayat müdahalesi demektir. Bürokrasinin zihniyeti ise daimi tahakkümü genişletmeğe mütemayildir. Binaenaleyh iktisadi faaliyet sahasında ya tanzim veya murakabe veya doğrudan doğruya işletme şeklinde müdahalede bulunan bürokrasi daima nüfuz sahasını genişletmeğe çalışır.

İkinci sebep de iktisadi faaliyetlerin mahiyetidir. Filhakika muhtelif sahalardaki iktisadi faaliyetler birbirine o derecede bağlıdır ki bunların birini tanzim etmeğe başlayan devlet hadiselerin sevk-i ile diğerleri için de tanzim ve müdahale zarureti duymakta ve bu suretle de devletçilik mütemadi bir genişleme arz etmektedir. Aynı suretle, hususi teşebbüsün de çalıştığı bir sahada faaliyette bulunan devlet işletmeciliği diğer bir sebeple dahi hususi teşebbüs ortadan kaldırmak ister ki, bu da aynı mahiyette ki devlet ve hususi teşebbüs işletmelerinde maliyet ve verimlilik bakımından bir mukayese yapılabilmesi ve ekseriya da bu mukayesenin devlet işletmesi aleyhinde olmasıdır.

Bir defa başlayan müdahalenin genişleme istidadı göstermesi hususi teşebbüs sahalarda devlet otoritesine dayanan bir rekabetin artması serbest rekabetin ve fiat mekanizmasının muntazam işlemesine mani olmakta ve binnetice tedricen hususi teşebbüs ve sermaye muhtelif sahalardan çekilmek veya boş olanlarına inmemek zarureti duymaktadır. Bu keyfiyet de başlı başına devlet müdahalesinin yeniden genişlemesine sebep olmaktadır. Halbuki mütemadiyen değişen bir dünyada yaşamaktayız. Bu değişmelere en iyi cevap veren de serbest rekabete tabi bir piyasanın fiyat mekanizmasıdır. Merkezi kontrole tabi bürokrasi rejimi daima gelişmelerin gerisinde kalmaktadır.

Devlet müdahaleciliği ilerledikçe ferdi teşebbüs gerilemekte ve devlet makamları zamanla her işin mercii haline girmektedir. Bir merkezden idaresi mümkün olamayacak kadar geniş ve şamullu bir faaliyeti üzerine alan devlet asıl vazifelerinin ifasında güçlüğü uğramakta ve normal vaziyette, hükümetle ilgili olmaması gereken, et, şeker darlığı veya nakliyat zorluğu gibi aksaklıklar büyük siyasi meseleler haline girmekte ve hükümet prestijini lüzumsuz yere sarsmaktadır.

Devletçilik, iktisad ve ticari işletmecilik zihniyetinin yerine bürokrasiyi ikame etmiş bulunmaktadır. Bürokrasi ise, bütün istisnai hükümlere rağmen, yavaş işleyen ve fertten azami, randıman almağa mani olan bir mekanizmadır. Mesela devlet iktisadi işletmelerinin devlet malı olması pek tabii olarak şerefli vazifelerinin mahiyeti tamamıyla başka olan devlet memurları ile bu işletme memurları arasında bir münasebet görülmesine sebep olmuş ve ortaya işletmecilikle kabili telif olmayan "barem" gibi bir ücretlendirme sistemi çıkmıştır.

Devlet Müdahalesinin Hududu

Hülasa, devletin tanzim ve murakabe veya işletmecilik şeklindeki müdahallerinin hukuki ve iktisadi esaslara ve gerçeklere uymadığı belirmektedir. Şu halde asıl meseleye gelerek iktisadi hayata devletin nasıl ve ne dereceye kadar müdahale etmesi gerektiğini mütalea edebiliriz.

Evvela harici emniyet meselesini ele alalım Bu, devletin başta gelen vazifesidir. Bu maksatla faaliyette bulunan devlet bazı askeri ihtiyaçlar için istihsal faaliyetlerinde bulunabilir. Yukarıdanberi arz olunan esas ve prensiplere göre bu istihsal faaliyetlerinin milli savunma bakımından gizli olanlara hasredilmesi icabeder. Harp veya fevkalade hallerde, istihsalı tanzim veya istihlakı tahdit şeklinde bazı tedbirlere de lüzum görülebilir. Bu münasebetle şurasını kaydetmek lazımdır ki bu tedbirlerin ya tam olarak alınması veya hiç alınmaması icabeder. Çünkü bu mahiyette ki tedbirlerin eksik alınması, tecrübeler göstermiştir ki, içtimai adalete aykırı vaziyetler ihdas etmektedir.

Dahili emniyet meselesine gelince; bunu genişleterek fertlerin sıhhatiyle ilgili mevzuları da beraber mütalaa edebiliriz. İktisadi mahiyetteki faaliyetlerden memleketin ahlak ve adabıyla, emniyetiyle, sıhhatiyle alakalı olanlar için devletin tanzim ve murakabesini tanımak pek tabiidir. Şu şartla ki bu hususlarda alınan kararlar ve konulan esaslar serbest piyasa mekanizmasının işleyişine en az engel teşkil edecek mahiyette olmalı ve mesela, sık sık değiştirilerek, hususi müteşebbislerden vaktinde karar alma imkanları selbolunmamalıdır.

İstihsal sahasına gelince, devlet müdahale ve işletmeciliğin umumi muhazırlarını arzemiş bulunuyorum. Kanaatimce devletin bu sahadaki rolü şunlara inhisar etmelidir:

1) Geniş ölçüde ve teknik mahiyette araştırmalar yapan tarafsız mütehasşılardan mürekkep bir araştırma enstitüsü kurmak ve bunun mütalaalarına kat'iyen müdahale etmemek hususi teşebbüslerin de iştirak ettirebileceği böyle bir enstitünün vazifeleri şöyle düşünülebilir: Memleketin tabii kaynaklarından azami istifade için neler istihsal olunmalıdır? Bunlar nasıl ve nerelere satılabilir? Maliyetlerimiz rakiplerimize nispetle ne olabilir? Bugün yapılan istihsalde maliyetlerin yükseklik sebepleri nelerdir? Yapılacak istihsal için sermaye nasıl tedarik olunabilir? Gelecek sermayenin karı ne olabilir?

Saydığım bu vazifeler teaddüt edebilir. Bu enstitünün elde ettiği neticeler memleket ölçüsünde yapılmalı ve her müstahsil ve her müteşebbis bunlara itimat edebilmelidir. Bu enstitü aynı zamanda hakiki maliyetlerle satış fiyatları hakkındaki etüdlarıyla müstehlikleri de tenvir eylemiş olur.

2) Devlet hususi teşebbüsün giriştiği istihsal sahalarına bizzat girerek müdahale eylemekten tamamiyle çekinmeli ve milli savunma bakımından her hangi bir istihsal şubesinin yaradılmasına lüzum görülüyorsa bunu mümkün mertebe, müsait şartları hazırlamak suretiyle hususi teşebbüsle yaptırmaya çalışmalıdır.

3) Maden tetkik ve arama işlerinde de devletin teknik ve ilmi müesseseler kurarak çalışması ne kadar faydeli ise, maden işletmeciliğinde takibolunan inhisar ve şumullü tahdit usulleri de o derecede zararlıdır. Maden siyasetinin bu bakımdan ve yeniden gözden geçirilmesi faydeli olacaktır.

4) Ormanların millileştirilmesi ayrıca tetkike değer bir mevzudur. Kanaatimce bu hareket yerine esaslı bir murakabe ve halkın tenviri daha faydalı olabilir. Çünkü ormanların millileştirilmesi ve orman işletmeleri bir taraftan istihsal maliyetini yükseltmiş diğer taraftan da halk ile hükümet arasında yeni bir ihtilaf mevzuu yaratmıştır. Çünkü işletmecilikle murakabe beraber gittiği müddetçe zorluk mukadderdir.

Ulaştırma işlerinde devlet müdahalesinin bir emri vaki gibi kabul edildiği bir devirdeyiz. Buna rağmen bu müdahalenin ve devletin demiryollarını, denizyollarını ve hava yollarını idare ve inhisarına alınmasının büyük iktisadi tepkileri olduğu da muhakkaktır. Mesela memleketin muhtelif yerlerini birbirine bağlayacak karayolları inşaatı tabiatıyla devletin esaslı vazifelerinden olduğu halde bu keyfiyet şimdiye kadar ihmal edilmiş bulunmaktadır. Hatta bir zamanlar demiryollarıyla muvaffakiyetle rekabet yapan kara vasıtalarının tahdidi bile bahis mevzuu olmuştu.

Denizcilikte devlet müdahalesi inhisar şeklindedir. Her ne kadar bazı kayıtlar ve şartlar altında hususi müteşebbislerin şilepçilik yapmasına müsaade edilmekte ise de muayyen liman ve tek cins mal kayıtları bu sahanın gelişmesine mani olmaktadır. Halbuki deniz nakliyatına devletin işletmecilik şeklinde müdahalesi için hiç bir sebep mevcut değildir. Bilakis devlet bu sahadaki faaliyetini gemilerde sefer emniyetini sağlamaya ve müteşebbislerin gemi tedarikini kolaylaştırmağa hasredecek olursa, nakil ücretlerinin de esaslı surette inmesi beklenebilir. Şurasını bir defa daha tespit edebiliriz ki devletin hususi teşebbüsle birlikte bulunduğu herhangi bir iktisadi faaliyet sahasında hususi teşebbüsün rolü tedricen azalır. Çünkü devlet hem rakip hem de murakıp vaziyetindedir.

İktisadi faaliyetin mübadele safhasına geçtiğimiz zaman devlete büyük ve ehemmiyetli bir vazifenin teveccüh ettiğini görürüz ki bu da umumi menfaat namına nazımlıktır. Filhakika iş bölümüne dayanan bir iktisadi sistemde mübadelenin esaslı şartları meşru rekabet, serbest bir pazar ve mustakar değerli bir mübadele vasıtasıdır. Devlet mübadele sahasında meşru rekababeti temin edecek kanunlarıyla nizamlarıyla ve muhtelif teşkilatıyla çok mühim bir rol oynayabilir. Fakat bunun mühim bir şartı vardır ki o da devletin hiç bir sahada hem müteşebbis hem nazım rolünü almamasıdır. Çıkardığı zorluklara yukarıda da işaret ettiğim bu usulün belki en büyük mahzuru devlet makamlarınca alınan kararlara karşı itimadın azalmasıdır.

Eskidenberi mübadele vasıtası işleri devlet mübadelesine mevzu teşkil etmiştir. Ve bu pek yerindedir. Çünkü mübadele vasıtasının yani paranın mustakar bir kıymete malik olması, fiat mekanizmasının doğru işlenmesini temin edecek yegane çaredir. Bununla beraber tarih boyunca devletlerin bu en mühim vazifeyi bile hakkıyla başardıkları iddia olunamaz. Bilakis madeni paranın kullanıldığı devirde hükümdarlar mali sıkıntıları gidermek için tağşiş usulüne başvurmuşlar, sonra da devletler kağıt para çıkarmışlar ve enflasyonlarla memleketteki iktisadi hesap imkanlarını ortadan kaldırmışlardır. Bu hususta hemen her devlet aynı derecede günahkardır. Çünkü mesela Amerika Birleşik Devletleri bile altınla ödeme taahhütlerini kaldırmakta tereddüt etmemiştir. Altın makyası ortadan kalktıktan ve tedavi vasıtasının yegane yaradıcısı olan merkez bankaları da şu veya bu şekilde birer hükümet dairesi haline girdikten sonra tedavül hacmi devlet bütçesinin esaslı bir kaynağı haline girmiştir. Müdahaleci devlette ise, tecrübelerle sabittir ki, enflasyon tehlikesi daha kuvvetlidir. Çünkü herhangi bir işe sermaye yatırmak isteyen hususi müteşebbis buraya ancak elindekini ve piyasadan temin edebildiğini yatırabildiği halde tedavüle hakim olan devlet bir çok bütçe harici plasmanlarında yeni iştirak kuvveti yaratmaktan çekinmemekte ve bu suretle de tedavül vasıtasının kıymetinde akisleri her sahada görülen tahavvüller olmaktadır.

Binaenaleyh devlet, en mühim vazifelerinden biri olan tedavül vasıtası temini hususunda kendinin geçici ihtiyaçlarını değil, memleketin umumi nizam ve menfaatini gözönünde bulundurmak zorundadır.

Hülasa, mübadele işlerinde devletin rolü serbest teşebbüsün itimatla kararlar alıp tatbik edeceği vaziyeti temin eylemekten ibaret kalmalı hakem durumunda olan devlet şu veya bu şekilde oyunculara iltihak eylememelidir.

İnkisam meselesinde de devlete mühim vazifeler düştüğü muhakkaktır. Esasen vergi sistemleri, veraset ve intikal kanunları ve nihayet iş hayatına müteallik kanun ve nizamlar bu husustaki esaslı prensipleri koymaktadırlar. Bu kanunların da iktisadi teşebbüsü baltalayacak mahiyette olmaması lazımdır.

Şimdi sözlerimin başındanberi ifadeye çalıştığım mütalaaları bir iki satırla hülasa edebiliriz

Devlet muayyen maksatları temin için kurulmuş bir içtimai teşekkül, bir vasıta ve bir alettir. Gayesi, harici ve dahili emniyeti sağlamak ve bilhassa dahilde serbest müteşebbislerin, müstahsillerin ve müstehliklerin karar alma ve fırsat bulma hususundaki müsavatını temin eylemektir. Memleketin iktisadi işlerinin idaresinde devlet tenvir edici, icabında tanzim edici bir rol oynamalı ve fakat hiç bir zaman müteşebbisler karşısına hem nazım, hem de rakip olarak çıkmamalıdır.

Müdahalecilik ve bilhassa devlet işletmeciliği milli emekten ve servet kaynaklarından azami randıman sağlayan bir usul değildir ve olamaz bu sistem gittikçe artan ve umumiyetle Millet Meclisinin murakabesinden de sıyrılan bir devlet kapitalizmine ve binnetice de bu büyük makinenin başına geçenlerin tahakküm ve istibdadına müncer olabilir. Beşer hürriyetini sağlayacak ve fertlere refah ve saadet temin edecek yol da bu değildir.

5. Devletçilik Meselemiz

DR. MUSTAFA ELMALI

Türkiye'de muazzam iş ve sermaye kaynaklarının organizatör ve müteşebbis beklediğine, işlenen kaynakların mahdut olduğuna ve rasyonel işlenmediğine kani bulunuyoruz. Bir memleketin ekonomisinde muharrik vasıta "yatırım" olduğunu göre Türkiye iktisadının kalkınması mevzuunda, önce hangi sahalarda yatırım yapılacağını tespit etmek lazımlıdır. Bizce bu yatırımların artık sanayi branşlarına yapılması lazımlıdır; Zirai mahsullerimizin ileride de para etmeyeceğine yeter derecede delil vardır.

Bu itibarla, devletçilik konusunda her şeyden önce, bu memleketin mutlak planlı ve birbirini destekleyen sanayi kurmakla işe başlaması gerektiğini belirtmek isteriz. Bunun devlet yardımı ve işletmeleri olmadan başarılabileceğine inanmıyoruz. Bugün tam devlet kapitalizmi (Rusya) müstesna bütün dünya memleketleri hismi ve nazım bir devletçiliğe yöneltmektedir. Bu sistem endüstri, ticaret, ziraat, münakale yapar; fertlerin güç ve geç yapacağını bizzat başarır, murakıp ve nazım olarak bütün iktisadi hayatı göz hapsinde bulundurur.

Devlet sektörü olarak sanayi

-Kanaatımızca iktisadi hayatta devlet ve hususi teşebbüs farkı, ziraat ve ticarete daima devletin aleyhine olmuştur. Bunun bilhassa Türkiyede sebebi bu iki branşta kontrol ve murakabenin işletme amirleri ve devlet tarafından güç yapılmasında aranabilir. Sınai sahadaki devletçilik tatbikatı ise, daha çabuk, daha kolay kontrol, daha yeknesak teknisyen ve işçi yetiştirme imkanları, seri halindeki istihsalin esasen kendisini murakabe etmesi bakımlarından, daha geniş ve verimlidir. Stratejik ve askeri mulahazaları tamamen bir tarafa bırakarak sırf iktisadi bakımdan aynı neticeye varmak mümkündür. Bütün memleketin en seyrek nüfuslu mıntikalara kadar (tabii kaynakları müsaitse) aynı kalkındırma temposuna tabi tutulması ihtiyacı bu anlayışın gerekçesini teşkil eder. Eskiden sanayileşmiş memleketler bile şimdi programsız sanayileşmenin acılarını çekiyor.

Türkiye'de hususi teşebbüs noksanları:

Aynı işi yapmak için hususi teşebbüsün Türkiye'deki noksanlarını, sonra da Türkiye'de muvaffak olamayan devletçiliğin noksanlarını belirteceğiz. Bu arada umumi iş hayatı ve iş terbiyemizin geriliğine de yer vereceğiz.

Bizde sınai devletçilik kötülenirken şu iki suale müspet cevap vermek icabeder kanaatındayız.

1- Memleketimizde hususi teşebbüs, devlet teşebbüslerinin sermaye ve iş hacmi büyüklüğünde iş yapmağa: a-zihniyeti bakımından; b-maddi imkanları bakımından iyice hazırlıklı mıdır?

2- Fertleri iş ve işletme hayatına, içtimai ve mesleki muhit tarafından iyi alıştırmış, kısacası çalışmayı öğrenmiş bir memlekette bürokrasi ve verimsizlik olur mu? Bu iki noktadan konuya vuzuh verelim.

Bizde hususi teşebbüs bir çok defalar sanayi planlarımızın tatbikine iş birliğine davet edilmiş, icabet vaki olmamıştır. Çünkü bize müteşebbis ticaret yapmayı sanayi yapmaktan daha kolay ve rizikosuz bulur. Hatta bazılarına göre, gümrüklerin yerli sanayii himaye maksadı ve bu şekildeki gümrükler de ortadan kalkmalıdır. Memlekete bol mamulat girmeli, müstehlik bundan istifade etmelidir. Bu zihniyetin darlığına işaret etmek borcumuzdur.

Filhakika, şimdiye kadar Türkiyede ticarete yatırılan, orada kullanılan sermayelerin sanayide kullanılması imkan altına alınsaydı, acaba müstehlik şimdi daha müreffeh durumda olmaz mı idi? Senelerden beri ticaret daha serbest olsaydı, bu gün müstehlik daha fakir durumda olmayacak mı idi? Müstehlikin bir cephesi de müstahsil olduğuna göre geliri artmayan bir müstehlik hangi serbest ticaretten istifade edecek veya geliri nereden artacaktır? Kanaatimizce Türkiye'de ticareti daha kayıtlı tutmak, hususi teşebbüsü de sanayie sevk etmek zamanı gelmiş bulunuyor.

Sanayide başarı için gereken ikinci zihniyet değişikliği de sanayi hayatını anlayışımızda tecelli etmelidir. Bu branş bol ve bankaya girmiş halk tasarruflarını iyi eleman seçmeyi, mesleki yüksek tahsile kıymet vermeyi, ilmi organizasyonla son derecede ikna edici, temkinli olmayı, dünyadaki başlıca iktisadi hadiselerle alaka duymayı gerektirir. Müteşebbislerimizde bu vasıfların tamamen bulunmadığına kaniiz.

Müteşebbisin maddi imkanlarına gelince:

İlk kurulan sanayide her memlekette yüksek maliyet ve masraf faktörleri vardır. Masraf düşürme hızları çok artmış, olan ileri sanayi memleketlerinin piyasaya hakim olduğu bir devirde ise, maliyeti düşürmek veya bunları rakip mal yapan memleketlerdeki seviyeye indirmek, devamlı bir sermaye yatırımı gerektirir. Ayrıca yüksek derecede kalifiye teknisyen ve işçiye, gösterir. Bu maddi imkanlar devlette de tam manasiyle mevcut sayılmazsa da sağlanmaları orada son derece bir idare ve işletme kabiliyetine sahip personele ihtiyacı daha kolay ve süratli olabilir. Esasen bizce, akli başında ve mesuliyeti benimsemiş bir devletçiliğin en büyük avantajı, umumi kanaatin hilafına olarak sürat ve nüfuzda temerküz eder. İkinci üstünlük zarara dayanıklılık cephesinde aranmalıdır. Bu iki üstünlüğün beceriksizlik hallerinde aynı zamanda devletçiliğin en zayıf noktaları olabileceğini de itiraf edelim. Esasen biraz önce akli başında ve ehliyetli bir devletçilik tabirini bunun için kullandık.

Hususi teşebbüsün mahdut maddi imkanlarına diğer bir misal, evvelce de biraz temas ettiğimiz şekilde planlama noksanında ve gelişi güzel harekette aranmalıdır. Memleketimizde sanayileşme hareketi ile birlikte misnakale, maarif, bayındırlık, ziraat, maliye kalkınmaları muvazi ve aynı süratte yapılmazsa sanayiın başarı şartları teşekkül etmiş sayılamaz. Hususi teşebbüs bunları nasıl sağlayacaktır.

Hususi teşebbüste üçüncü bir noksan, kendi aralarında da teşkilat ve müşterek hareket noksanlığıdır. Tüccar Derneği kadar hareketli sayılamayan Sanayi Birliği büyük vazifeler karşısındadır. Eğer müteşebbislerimizin sanayi kalkınmasında bir şansı varsa, o da kendi müntesipleri arasında geniş ve anlayışlı bir teşkilat ve programlı harekette aranabilir.

Gelelim ikinci sualimize:

Memleketimizde iktisadi başarısızlığın bütün şekilleri devletçiliğe yüklenirken, milli iş terbiyesindeki noksanın da rolüne temas edilmesi ihmal edilmiş mevzulardandır. Kongre her şeyden önce ilmi bir mesnede olmayan taraftır görüşlere devlet ve milleti alet etmemeğe çalışmalıdır.

Filhakika, bizde hangi mesleki teşekkül, hangi müessese, hangi devlet dairesi, hangi hususi teşebbüs, hangi milli edebiyat çalışma zevkini, rasyonel zihniyeti telkin veya temin eder. Hususi teşebbüsün çoğu rasyonel çalıştırma yerine istismar eden bir çalıştırmaya sahiptir. Aile ve içtimai teşekküllerimiz de çalışma terbiyesi diye bir şeyin mevcudiyetinden haberdar değil. Bizde memuriyet ve mesleklerin sadece isimleri, şerefli veya şerefsiz, temiz veya kirli, idari veya ameli oluşları bahis mevzuudur. Oralarda nasıl muvaffak olunacağına dair kimsede bir fikir olmadığı için tecrübe ve sürçmelerin sonu da gelmez. Maarifimiz hala hayat şartlarına intibak eden bir bilgi verebildiğine kani olmayıp araştırma safhasındadır. Halbuki sinai zihniyet her şeyden önce gayet hesaplı bir ilim ve tekniğe, kesif bir çalışmaya, disiplinli hayata ihtiyaç gösterir.

Devletçiliğimizin noksanları:

1- Bizde devletçilik ve devlet sanayii, meslekten nazariyatiyle birlikte yetişmiş, ehil ellerde değildir. Gündelik hadiseler içinde rutin her şeye hakim olmuş, iktisat tahsili olanlar da sonradan mesleki sahadaki yeniliklerle temaslarını kaybetmişlerdir. Nazari gelişme ve araştırmadan mahrum bir devletçilik mutaassıptır, statik hale gelmiştir. Sanayiın her memlekette haiz olduğu dinamik karakter buluş ve yeniliklerle beslenir. Unutmamak lazım ki, dünün nazariyatı bugünün tatbikatıdır.

2- İkinci noksan sanayimizde devlet mesuliyetinin iyi temerküz etmemesidir. Devlet bilakis bu mesuliyeti dağıtmıştır. Bu cihet, devletin başarısızlık halinde kaçamak yolları aradığı, mesuliyeti üzerinden atmak gayesini güttüğü şeklindeki tenkitlere haklı olarak yol açmıştır. Filhakika, bugün devlet sanayiinde kimin mesul durumda olduğu belli değildir. Ekonomi Bakanlığı mı, umum müdürlükler mi fabrika müdürleri mi, Yüksek Murakabe Heyeti mi, İcra Vekilleri Heyeti mi?

Bu mesuliyetsizlik devletçiliğin en kahredici, hususi teşebbüsü de en çok çileden çıkaran tarafıdır. Kanaatımızca bu hal devletçiliğin dejenere şeklidir.

3- Devlet sanayiinde bütün elemanlar her kademesinde ekonomi zihniyetinden mahrum, dekor ve gösteriş iptilası içindedir. Çok müfettişler de işin tetkikinden ziyade umumi temizlik ve dekor ihtişamına not verirler. Bu haliyle devletçilik halka zulüm ve vergi yükü şeklinde görünmektedir. Öyledir de. Bize kalırsa bugün bir çok devlet işletmeleri müdür ve umum müdürleri, hem personelleri hem de kendi makamları için tatmin edici usul ve çalışma metodları aramak ve bulmak külfetinden azade, resmi ve gayri resmi ziyafetlerden baş kaldırmayan kimselerdir. İdeal halinde ise bu masaların bir etüd, bir düşünme makamı olması gerekir.

4- Dördüncü kusur işinden çabuk bıkmaktır. İşinin ve ihtisasının zevkini almamış, bulunduğu işletmenin halka sağladığı hizmet ve refahtan haz duymayan idare ve işletme amirleri sık görülür. Bu hal mesai saati dahiline sıkıştırılmış bir çok hususi işleri doğurur. İşletmenin bütün yükü ikinci ve üçüncü derecedeki personelin üstünde kalır. Onlar da teknik işlerle mesbu olduğundan işletme senelerce müddet aynı muamele ve istihsal metodlarıyla çalışır. Formaliteler kalkmaz, istihsal durgunlaşır. Murakabe ihmal edilir.

5- Diğer bir noksan hiç politikaya taahhümülmü olmayan sınai hayatın bizde bilakis politikaya alet edilmesidir. İktidar partisi bir çok idare ve işletmelere parti adamı değil o işin ehlini koymalıdır. Devlet İktisadi işletmelerinin matbuata ve halka hesap vemesinin mecburi ve amme menfaati icabı görülmemesi şimdiye kadar bu ehliyetizlikleri gizlemiştir. İşletmelerin islahına ait bir çok mütehasıs raporlarının kabili tatbik görülmemesi de buradan neşet eder. Bunlar bugünkü idare kapasitemizden daha yüksek kapasitelere ihtiyaç göstermekte ve bir köşeye atılmaktadır.

6- Devletçiliğimizin bir noksanı da kelimenin tam manasıyla kırtasiyeciliktir. Bu hadisenin biraz önce adı geçen mesuliyetin dağıtılması politikasıyla derin alakası vardır. Kırtasiyecilik halkın devlete, devletin de halka itimat etmemesinden doğar. Sürüncemede kalan muamele, bitmeyen imza, çeşit çeşit mühür ve kayıtlar hep bu itimatsızlık eseridir. Eğer devletin bu itimatsızlığı bazı aldatılma, kaçakçılık, suistimal vak'alarının neticesi ise bir vak'a için herkese ve senelerce müddet tatbik edilecek formalite koymaktan çekinmeli ve bunların ara sıra revizyonları yapılmalıdır. Bugünkü şekliyle devletçiliğimiz iş hayatını ve halkı yıpratmakta, işe sarfedilecek zamanları heder etmektedir.

7- Nihayet, iktisadi siyasetin muhtelif kısımları arasında koordinasyon olmadığını da ilave edelim. Mesela bir taraftan bol bol pamuklu ve yünlü mensucat imal edilmesine çalışılırken diğer taraftan bu maddelerden bol ithalat yapılıyor. Krepsolla kösele sanayiinin, madeni eşya ithaliyle madeni eşya imalcilerimizin uğradığı rekabet meydandadır.

8- Devletçiliğimizin başka bir zayıf noktası da ilmi teşekküllerden istişare kabul etmeyişi, buna tenezzül etmeyişidir. İlimi müessese ve akademik teşekküller idare nazarında nazariyatçı damgasını taşır. Bu kongre ile teşkilî düşünülen İktisat Meclisi belki bu hatayı tamir edecek teşebbüslerdendir.

9- Devletçiliğimiz memleketin tabii kaynakları tamamen sondaj edilerek kurulmuş bir sistem değildir. Bu yüzden devlet yarım yamalak projelerle hareket etmekte bunlara yanlış olarak plan ismini vermektedir.

Bu mütalaalarla Türkiye'de takip edilecek iktisadi siyasetin ne olması lazım geleceğini düşünürsek, şu hakikatı kabul etmek gerektir; Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlar geniş ölçüde planlı ve programlı hareket etmeyi, sür'atten kazanmayı gerektirir. Hususi teşebbüsün faaliyeti ve planlar dahilinde ve onların tatbiki hususunda yardımcı olabilir. Bu itibarla devleti veya hususi teşebbüsü ekarte etmek isteyen tek taraflı görüşlerden kaçınmak icabettiği kanaatindeyiz. Bundan başka millî maarif ve iş terbiyemize düşen vazifelere de tekrar işaret etmek lüzumunu duymaktayız.

6. Devletçilik

İKT. DR. CİHAT İREN

(İzmir Defterdarlığı Muhakemat M. Muavini)

Memleketimizde senelerdenberi müzmin bir halde devam eden iktisadi buhran son günlerde had derecede vehamet arz etmektedir. Bu şumullü buhranın, şüphesiz harici ve dahili muhtelif sebepleri vardır. Kanaatımızca bu sebeplerin en başında, iktisat kongresinin ruznamesinden de istidlal edilebileceği gibi, gerek doktrin ve gerek (realisation) olarak devletçiliğimiz gelmektedir.

Tarihi, siyasi, doktriner faktörlerin tesiri ile mudil bir hal alan, yalnız bir iktisadi dava değil, fakat aynı zamanda bir Anayasa meselesi olan devletçilik mevzuunda doğru bir hükme varabilmek için nazari mülhazalara da yer vermek, devletçiliğimizi nazari ve tatbiki bakımdan ayrı ayrı tetkik etmek zarureti hasıl olmaktadır.

I- Nazari ölçülere göre devletçiliğimiz

A- Nazari ölçülere göre devletçilik bir iktisadi sistem değil, bir iktisadi siyaset (politique économique) dir. Liberal iktisat sisteminin tekamülü neticesinde başgösteren teşevvüşleri önlemek için amme eşhası hükmisi evvela teşrii faaliyetleri ile iktisadi hayatı düzenlemeğe çalışmışlardır. Bu bilvasıta müdahaleye (Interventionnisme) adı verilmektedir. Bu yolra alınan tedbirler kafi gelmeyince, başta devlet olmak üzere hukuku amme eşhası hükmisi amme iktisadi teşebbüsleri (entreprises publiques) kurup bilfiil bu teşebbüsleri işletmek zaruretinin duymuşlardır. Bu doğrudan doğruya müdahaleye devletçilik (étatisme) adı veriliyor.

Böylece garpta bir tekamül neticesinde meydana gelmiş olan devletçilik (infrastructure) ü, temeli liberal iktisat sistemine yani fiyat mekanizmasına dayanan bir iktisadi siyaset olduğu gibi, ancak kapitalist inkişafını tamamlamış memleketlerde tatbik sahası bulabilmiştir.

Memleketimizde ise devletçilik ne tabii tekamül neticesinde meydana gelmiş ve ne de sağlam bir iktisadi temel üzerine kurulmuştur. Bu sebepten memleketimizde devletçilik bir iktisadi vakıa (phénomie) olmaktan ziyade bir siyasi muta (donné) dir. Başta Anayasamız olmak üzere mevzuatımızın hükümleri muvacehesinde devletçilik bir iktisadi sistemdir. Yukarıda haddi zatında bir iktisadi siyaset olduğunu işaret ettiğimiz devletçiliğin yanlış olarak bir sistem addedilmesi senelerdenberi şikayet ve müşahade edilen iktisadi programsızlık ve istikrarsızlığın ilmi izahını teşkil eder.

İlmi olmayan, fakat umumiyetle kabul edilen bir tarife göre devletçilik ferdin yapamadığını devletin yapmasıdır. Bu tarifi daha izahlı bir şeklini, sermayesinin tamamı devlet tarafından verilerek sureti ile kurulan iktisadi Teşekküllerin teşkilatı ile idare ve murakabeleri hakkında 17.VI.1938 tarih ve 3460 sayılı kanun esbabı mucibe layihasında buluyoruz. Bu layihada "Cumhuriyet hükümeti, ferdi sermaye ve kudretine yetmediği veya şimdilik gitmediği veya milli kurulma ve korunma ihtiyaçlarının kesin zaruret göstermediği sahalarda milli varlık davamızın gereklendirdiği bir çok vazifelerin ifasına koyulmuş bulunuyor" denilmektedir.

Bu tarif ve izahata göre devletin iktisadi faaliyetlerinin kıstası ferdi sermayenin kifaye veya ademi kifayesidir. Böylece ferdi teşebbüsü bertaraf etmeyen ve hatta onun haklarına riayetkar olan devletçilik (orientation) u tamamen liberal olan bir rejimdir. Zaman zaman devlet adamlarımız serbest teşebbüsün faaliyet sahasını genişlemiş görmeği arzu ettiklerini ve bunu teşvik için ellerinden gelen her yardımı yapacaklarını beyan etmektedirler. Hatta devletin kurmuş olduğu teşebbüslerin de hususi sermaye sahiplerine devri bile mevzuu bahis olmaktadır.

Bu kıstas ve telakki mebdei hareket olarak ele alınınca devletin ve ferdin müteakıl faaliyet sahalalarının zaman ve mekan içinde tayin ve tespiti lazım gelmektedir. Devletçiliğimize karşı tevcih edilmekte olan tenkitlerin başında devlet faaliyet sahasının sınırlarının çizilmemiş olması gelmektedir. Bu hudutların ise tayin ve tespitine imkan yoktur. Bu imkansızlık iktisadi kanunlardan neşet etmektedir. Muasır teknik ve ekonomik şartlara göre kurulan modern bir teşebbüs, evvela temerküz (cocentration) kanunun tesiri altında genişleyecek, müteakiben (intégration) kanununa uyarak derinliğine ve genişliğine (horizontal) ve (vertical) ihkişaf göstercektir. Bu kanunların hükmü gerek hususi gerek kooperatif ve gerek amme iktisadi teşebbüsleri için caridir. ⁽¹⁾

Sun'i olarak bu kanunların tesirini izaleye çalışmak (antirationnel) hareket etmek ve Milli iktisadın inkişafını baltalamak olur. Bir misal verelim: İngiltere'de 1926 senesinde kurulan milli elektrik teşebbüsünün (Central Electricity Board) faaliyet sahası yalnız elektrik istihsaline bırakılmış fakat ceryanın tevzii hususi teşebbüslere tevdi edilmiştir.

Yirmi sene sonra elektrik tevziinin de millileştirilmesi zarureti hasıl olmuştur. Üçüncü safha olarak yakın bir istikbalde elektrik malzemesi sanayiinin de millileştirilmesi icabeedecektir. Aynı teşebbüsün istihlakini elverişli ekonomik şartlar altında temin etmek için kömür istihsaline başvurması mümkün olabilir. ⁽²⁾ Bu inkişafa set çekmek yani devletin faaliyetini sınırlandırmak (anti-rational) ve (anti-économique) olur.

⁽¹⁾ Bak. PAUL PASSAMA. Les formes nouvelles de concentration industrielle Sirey 1910. N.BOURGUIN. Les systemes socialistes et l'évolution économique Colin 1904. W. SOMBART. L'appogee du capitalisme. Payet 1932. DR. FAUQUET Le probleme de la concentration économique dans le mouvement coopératif. B.C.S. 1930. Le secteur coopératif Bales 1942. GERMENS J.SAINTS Les entents et la concentration de la production industrielle et agricole. Paris 1941. EDGARD MILHAUD. Concentration et communautés d'intérêts dans L'économie collective. Geneve 1943.

⁽²⁾ Bak. Cihat İren. Les Communautés de service. L'office ventral de l'électricité en Grande-Bretagne. Geneve 1948. S. 124.

Memleketimizdeki devlet teşebbüslerinde de aynı şekilde temerküz ve (intégration) hareketleri baş göstermiş ve devletin iktisadi faaliyet sahası (Secteur public) gittikçe genişlemekte bulunmuştur.

Bu tabii ve zaruri genişleme istidadını kanunlar da had derecede teşvik etmiştir. Bir kaç misal verelim :

Devlet ziraat işletmeleri kurumu hakkındaki 3308 sayılı kanunun 3 üncü maddesi kurumun faaliyet sahasını şöyle tespit ediyor:

- a) Bu kanunla uhdesine geçecek ve ileride uhdesine verilecek zirai ve sınai müesseseleri işletmek ve bunların ziraat ve ziraat sahasındaki işletme ve yetiştirme hizmetlerini yapmak.
- b) Bölgelerine göre lüzumlu ziraat çeşitlerini, usullerini ve sanatlarını gösterip yaymakta nümune ve rehber olacak yeni ziraat işletme merkezleri, fabrika ve atölyeler tesir ve idare eylemek.
- c) Silo ve anbar işleri ile uğraşmak ve silolarda warant muamelesi yapmak,
- d) İstihlal mevzuları ile alakalı teşekküller vücade getirmek veya bunlara iştirak etmek ve yine iştirak mevzuuna dahil işler için imtiyaz ve müsaadeler almak ve işletmek, ticaret, nakliye ve kredi işlerini yapmak.

2805 sayılı Etibank kanunu müesseseye hudutsuz imkanlar bahşetmektedir. 4'üncü maddenin D fıkrası; "Türkiye'de elektrik istihsal, nakil ve tevzi imtiyazları almak ve işletmek, elektrik santralleri kurmak, hatları yapmak, elektrik enerjisi dağıtmak, bunlarla alakası olan her türlü işlerle uğraşmak, her nevi elektrik malzemesi, alatı veya makinası imal edebilecek fabrikalar kurmak ve elektrik malzemesi, alatı veya makinaları alım satımı yapmak." demektedir. Görülüyor ki, kanun Etibank'a elektrik malzemesini dahi yalnız imal etmek değil, fakat ticaretini dahi yapmak ithal ve ihraç etmek salahiyetlerini dahi vermektedir.

2262 sayılı Sümerbank kanunu müesseseye bütün sanayi hayatına filen müdahale edebilmek imkanlarını bahşetmektedir.

Gene bu bakımdan toprak mahsulleri ofisi kanununun 4 üncü maddesi güzel bir misal teşkil etmektedir. Mezkûr maddeye göre ofis İktisat Vekaletinin muvaffakatile lüzum göreceği yerlerde un ve ekmek fabrikaları kurmak, satın almak ve işletmekle ve her nevi un ve mamulleri sanayii işleri ile meşgul olabileceği gibi memleket içinde un alım ve satımı ve memleket dışına un ve mamulâtı satma işleriyle iştigal edebilir." Bu fıkraya göre Ofis mesela makarna, bisküi, pasta, kurabiye imal edebilecek ve bunların ihracına da tevessül edebilecek.

Misalleri çoğaltmak kolaydır. Her devlet teşekkülünün hususi statüsü bu müesseselere hudutsuz genişleme imkanları sağlamaktadır. Bu Müesseselerinkine Tekel'in geniş sahada faaliyeti de ilave olunursa, vazı kanunun ve umumiyetle devlet ricalinin istihdaf ettikleri gayenin tamamen aksinin tahakkuk etmiş olduğu ve memleketimizde serbest teşebbüse faaliyet sahası hemen hemen kalmamış olduğu anlaşılar.

1948 Türkiye İktisat Kongresinin, kısaca izah edilen bu husuları derinleştirilerek, devlet ve ferdin müteakıl faaliyet sahalarının kesin olarak tespitinin çok müşkil ve hatta imkansız olduğunu, kanun yoluyla yapılacak tahditlerin anti-economique ve anti-rationnel olacağını beyan ederek memleketimiz için artık bir iktisadi sistemin tespit ve kabulünü icra makamlarından tabep etmesini teklif ediyoruz.

B- Ferdi sermayenin kudretsizliği kıstası zaman bakımından da büyük ehemmiyeti haizdir. Ferdi teşebbüs sermayesizlik ve kudretsizlik yüzünden devlete bırakmış olduğu her hangi bir sahada muahharen randımanla faaliyet gösterebilecek bir vaziyete gelebilir. Fakat bu sahalar devlet daha evvel yerleşmiş bulunduğu için hususi teşebbüs için faaliyet imkanı kalmamıştır.

Ayrıca hususi teşebbüslerin de amme teşebbüslerinde olduğu gibi randımanlarını yükseltecek olan temerküz ve integration kanunlarıdır. Devlet teşebbüslerinin teşkil ettiği maniler yüzünden serbest sahada kurulmuş olan ferdi teşebbüslerin de gelişmesine imkan hasıl olmamaktadır.

Bu itibarla kongrece, bugün için devlet müesseselerinin kanunlarında derpiş edilmiş olup henüz devletin faaliyet göstermemekte olduğu sahaların hususi teşebbüse açılması için mevzuatın gözden geçirilmesi tavsiyesinin karar altına alınmasını teklif ediyoruz.

C- Memleketimizde devletçiliğin sebebi mevcudiyeti ferdin sermaye ve kudretinin iktisadi kalkınmamızı başaramıyacağı kazıyesidir. Bu kudretsizliği bir mütearife olarak kabul etsek bile şu suali cevaplandırmak mecburiyetindeyiz: Devlet tevali edip gelmiş bulunan harpler ve iç buhranlar yüzünden bakımsız kalmış vatanımızın iktisadi kalkınmasını sağlayabilecek sermayeye malik mi idi? Halen de bu sermayeye malik midir? (Qualifié) el emeği, teknik eleman, ihtisas sahipleri ve diğer lüzumlu unsurlar mevcut muydu? Halen bu elemanlar var mıdır? Bu suallerin cevapları maallesef menfidir. Hayat standardı bu derecede düşük ve iktisadi hayatı hemen hemen tamamen mefluç bir memlekette devletin

kudretli bir sermayedar ve ehil bir müteşebbis olacağını kabul etmek zordur. Yirmibeş senelik tecrübe de noktai nazarımızı teyit etmiş, vergi kaynakları kurutulur derecede zorlandığı halde iktisadi kalkınma davası başarılamamıştır.

Bugün memleketimiz için beynelmilel iktisadi konjonktür fevkalade müsaittir. Zirai istihsalatımızı çok elverişli şartlarla ihraç edebilir, madenlerimizi altın değerine satabiliriz. İstihsalimizin geniş ölçüde ve azami süratle artması hayati bir ehemmiyet arzietmekte ve hatta bekamızla ilgili bulunmaktadır.

Bu istihsalı kim arttıracak, Devlet bugünkü mali imkanlar ile kendi zaruri ihtiyaçlarını dahi karşılayamamak durumundadır. İstikraz için katlanmakta olduğu faiz yükü çok ağırdır. Bu şartlar altında devlet iktisadi hayattan çekilmeğe mecbur kalmış olduğuna göre, hususi teşebbüse ve bilhassa ecnebi sermayesine geniş imkanlar bahşetmek bir zaruret haline gelmiş bulunuyor.

Kongrece iktisadi kalkınmamızda devletin her hangi bir fiili rol oynamasına imkan kalmadığının, bu kalkınmanın ancak hususi teşebbüs ve ecnebi sermayesi ile yapılabileceğinin beyan edilerek, bunun tahakkuku için mali, iktisadi, hukuki, idari, siyasi iç ve dış emniyet tedbirlerine tevessül olunmasını icra mercilerine tavsiyeye karar verilmesini teklif ediyoruz.

II- Tatbikatta devletçiliğimiz:

A- Devlet işletmelerimizin kuruluşu, (organisaition) u.Garp memleketlerinde bir asırdanberi istihale geçirmekte olan amme iktisadi teşebbüsleri en mükemmel kuruluş şeklini müstakil bir hükmi şahsiyet, mali, ticari ve idari muhtariyette bulmuşlardır. Ancak kayıtsız şartsız bir muhtariyet (autonomie) amme teşebbüslerinin bekasını temin edebiliyor.

Memleketimizdeki iktisadi teşekküllerin hepsi en modern telakkilere uygun olarak kurulmuştur. Filhakika sermayesinin tamamı devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadi teşekküllerin teşkilatı ile idare ve murakabeleri hakkındaki kanunun ikinci maddesinde, kanunun hükümlerine tabi teşekküllerin, hükmi şahsiyeti haiz ve bu kanunla kendi hususi kanunları dairesinde mali ve idari muhtariyete malik olmak ve mesuliyetleri sermayeleriyle mahdud bulunmak üzere hususi hukuk kaidelerine göre idare olunacağı musarrahtır. Buna rağmen gene aynı kanunun hükümleri, hükmi şahsiyeti mahfuz tutmakla beraber, idari ve mali muhtariyeti tamamen kaldırmaktadır. Şöyle ki:

Kanunun 4 üncü meddesine göre iktisadi devlet teşekküllerinin selahiyetli idare ve murakabe unsurları şunlardır: 1-Umumi heyet. 2-Umumi murakabe heyeti. 3-İdare Meclisi. 4-Umum Müdürlük.

Bütün bu organların bilaistisna hepsi icra kuvvetine tabidir. Böylece bütün iktisadi teşebbüslerimiz muhtar olmak şöyle dursun tamamıyla siyasi ve idari vesayet altındadırlar. Aşağıdaki maddeler bu vesayetin derecesini göstermektedir.

Devlet teşekküllerinin umumi faaliyetini tertip ve tanzim eden ve müessesenin mukadderatını elinde bulunduran en yüksek merci "Umumi Heyet" kanunun 5 inci maddesine göre şöyle tereküp etmektedir. Başvekilin veya vekillerinden tevkil edeceği bir zatın reisliği altında, Maliye İktisat, Ziraat ve Ticaret vekilleriyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Bütçe, Adliye, Divanı Muhasebat Maliye, İktisat, Ziraat ve Ticaret encümenleri reisi ve reis vekilleriyle mazbata muharrirleri ve katiplerinden ve bu encümenlerin her teşrii yıl için kendi azası arasından seçecekleri beşer zatile, Divanı muhasebat Birinci reisi, umumi murakabe heyeti reisile bu kanun devlet teşekküllerile sermayeleri bir milyon liradan fazla olan milli bankaların idare meclisi reis ve umum müdürleri (3460 sayılı kanun madde 5).

Görülüyor ki umumi heyet tamamıyla siyasi selahiyetlerin elindedir. Her müessesenin hususi statüleri de ayrıca bu hükmü ihtiva etmektedir.

Umumi murakabe heyeti kontrol organıdır. Bu heyet de tamamıyla siyasi tesir ve nüfuz altında bulunmaktadır. Kanun yedinci maddesine göre Başvekaletle bağlıdır. Sekizinci madde hükümlerine göre umumi murakabe heyeti azasının adedini ve aylık ücretlerinin miktarını icra vekilleri heyeti tespit eder: Heyetin bir bürosu bulunur. Bu heyetle büronun kadro ve bütçesi icra vekilleri heyeti tarafından tanzim olunur.

İdare meclislerine gelince, bunların adaletleriyle tayin suretleri ve müddetleri teşekküllerin hususi kanunlarında gösterilir. Ancak, hususi kanunlarında umumi heyet tarafından seçileceği gösterilen idare meclisi azası hükümetçe tayin olunur.

İdare meclisleri umumiyetle beş kişiden tereküp etmekte, idare meclisi reisi ile müdür ve azadan biri alakalı vekil tarafından, bir azaya da Maliye vekili tarafından inha ve icra vekilleri karariyle reiscumhur tayin edilmektedir.

Umum müdürleri ise tamamen hükümete tabi kılınmıştır. Umum Müdürlük, umum müdürle teşekküllerin hususi kanunlarında muayyen muavinlerinden tereküp eder. Bunlar bu kanun hükümlerine tabi teşekkülün alakalı olduğu vekaletin taklifi ve icra vekilleri heyetinin karariyle tayin ve azledilirler. Tayin kararnamelerinde kendilerine verilecek aylık ücret miktarı tespit olunur. (madde 18)

Görüldüğü veçhile iktisadi teşekküllerimiz için idari muhtariyet mevzuu bahis değildir. İktisadi teşekküllerde siyasi nüfuz umumiyetle teşebbüste initiative'in baltalanması, mes'uliyetsizlik, iltimas gibi idari ihtilatlar yol açar, maliyet fiyatları yükselir, açıklar vergi ile kapanacağından hayat standardı düşer, iktisadi hayat gittikçe felce uğrar. Bütün bu arazi memleketimizdeki devlet teşebbüslerinde de müşahade etmek mümkündür.

Yukarıdaki hususların kongrece nazarı itibara alınarak sureti mutlakada devlet teşekküllerinin idari muhtariyetinin teminini talep için karar alınmasını teklif ediyoruz.

Heyeti umumiyeler bugünkü şekil ile tamamen fuzuli olup mali bir yük teşkil etmektedir. Müesseselerin mukadderatı (incompétant) şahıslara tevdi edilmiştir. Ticaret ve sanayi odalarının mümessilleriyle, iktisat profesörleri tanınmış iktisatçı ve iş adamlarımızdan mürekkep bir umumi heyetin teşkili düşünülebilir. Gerek idare meclislerinin gerek umum müdürlerin tayinleri İngiltere'de olduğu gibi bir (Collège électoral) a tevdi edilebilir.

B- İktisadi devlet teşekküllerimizin işleyişi. Bu hususta fikir edinebilmek ve mütalaa dermeyeran edebilmek için her teşebbüs nezdinde tetkikat yapmağa vabestedir. Ancak, burada umumi mahiyette iki meseleye nazarı dikkati celbetmek istiyoruz.

1- İdari vesayetin tahribatı teşekküllerin işleyişine sirayet etmiş bulunmaktadır. Bu tesir ve müdahalelerin başında iktisadi devlet teşekküllerinin barem çerçevesine sokulmuş bulunması gelir.

Kongrece devlet teşebbüslerinde barem kayıtlarının kuldırılmasının talep edilmesini teklif ediyoruz.

2- Devlet teşekküllerimizin hepsi birer kar teşebbüsü (entreprise de profit) dir. Karın sureti tevzii her teşebbüsün statüsünde tespit edilmiş ve umumiyetle ihtiyatlar ayrıldıktan sonra kalan karın hazineye tevdi derpiş edilmiştir. Böylece devlet teşekkülleri fiscal bir yol üzerinde bulunmaktadırlar.

Garp memleketlerindeki bütün amme müesseseleri hizmet teşebbüsleri olup (entreprise de service) karları ristourne tabi tutulmakta ve ristourne fiyatları indirmek suretiyle tahakkuk ettirilmektedir.

İktisadi teşebbüslerimizin birer hizmet teşebbüsüne kalbedilmesinde büyük faydalar mülahaza ediyoruz. Devlet Investissement'lerinin faizini ve hatta kardan bir kısmını alabilir. Kalan karın müstehlike iadesi günün sosyal telakkilerine uygundur. Ayrıca kar yolunun kapanması devletin yeni teşebbüsler kurması temayülünü de önleyecek mahiyettedir. Bu sebeplerle kongrece devlet iktisadi teşekküllerinin hizmet müesseselerine kalbedilmesi talebinin kararlaştırılmasını teklif ediyoruz.

7. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi

TAHİR ATANSA

Buradaki düşünceler ilmi bir hüviyyet iddiasında değildirler. Bunlar, uzun senelerdir devam eden hayat mücadelesi ve millî menfaatlara müteveccih müşahadeler neticesinde tebellür etmiş, inandığım fikirlerdir.

Memleketimizin iktisadi katılınması için düşünüldüğü tatbik edilecek tedbirlerin isabetli ve verimli olabilmeleri için evvela bazı esasların bütün ilgililer tarafından kabul edilmeleri lüzumuna kaniim. Şahsi görüşüme göre, bu esaslar şunlar olabilirler:

1- Fertlerin ve fertlerden müteşekkil milletin meşru iktisadi menfaatla ile devletin menfaatları birbirlerine kat'iyen muarız değildirler. Aksine olarak ya yekdiğerlerinin aynıldılar veya yekdiğerlerini tamamlarlar.

2- Toplu olarak milletin ve onu teşkil eden fertlerin birer birer daima daha fazla kazanıp hayat satandardlarını yükseltmeleri ve meşru büyük servetlerin tahassulu hükümet tarafından da yalnız arzu edilmekle kalınmayıp hatta desteklenmelidir. Ancak, zengin milletlerin kurdıkları hükümetler huzurla yapıcı olarak çalışabilirler.

3- Alınacak bütün tedbirler, iktisadi inkişafın ana temeli olan emniyet ve istikrarı bozmamalıdır.

4- Milletle Hükümet arasındaki iktisadi hayatı ilgilendiren münasebetlerde hükümet teşkilatı, aksi sabit olmadıkça fertlerde iyi niyet ve dürüstlüğü esas kabul etmeli ve fertler de bu zihiyetin kıymetini takdir etmelidirler. Ancak bu karşılıklı itimat ve iyi niyet, devletle millet arasında verimli bir iktisadi işbirliğinin temeli olabilirler.

Bu ve bu zihniyeti taşıyan prensiplerden uzak kalınarak alınacak bütün tedbirler, geçici bazı parlamalar doğursalar bile kanaatımca, memleketimizin iktisadi bünyesinde faydalı umumi bir inkişaf sağlayamazlar ve belki hatta zararlı olurlar.

a) Devletçilik ve devlet müdahalesi

Ticaret ve sanayide, hatta bir çok amme hizmetlerinin ifasında devletçiliğin bu devirde artık muvaffak olamayacağına inananlardanım. Bu muvaffakiyetsizlik bazan mutlak olmayabilir. Fakat hususi ellerle idare edilen herhangi bir iktisadi teşebbüs, aynı imkanlara malik olmak şartı ile, devlet tarafından idare edilen aynı teşebbüsten çok daha verimli çalışır. Son zamanlarda mesela, İngiltere'de olduğu gibi bazı muayyen muvzularda devletleştirme hareketleri görülmekte ise de bunların esas amillerini yakinen bilmediğimiz gibi netice vereceklerini de şimdiden kestirmek kabildeğildir.

İktisadi bir işletmenin devlet tarafından idaresinde öyle zayıf noktalar vardır ki, bunların ayrı ayrı herbiri başlıbaşına bir muvaffakiyetsizlik amilidirler. Bu zaafaların başlıcaları şöyle ifade edilebilirler.

1- Bunlarda şahsi sermaye olmadığından, sermayenin titiz ve hassas murakabesi yoktur.

2- Umumi hükümler dahilinde yapılmakta olan lüzumlu devlet murakabesi, yine devletin sahip olduğu bu teşekküllerde muhtelif amillerin tesiri ile zayıftır. Buna mukabil karar ve hamle salahiyetini köstekleyen verimsiz ve kırtasiyeciliğe istinat eden diğer bir murakabe fazlasıyla mevcuttur.

3- Bunların idaresinde iktisadi icaplardan ziyade idari icaplar ve esaslar hakimdirler ve bu esaslar, o teşekküllerin bağlı bulundukları makamları işgal eden zevatın şahsi görüşlerine göre değişmektedirler. Bu sebeple de bu teşekküller için hayati ehemmiyette olan mustakar ve iktisadi bir idare teessüs edememektedir.

4- Devlet iktisadi teşekkülleri hemen daima serbest rekabetten masun ve devlet himayesine sığınmış şekilde çalışmaktadır. Binaenaleyh bunlarda maliyeti düşürmek ve aynı zamanda kaliteyi yükseltmek yolunda esaslı gayretler sarf edilememektedir veya bu yolda hayati bir zaruret hissedilmemektedir. Bu teşekküllerin satınalıcı müşteri olan halk ile temas tarzı da ayrıca dikkate layıktır.

Devlete ait iktisadi teşekküllerde bünyeleri itibarıyla bulunmaları zaruri olan bu ve benzeri zaatlar, devletin iktisadi teşekküller idare etmekten vazgeçmesinin umumi kalkınma için daha faydalı olacağını gösterir. Eğer bu teşekküller bir varidat menbaı olarak lüzumlu addediliyorlarsa, aynı müesseselerin hususi ellerde devlete daha büyük varidat sağlamaları pekala mümkün olabilir sanırım.

Şu halde memleketin umumi menfaatları icabı olarak bu müesseselerin tedrici olarak hususi ellere intikal ettirilmeleri kanaatimca piyasada hareket doğuracak ve şahsi teşebbüs arzusunu kamçılacaktır. Devletçiliğin ticarete teşmili ise, bugün dünyada mevcut iktisadi nizam ve anlayışa büsbütün aykırıdır ve yukarıda sayılan zaafalar fazlasıyla burada da mevcuttur.

Şu halde devletçilik prensibimizin medlülü ne olabilir. Evet, memleketimizdeki hususi şartlar ve iktisadi bünyemiz icabı bazı mevzuların devlet elinde kalmalarının zaruri olduğunu kabul etmek lazımdır. Mesela bazı askeri imalat, demiryolları, bazı büyük maden işletmeleri gibi. Fakat devletçiliğin sarıh hudutları kat'i olarak tespit edilip teşebbüs sahiplerini aydınlatmak için ilan edilmeleidir. Devletçilik hudutları içine alınacak mevzuları aşağıdaki prensiplere dayanarak seçmek isabetli olabilir:

1- İktisadi icaplar dışındaki bazı devlete ait mülahazalarla devletin kendi elinde bulundurulmasında milli menfaat gördüğü mevzular. Fakat bu mevzuları asgari hadde indirmek hususunda büyük bir titizlik göstermek isabetli olur.

2- Memleketimizin bugünkü hususi sermaye kudretinin, bilgi ve tecrübe seviyesinin kifayet edemediği mevzular.

Hükümet tarafından memleketin iktisadi kalkınması için, esaslı tetkiklere dayanarak, prensipleri sağlam ve kat'i iktisadi bir program hazırlanmasına lüzum ve ihtiyaç vardır. Bu program memlekette sıra ile kurulması faydalı esas sanayii, her türlü istihsalı arttırmaya matuf devlet yardımlarını, ticaretin inkişafına veche veren destekleyici prensipleri içine almalı ve hususi teşebbüslere bütün iş sahalarını emniyetli bir şekilde açmalıdır.

Yukarıda izah edilen devletçiliğin mahdut mevzuları dışında kalan fakat devlet elinde bulunan bütün tesisler tedricen hususi sermayeye intikal ettirilirse, elde edilecek devlet sermayesi ile, ileride yine hususi ellere intikal ettirmek üzere ferdin başaramadığı büyük tesislerin kurulması kolaylaşır ve bu böylece umumi servet ve teşebbüs kabiliyeti kafi derecede inkişaf edilinceye kadar devam eder.

Memleketimiz için faydalı ve lüzumlu olan şey, devletin işletmek üzere, hatta hususi sermayelerin başarabileceği sanayii tesis etmesi değil, hususi teşebbüsün başaramadığı işleri, ileride onlara intikal ettirmek üzere kurmasıdır. İşte iktisadi kalkınmamızı temin edecek devletçilik ancak bu olabilir kanaatındayım.

Gelelim devlet müdahalesine; iktisadi işlere devletin müdahalesi için kuvvetli mucip sebepler bulmak bilmem ki kabil midir. Böyle müdahalelerin memlekete ne gibi faydalar sağlayabileceğini

kestirmek kolay değildir. Döviz tahdidatı, memleketin zaruri ihtiyaçları düşünülerek bazı maddelerin ithalinin şimdilik men'i gibi bugün için lüzumlu tanzim müdahalelerini şüphesiz yerinde bulmak lazımdır. Fakat prensip itibariyle devlet müdahale değil yalnız yardım edici şekilde murakabe etmelidir. Devlet elindeki büyük imkanlar sayesinde dünyadaki iktisadi gelişmeleri ve dünya piyasası ihtiyaçlarını takip ederek memleketimizdeki müstahsili ve iş adamlarını irşat etmelidir.

Hülasa olarak: hududu çizilmiş devletçilik, yalnız ferdin başaramadığı mevzulara inhisar etmelidir. İktisadi hayatta ihtiyaç hissedilen şey devlet müdahalesi değil, devletin adil ve yerinde murakabesi, irşadı ve müzaharetidir.

8. Devletçilik ve Devlet Sanayii

ŞEVKİ GÖKLEVENT

(İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti U. Katibi)

Bugün Türkiye'de çok geç olmakla beraber ilk defa bir İktisat kongresi yapılmakta onun için de kongre üyeleri de memleket hakkında bütün iktisadi mutalara (Donelere) sahip bulunmamaktadır. Elde mevcut istatistiklerin çoğu da daha menşede köy muhtarının veya jandarma onbaşısının işin mahiyeti hakkında zerre kadar fikre sahip olmaksızın atıverdiği rakamlara dayanır. Bunlara itimat edip karar verilemez. Bunlara bakarak karar veren bakanlar dahi çok defa aldanırlar, eğer eldeki iktisadi mutalar tam ve doğru olsaydı hepimiz iktisatçı olarak bir hasta başında biriken doktorlar gibi hastalığın teşhis ve tedavisi hakkında ittifak edecektir. Fakat bugün birbirine zıt kanaatların iktisadi ve poletik gayelerin kongre ruznamesinde mevcut her üç mevzuda da kendisini göstereceği kanaatındayım. Şu ciheti belirtmek isterim ki: İktisat her şeyden evvel bir ilimdir. İlimin demogojiye tahammülü yoktur. Bunun için iktisat ilminin tasvip etmediği tekliflerin de bizden müzaheret görmeyeceği bedihidir. Ben huzurunuzda Devlet Sanayii mevzuunda ve her türlü parti gayelerinden uzak olarak ve sadece realiteye bakarak konuşacağım. Mevzuun akademik cephesine dalmıyacağım. Sanayi sahasında Devlet sanayii ile hususi teşebbüse ait bütün sanayii branşları karşılaştırılacak olursa bize şu neticeleri verir:

- 1- Devlet her türlü sanayii kurduğu halde hususi teşebbüs kuramamaktadır.
- 2- Devlet cesim sermayelere iş gördüğü halde hususi teşebbüslerde sermaye fıktanı vardır.
- 3- Devlet fabrikaları son derece modern binalar ve modern makinalara sahip olduğu halde hususi teşebbüsler ekseriya depo olarak ruhsat almış binalarda eline geçirebildiği makinalarla iş görür.
- 4- Devlet fabrikalarında işçilerin sıhhi durumu daha iyi gözetildiği halde hususi teşebbüsler buna lakayttır.
- 5- Devlet fabrikalarında işçi ücretleri daha mustakar ve hususi teşebbüse nisbetle daha dolgunca olduğu halde hususi teşebbüslerde daha az istikrar olduğu gibi daha dün ücret bazı imalathanelerde fecaat derecesini bulur.
- 6- Devlet fabrikaları büyük işletme tipini ve bunun faydalarını seçtikleri halde hususi teşebbüsler daha küçük cesamette hele muamele vergisi olan sahalarda on kişiden az işçi kullanan birer imalathaneye bölünmektedirler.
- 7- Devlet işletmelerinde itimat unsuru olmadığı için zarureten kırtasiyecilik olduğu halde hususi teşebbüslerde. Bu yoktur.
- 8- Devlet işletmelerinde ticari zihniyet yerine mesuliyet korkusu vardır. Müdür, Umum Müdüre, Umum Müdür vekile sormadan iş görememektedir. Bu yüzden zaman kaybı da büyüktür. Hususi teşebbüslerde zaman kaybı yoktur.
- 9- Hususi işletmeler asgari ücretle çalışan en iyi elemanı seçtikleri halde devlet işletmeleri bareme ve malum esaslara göre eleman seçmekte ve başa da ekseriya siyasi mevkii kuvvetli birisi getirilmektedir. Şunu da İktisat Fakültesi Mezunları Cemiyeti Umumi Katibi olarak hassaten kaydetmek isterim ki bu gibi müesseselerin başında bizden mezun tek kimse yoktur.

Yukarıdaki maddelerde zikredilen devlet ve hususi sanayinin kuvvetli ve zayıf tarafları nazarı itibare alınarak Türkiye'nin de sanayileşmeye değil süratle sanayileşmeye ihtiyacı olduğu kabul edilince zaruri olarak şöyle bir yol tutulması icap etmektedir.

Devlet elindeki sanayi (Askeri eslaha imal eden ve askeri gayelerle kurulan sanayi hariç) diğer sanayi Anonim şirketler haline ifrağ edilerek halka satılmalıdır. Bunlardan elde edilen hasılatla Türkiye'nin ihtiyacı olan diğer sanayi sür'atle kurulmalıdır. Burada maalesef devletin yine kuruculukla işgal etmesi taraftarıyım. Çünkü sanayide kuruculuk yapacak Anonim şirketler Türkiyede henüz teşekkül etmemiştir. Piyasadaki Anonim Şirket ismi altındaki şirketlerin hakikatte Ticaret kanununun tarif ettiği ve klasik Anonim şirket şeklinden çok uzak olup sırf vergi meselelerinden dolayı Anonim

şirket olarak kuruldukları hakiki Anonim şirketlerin bir kaç taneyi geçmediği hepimizce malumdur. Farklarda birleşip şirket kurmaya Türkiye'de ekseriyetle yanaşılıyor. Çünkü 3,4 kişi bir araya gelip bir şirket kurduğu takdirde mutlaka birinin canı yanıyor. Bu yüzden sermaye sahipleri şirket şekillerine ve hasseten sanayide şirkete tevessül etmiyerek sadece kendi istikbalini müemmen bir gelir temin etmekte arıyor ve derhal bir apartıman dikmek gayretine düşüyor. Böylece sanayi sahasında sarfı şüphesiz memleket iktisadiyatında sanayi sahasında sarfedildiğinden daha verimsiz bir abide yükseliyor. Ancak bunu temin ettikten sonradır ki kalan sermayesile piyasada ticari faaliyette bulunuyor, çok cesurane hareketlerle kolay para kazanmanın yolunu arıyor ve bunu çok defa da buluyor. Bunu mutad bir ticaret zannediyor, bulamadığı zaman da feryadı ayyuka çıkıyor. Artık yaygaranın bini bir paradır. Düşünülrse bunların ekseriyetini de tahsil yapmamış cahil kimseler teşkil ediyor. Bu kabil kimseler yüksek sermaye sahibi olsalar da görgü ve bilgileri kifayetsiz olduğundan asla sanayi sahasına sapmamaktadırlar. Çünkü sanayi kurmak kolay bir iş değildir. Bilgiye, görgüye mütehassıs elemana iptidai maddeleri hariçten getirtilecek makinalara ve iyi yetiştirilecek kalifiye işçiye ihtiyaç vardır. Bunlar o kadar rizikolu işlerdir ki laalettayın bir sermaye sahibinin teşebbüs edebileceği şeyler değildir. Bunun içindir ki devlet kuruculukta devam etmeli bir taraftan fertler bir taraftan da devletin gayretile bu memleket süratle sanayileşmelidir. Devlet memleketin ihtiyacı olan sanayii iktisadi bakımdan kuruluş yeri en müsait olan yere kurmalıdır. kuruluşuna askeri ve politik mülahazalar asla karışmamalıdır, bu fabrikaların Anonim şirket haline ifrağ edilerek halka satışında ki en ziyade suistimale müsait tarafı budur) çok iyi bir amme kredisi politikasının tatbiki zaruridir. Ancak hem devlet hem de fertler sanayi yoluna gindikleri takdirdedir ki Türkiye'nin umumi refahı artar, sai kıymeti yükselir, işsizlik ortadan kalkar ve köylerimizi dahi sanayi ve sanayi mamullerini sokmak kabil olur. Muarızlarımız diyebilirler ki sanayileşmek istikrardan uzaklaşmaktır. Fakat bu o kadar basit bir düşünce ve kıt bir görüştür ki üzerinde durmaya bile değmez. Hakikatte cemiyet hayatında hiç bir zaman istikrar yoktur. Cemiyetlerde daimi bir dinamizm ve yeni yeni ihtiyaçlar vardır. İstikrar arıyanlara sadece şunu söyleyeceğim ki onlar Ruso'nun bahsettiği insanlığın mesut devirlerine dönüp gitsinler bizim için saadet yoktur.

9. Devletin İktisadi Hayat Üzerine Müdahaleleri

Ord.Prof. ÖMER CELAL SARC

Devletin iktisadi hayata müdahalelerinin hududunu çizmeğe çalışırken nazari delillere dayanmaktan ve diğer memleketlerde olup bitenleri örnek almaktan ziyade realitelezerimizi gözönünde bulundurmanın zaruri olduğunu sanıyor ve kendi tecrübelerimizden ders almağı ve bu tecrübelerden hareket etmeğı uygun buluyorum.

I- Şimdiye Kadar tatbik edilen Devletçilik siyasetinin vasıfları:

Hükümetimiz 15-20 yıldanberi Devletçilik adı verilen geniş ölçüden müdahaleci bir iktisat siyaseti takip etmiştir. Bu iktisat siyasetinin vasıfları şu surette hülasa edilebilir:

1- Devlet en çeşitli sahalarda mütebeşbis olarak faaliyete geçmiştir. Ziraat, ormancılık, madencilik, ticaret, nakliyecilik, fabrikacılık yapmakta; bugün nakliyatta, sanayide, madencilikte hakim ve en kudretli müteşebbis durumunda bulunmaktadır.

2- Devlet muhtelif sahaları inhisarı altına alarak ferdlere kapatmıştır. Fertler, mali inhisarların mevzuuna giren işlerden başka, gemilerle yolcu nakletmek, kömür madenleri işletmek, şeker fabrikaları kurmak, diğer bazı şanayile meşgul olmak imkanından kanunen veya bilfiil mahrumdur.

3- Ferdi mülkiyetin mevzuları tahdit edilmiştir. İnhisar altındaki faaliyetlerle ilgili tesisat ve teçhizata fiilen sahip olamayacakları gibi, orman ve toprak kanunlarına göre ormanlara ve muayyen bir haddi aşan araziye temellük etmeleri de şarta bağlı bulunacaktır.

4- Devlet ferdlere açık kalan mahdut sahalarda hususi faaliyetler tafsile lüzum görmediğim ağır tazyiklere formalitelere tabi tutmuştur.

II- Müdahalelerin gayeleri:

Bu müdahaleler hep Devletçiliğin tabi tezahürleri olarak gösterilmekle beraber kısmen vazih prensiplere dayanmamakta, dolayısıyla ahenkli bir bütün teşkil etmemektedir. Başlangıçta Devletçiliğin zarureti, geri kalmış olan ve teknik ve iktisadi bilgilerin, sermayenin ve teşebbüs ruhunun zayıf bulunduğu memleketimizi kısa bir zamana ilerletmek ve yabancı sermayenin tehakkümünden korumak endişesiyle izah ediliyordu. Devletin bazı fabrikalar vücade getirmesi, demir yollarını bizzat inşaya başlaması, imtiyazlı şirketler rejimine son verme gibi tedbirler bu gayelere uygun adımlar sayılabilir. Fakat daha sonra yapılan bazı müdahaleleri sözü geçen hedeflere bağlamağa imkan yoktur. Mesela toprak kanununun, muhtelif hükümleri, gemicilik inhisarı, Türklere ait kömür madenlerinin dahi istimlakı, ancak servet ve gelirler arasında müsavat sağlamak veya ehemmiyetli addedilen sahaları cemiyetin temsilcisi olan Devlete tahsis etmek cehtine, yani az çok sosyalist temayüllere irca edilebilir. Halbuki Türk Devletçiliğinin böyle bir hedefi olduğu belirtilmiş değildir. Halk Partisinin 1935 yılı programındaki tarifte buna delalet eden bir şey bulunmadığı gibi, Atatürk te Devletçiliğimizin "19 uncu asrın sosyalizm nazariyelerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem olmadığını" sarıh olarak beyan etmiş bulunmaktadır. Kaldı ki zaten bir taraftan ancak sosyalist bir temayülle izah edilebilecek tedbirler alınırken diğer taraftan, değil sosyalizme, sosyal adalet icaplarına bile uymayan usuller de tatbik edilmiş veya bu türlü durumların devamına müsaade edilmiştir. Mesela harp yıllarında hatta en liberal memleketlerde bile tatbik edilen ve hayat pahalılığını ve sabit gelirlielerin sıkıntıya düşmesini önlemek bakımlarından zaruri olan tayinlama (rasyonman) usulüne bizde baş vurulmamış, arz ve talep arasındaki teessüs serbest piyasaya bırakılmıştır. Vergi sistemimiz düşük gelirleri mahmul eden gayri adil bir sistem kalmıştır. Yani bugünkü iktisat rejimimiz kısmen müdahaleci kısmen sosyalist, kısmen de tamamiyle ferdiyetçi vasıflar taşımakta, dolayısıyla insicamdan mahrum bulunmaktadır. Hakikatte bir çok müdahalelerin iktisat siyasetinin matuf bulunması lazım gelen hedefler hakkında sarıh bir görüşe ve memleketin şart ve icaplarının esaslı bir tetkiki neticesinde tesbit edilen programlara değil, sübjektif içtihadlara ve bürokrasinin az çok indi takdirlerine dayandığı muhakkaktır. Üstelik muhtelif hususlarda içtihadlar sık sık değişmiş, bir çok kararlar ani olarak alınmış, neticede Devletin iktisat siyaseti istikrarla dahi, vasıflanamamıştır.

III- Neticeler:

Hükümetin bu iktisat politikasının şüphesiz başarıları vardır. Mesela Devlet eliyle yapılmamış oldukları takdirde bir çok demiryollarımızın ve memleket için istifadeli olan muayyen işletmelerin -son 15-20 yıl içinde dahilde ve hariçte hakim olan şartlara göre- bugün vücut bulmamış olacıklarına kuvvetle ihtimal verilebilir. Fakat diğer taraftan Devletçiliğin tatbik edilen şekilden ciddi mahzurlar doğmuş olduğu da muhakkaktır. Bu mahzurlar şu suretle sıralanabilir.

1- Hangi işlerin devletleşeceği ve hangi hususi faaliyetlerin ne gibi tahditlere tabi tutulacağı hakkında hiç bir sarahat olmaması ve bu hususun az çok indi takdirlere göre taayyün etmesi, iktisadi muhitlerde büyük bir emniyetsizlik uyandırmıştır. Envestismanlardan kaçınmak, sermayeleri likid tutmak, yalnız nemasını kısa bir zamanda getirecek işlerle ilgilenmek temayülü doğmuş ve kuvvetlenmiştir. Bazı ağır ve füzuli takyitler nizamla aykırı hareketlere yol açmış, bunlar da hususi teşebbüsü efkârı umumiyeye önünde gözden düşürmeğe vesile olmuştur. Bu keyfiyet ve envestismanlardan kaçınılması da yeni yeni Devlet müdahalelerini davet etmiştir. Böylece şimdiye kadarki Devletçilik kendiliğinden gittikçe genişletmek hususi faaliyetlerin Halk Partisi programında derpiş edildiği gibi esas olmaktan çıktığı, her şeyin Devlete intisap etmeden hayatını kazanmak imkanları gün geçtikçe daralmış, memurların sayısı çığ gibi artmıştır.

2- Envestismanlarda yanlışlıklar yapılmış dolayısıyla milli sermayemizden israflar olmuştur. İlk sermayenin yatırılacağı sahalarda seçilmesinde (yani kurulacak müesseselerin nev'ini tayinde) hatalar göze çapmaktadır. Türkiye'de hesaplı bir şekilde çalışmalarına hiç değilsen daha uzun müddet imkan olmyan ve metaekonomik mülahazaların da vücutlarını zaruri kılmadığını sandığımız teşebbüsler vücuda getirilmiş, (Tayyare motor fabrikası gibi) herşeye takdim edilmesi lazım gelen kömürü ve enerji-i ucuzlatmak davası ikinci planda kalmış, diğer taraftan şartlarımızın gelişmelerine müsait bulunduğu bazı sanayi (zirai sanayi) ihmat olunmuştur. Ayrıca bazı fabrikaların planları iyi çizilmemiş, mevkileri fena seçilmiş, neticede Devletten yardım görmedikleri veya mamuller için müstehlaklara fahiş fiyatlar ödettirilmediği takdirde açıkla çalışmaya mahkûm teşekküller meydana gelmiştir. Şüphesiz iktisadi işlerimizdeki tecrübesizliğimiz dolayısıyla bu gibi israflardan tamamiyle kaçınmağa imkan yoktu ve serbet bir rejim de hatalı envestisimlere asla mani değildir. Fakat hesapların hususi sermayedarlarca gösterilen dikkat ve itina ile yapılmamış olmasından doğan satim envestisimleri müdafaa etmek de kabil değildir.

3- Devlet kurduğu müesseseleri umumiyetle iyi teknik vasıtalarla teçhiz etmiş olmakla beraber bu müesseselerin rasyonel bir surette çalışmalarını temin edememiştir. İşletmelerdeki memurların sayısı fazladır. Buna mukabil maaşlar bareme bağlı ve düşüktür. Maaş miktarı iktidardan ziyade kıdeme göre taayyün etmektedir. Müdürlerin salahiyetleri mahdud ve formaliterler en idealist ve hevesli elemenların şevkini söndürecek derecede çoktur. Üstelik Devlet müesseseleri hesaplı bir surette çalışmalarını zaruri kılan muharriklerden de muhrumdur. Çok kere inhisarcı vaziyetinde

bulunduklarından rekabetin kamçılayıcı tesirlerine ve açıkları ya bütçeden ödeneceği yahut ta mamul fiyatlarını yükseltmek suretiyle kapatılabileceği için iflas tehlikesine maruz bulunmamaktadırlar.

Efkarı umumiyenin tazyiki, Devlet organlarının mürakabesi bu muharriklerin yokluğunu olsa olsa kısmen telafi edebilmektedir. Bu amirler Devlet işletmelerinin istihsal masraflarını kabartmakta ve bu işletmelere statik bir karakter vererek sanayi sahasında durmadan vukubulan inkılapları takip etmelerini güçleştirmektedir. Bu şartlar altında fabrikalarımızın yabancı memleketler sanayiine nazaran arzettiği geriliğin, zamanla azalacağı yerde, gittikçe artmasından korkulabilir.

4- Hususi sahada çalışma güçleşmiştir. Lüzumsuz bazı takyitler tacirler ve hususi müteşebbisler için fuzuli külfetler doğurmaktadır. Ayrıca Devlet, muhtelif işleri ne bizzat yapmakta, ne de fertlere yaptırmakta, böylece memleketin bazı imkan ve kaynaklarından istifade mümkün olmamaktadır.

5- Nihayet iktisat işlerinde Devletin fertler yanında yer alması, hatta bazı sahalarda fertlerin yerine geçmesi, onu en esaslı ve normal bazı vazifelerini gerektiği gibi ifadan alıkoymuştur. Halkın sihatini korumak, irfanını yükseltmek, adalet cihazının ve idare mekanizmasının pürüzsüzce işlemesini sağlamak, yollar yapmak, bataklıkları kurutmak, taşmalara mani olmak gibi vazifelerin kamgarn veya sun'i ipek fabrikaları kurmaktan daha mühim olduğunu inkar etmek kabil değildir. Devletimiz gerçi bu sahalarda da faaliyet göstermemiş değildir. Ancak aldığı tedbirler -köy enstitülerinden vaz geçilecek olursa- tamamıyla kifayetsiz dağınık ve küçük çapta kalmıştır. Mesela sıtma hala halkımızın büyük bir kısmının sihatini kemirmekte, yolların çoğu geçilmez bir halde bulunmakta, taşmalar hesapsız kayıplara meydan vermekte, en verimli arazi bataklık halinde atıl durmaktadır. Bunu, geniş ölçüde, hükümetin enerjisini ve mali imkanlarını asıl ekonomi sahasında icraata tahsis etmiş olmasına atfetmemek imkansızdır.

Böylece bugünkü iktisadi rejimimiz insicam arzetmeyen, ferdi faaliyetleri esas olarak tanıdığı halde bu faaliyetlere saha bırakmamış olan, sermaye ve enerji israflarına yol açan, servet kaynaklarımızın verimlendirilmesini, devletin asıl vazifelerini başarmasını güçleştiren bir rejim mahiyetini arz etmektedir. Bu durumdan şüphesiz kısmen harp de mesuldür. Harp türlü yeni müdahaleleri davet etmiş ve tasarlanan birçok islahata mani olmuştur. Bununla beraber vaziyetin, bilhassa, devletin iktisadi faaliyetlerine hudut tanımayan bir görüşten doğduğu muhakkaktır. Nitekim Halk Partisi bile 1947 yılı programında bu faaliyetleri sınırlamaya lüzum görmüş ve teşebbüs etmiştir. Bugün belirmemiş olan nokta, sınırların hangi kriterlere göre çizileceği meselesidir. Bu meseleye girmeden evvel prensibe müteallik bazı noktalar üzerinde durmağa ve malumu ilam pahasına da olsa, unutulmuş gibi görünen birkaç hakikati belirtmeye ihtiyaç vardır.

IV- Sosyalizm mi, Sosyal Siyaset mi?

Bugünkü Türkiyenin bünyesi, asıl iktisat sahasında alınacak tedbirlerle servet ve gelir farklarını hafifletmeye veya bu gibi farkların husulünü önlemeye çalışmağı, yani Sosyalist bir iktisat siyaseti takibini gerektirecek bir mahiyet arzetmemektedir. Memleketimiz, ne toprağın lüks ve sefahat içinde yaşıyan mahdut bir zümrenin elinde toplandığı, buna mukabil geniş halk tabakalarının sefalet içinde kıvrandığı Mısır ve Hindistan'a benzer; ne de çok büyük bir proleterya sınıfının vücut bulmuş olduğu İngiltere ve Fransa gibi ülkeler vaziyetindedir. Sanayi işçinin sayısı henüz pek az olduğu gibi, çoğu daha köksüzleşmemiş, ziraatle ilgisini kesmemiştir. Halkımızın % 75-80 ini teşkil eden çiftçilerin ezici ekseriyetinin, küçük de olsa, bir toprağa sahip bulunduğunu yapılan bütün araştırmalar göstermektedir. Diğer taraftan sermaye fertler elinde temerküz etmemiş ve zenginlerin sayısı - son yıllarda artmış olmakla beraber - mahdut, servetleri de miktarca diğer memleketlere nazaran pek ehemmiyetsiz kalmıştır. Bu şartlar altında müterakkiyet esasına dayanan bir vergi sistemi ve iyi bir sosyal politika sosyal adalet icaplarını yerine getirmeye bol bol yeter. Gerçi köylünün hayat seviyesi pek düşüktür. Fakat bu seviyenin servet ve gelirlerin inkisamının değiştirmek suretiyle değil ancak köylüyü uyandırmak, onu memleketin arzettiği sayısız imkanlardan istifadeye sevk etmek suretiyle yükseltilebileceği açıktır. Kaldı ki her hizmet akdini insanın insan tarafından istismarı sayan, servet ve gelirlerin eşit olmasını istihdaf eden bir ideolojiyi benimsemiş te değiliz. Türk, akliselimi ile, böyle bir içtimai nizamın asla gerçekleşmeyeceğini idrak etmiş bulunmaktadır. Geniş halk tabakalarının hayat seviyesinin mühim bir yükselmesiyle müterakki bulunduğunda -hükümetin elinde müterakki vergi ve sosyal politika silahları daima bulunacağına göre- büyük servetlerin hatta artmasının dahi tecviz edilebileceğini sanmaktayım.

Şümulü bir sosyal politikaya, amelenin çocuk ve kadın mesaisinin korunmasına, rasyonel bir mesken siyasetine, adil bir vergi sistemiyle beraber, şiddetle muhtaç bulunuyoruz. Fakat asıl iktisat sahasındaki tedbirlerimizi servet farklarını hafifletmek hedefine tevcih edemeyeceğimiz gibi bu farkların atmasına mani olmak, büyük servetlerin husulüne meydan vermemek gayesine de yöneltemeyiz. Aksi takdirde zenginlik kaynaklarımızı verimlendirilmekten alakoyarak, faydaları geniş halk tabakalarına da aksedecek olan işlerin başarılmasını önlemek tehlikesi hasıl olabilir. Kaldı ki cemiyet içinde muzır servet terakümüleri meydana gelince ve sosyal tezatlar artınca, daima kuvvetli kalması lazım geldiğine inandığımız devlet buna karşı derhal tedbir almaya muktordur. Devletçilikten sosyalizm değil, sosyal politika, muhtelif sahaların fertlere kapatılmasını değil iktisadi işlerde fertlere rehberlik beklemeliyiz.

V- Hususi teşebbüs, rekabet ve inhisar.

Belirtilmesi lazım gelen diğer bir nokta hususi teşebbüsün muhtelif sahalarda devlet teşebbüsünden daha raasyonel olduğu kaziyesinin hala ve Türkiye için de doğruluğunu kaybetmemiş bulunduğudur. Son yıllarda devlet eline geçen türlü işlerde devletleşmenin daima memur sayısının ve maliyetlerin yükselmesiyle müterafık olduğunu müşahade etmiyen kalmamıştır. Bir devlet fabrikasının aynı branştan hususi bir fabrika ile yapılan pek dikkatli bir mukayesesi, sonucunun, daha yüksek ücretler tediye etmesine, daha iyi bir sosyal teşkilata malik olmasına ve makinelerinin daha eski bulunmasına rağmen maliyetlerini daha düşük olduğunu açıktan açığa göstermektedir. Devlet işletmeleri gerçi anormal şartlar içinde çalışmışlar ve faaliyet tarzları henüz mümkün olduğu kadar ıslah edilmemiştir. Fakat hususi teşebbüsler de son yıllarda büyük güçlüklerle karşılaştıklarından mukayesede mevzuubaahis edilen durumun geçici ve arızı olmadığı muhakkak sayılabilir. Şu halde devlet teşebbüslerinin etrafa dal budak salmaları, muayyen işlerin mümkün olan rasyonellik derecesiyle yapılmasına mani olmaktadır. Bahsi geçen işlerin daha ziyade amme menfaati göz önünde bulundurularak yürütülmesinden doğan faydanın bunu telafi ettiğine hiç te güvenemeyiz. Çünkü rekabet rejimi bir çok sahalarda hususi teşebbüsü de amme menfaatine uymaya mecbur etmektedir. Rekabetin bu vasfı, müstehliklerin menfatini koruduktan başka istihsal usullerini ıslah yolunda en kuvvetli bir saik de teşkil ettiği, esas itibariyle inhisara üstün olduğu, inhisarın, devlet elinde bulunsa bile -bünyesini tekemmül ettirmek yolunda kuvvetli muhaarriklerden mahrum olduğundan- mahzurlar taşıdığı, bugün unutulmuş gibidir. Halbuki iktisadi işlerde tecrübesi olmiyan memleketler için rekabetin ehemmiyeti bir kat daha büyüktür. Bu gibi memleketler kesif, muntazam, randımanlı çalışmayı ancak rekabetin kuvveti ve seleksiyonda muvaffak olamamak endişesiyle öğrenebilirler. Sovyet Rusyadaki emülasyonlar (emulations) bile, tesirleri ancak kısa heyecan devrelerine münhasır kaldığından, rekabetin yerini tutamazlar.

VI. Devletin yapacağı işler ve fertlere kapatılacak sahalar.

Bu noktaları belirttikten sonra iktisadi faaliyetlerin fert ve devlet arasında nasıl paylaşılması lazım geldiği meselesinin incelenmesine geçebiliriz.

1- Devlete ilkin hususi iktisadi faaliyetleri yakından mürakabe ve kuvvetle teşvik vazifesi düşer. Mürakabe, bilhassa, rekabetin ve serbestinin idamesine, inhisarların teşekkülünü ve iktisadi nüfuzun suistimalini önlemeğe, müstehliki ve ameleyi korumağa matuf bulunmalı, yüksek maaşlı, olgun ve kültürlü elemanlar tarafından iktisadi kanunlar göz önünde bulundurularak tatbik edilmelidir. Teşvik maksadile, evvela muamele vergisi gibi engeller kaldırılmalı veya hafifletilmeli ve ayrıca burada tafsili kabil olmiyan türlü himaye tedbirleri alınmalıdır. Ancak himaye lalettayın olmamalı ve daimi kalmamalı, gelişmeyi vad eden faaliyetlere inhisar etmeli, zamanla azalacağı önceden ilan edilmekle beraber fiilen de azalmalı ve böylece ilerde kendi başlarına ayakta durabilecek müesseseler meydana getirmeye çalışılmalıdır.

2- Devlet, iktisadi faaliyetlerin başarı şartlarını sağlayacak icraata en büyük ehemmiyeti vermelidir. Limanların ve yolların yapılması, sağık işleri, sulama, bataklıkları kurutma, taşmaları önleme, adliye teşkilatının ve idare mekaanizmasının ıslahı; memlekette maliyetlerin alçalması, çalışma randımanının yükselmesi ve milletin medeniyet sahasında ilerlemesi bakımından zaruri olan ve ön plana alınmaları lazım gelen işlerdir.

3- Ferdlere rakip değil rehber olmak şartıyla devletin müteşebbis olarak yapabileceği bir çok işler de vardır.

Son 15-20 yıl içinde Türkiye'de pek ümit verici bir tacir ve müteşebbis sınıfı meydana gelmiş ve iktisadi tecrübelerimiz artmış olmakla beraber, teknik, teşebbüs fikri ve hele sermaye hususunda henüz zayıf bulunuyoruz. Bu zaaf memleket için faydalı olacak bazı işlerin hususi müteşebbisler tarafından yapılmasına mani teşkil edebilir. Mesela kömürden tasarruf ve elektrik fiyatını ucuzlatmak için vücade getirilmesine zaruret olan büyük santrallerin inşasını ve işletilmesini deruhte edebilecek bir grubun çıkmamasına pek ala imkan tasavvur edilebilir. Devletin bu gibi boşlukları doldurmak üzere müteşebbis olarak faaliyete geçmemesi için ciddi bir sebep ileri sürülemez. Hatta hali araziye münhasır kalmak ve maliyetleri gerçekten düşük olmak şartile, devletin kombinelerde makinalı ziraat yapmasında da bir mahzur görmemekteyim. Ancak bu müteşebbis faaliyeti muayyen şartlara bağlı bulunmalıdır:

a) Evvela işin faideli olduğu, yalnız muhtemel varidat ve masraflar değil, aynı zamanda o işten müstehlikler için doğabilecek külfetler ve inikasırları hesaba katılmak suretile mütehassıs bir heyetçe tesbit edilmiş olmalıdır. Kuvvetli ve müstakil bir iktisat meclisi bu hususta iyi bir merci olabilir ve fantezi kabilinden tesisleri önleyebilir.

b) Kurulacak (ve zaten devlet elinde bulunan) teşebbüslere mümkün mertebe hususi sermayenin iştiraki de temin edilmeli ve herhalde onlara ticari bir mahiyet verilmeli, idareleri ağır formalitelerden kurtarılmalıdır.

c) Devlet istekli hususi müteşebbisler çıktığı zaman elindeki müesseseleri bunlara devretmekten çekinmemeli ve -dört numaralı fıkrada anlatılacak olanlar dışında- esas itibarile yalnız şu işletmeleri devamlı olarak elinde tutmalıdır:

aa) Fiili bir inhisarın teşekkülüne mani olmak bakımından devlete ait kalmaları icabedenler,

bb) Devletçe piyasada nazımlık yapılmasına ihtiyaç bulunduğu takdirde bu vazifenin ifası için zaruri olanlar,

cc) Sırf devlet ihtiyaçlarını karşılayanlar,

dd) Orman işletmeleri ve nümune işletmeleri,

d) Devlet müteşebbis olarak faal bulunduğu sahalarda hususi teşebbüslerin kurulmasına prensip itibarile hiç bir surette mani olmamalıdır.

4- Fertlere kapatılacak işlere gelince bu işler esas itibarile yalnız fiili bir inhisara meydan veren, rekabet rejimi altında yürütülmesi rasyonel olmayan, askeri esrara teallük edenlerden ibaret bulunmalıdır. Mesela demir yolları ve emsalinin, eşi olmayan madenlerin, gizli silahlar imalatının ferdilere bırakılmaması tabiidir. Bunlar dışındaki sahalarda açık tutulmalı ve yüksek sermayeleri icab ettiren yahut ekonomi için ehemmiyetli veya anahtar mahiyetinde olan işler hususunda bile bu esas ihtilal edilmemelidir. Gerçekten fertlerin muayyen bir sahada faaliyette bulunmalarının yasak edilmesi pek ağır bir tahdittir. Üstelik böyle bir tahdit o sahanın arz ettiği imkaanların kısmen veya tamamıyla kısır kalmasını da intaç edebilir. Diğer taratan istiklaline sahip ve mekanizmasına hakim bir devlet bu serbestiden mahzurlu neticeler doğduğu takdirde bunları bertaraf etmeye daima kadirdir.

Şurasını belirtelim ki ana hatlarını çizdiğimiz bu rejim yine devletçi olarak vasıflandırılabilir. Filhakika devlete mütebbis olarak geniş bir saha bıraktığı gibi ona şümulü bir murakabe ve teşvik vazifesi de yüklemekte, devletten umumi rehberlik ve sosyal siyaset sahasında esaslı müdahaleler beklenmektedir. Bu rejime devletçilik vasfını, yalnız devletçiliği bir nevi sosyalizm sayanlar ve bu tabirin, ferdi teşebbüsün değil devlet faaliyetlerinin esas olduğu bir rejimi tazammun ettiğine inanlar esirgeyebilir.

VII- Yabancı sermaye, yeni rejime intikal meselesi:

Yabancı sermayesi meselesi üzerinde de bir az durmak ihtiyacını duyuyorum.

Osmanlı İmparatorluğu yabancı sermayenin yıllarca tehakkümü altında ezilmiş, onun tarafından feci bir surette istismar edilmiştir. Bu sebeple inkılabın ilk safhasında hükümetin yabancı sermayeye karşı çekingen davranmış olması tamamiye anlaşılır bir keyfiyettir. Ancak kendi sermayemizin memleketi imara ve servet kaynaklarımızı açmaya yetmediği ve bu hususun haricin sermaye yardımına bağlı olduğu da muhakkaktır. Yabancı sermayeden makbul olabilecek şartlarla istifade çarelerini aramalı ve bunun zeminini hazırlamalıyız. Bu maksatla hariçten yapılacak envestismanları güçleştiren engelleri ortadan kaldırmakla beraber bu hususta bazen gösterilen ve acı tecrübelerimizin mahsulü olan aşırı hassaslığı da makul bir hadde irca etmek lazım gelir. Bir memlekete yabancı sermaye yatırılmasının muhakkak bir istismarı tazammun etmediği, Osmanlı İmparatorluğundaki vaziyetin husulünde devletin zaafının da büyük bir payı olduğu, devlet kuvvetli kaldığı müddetçe bu gibi hallerin tahaddüsüne ihtimal olmadığı gözönünde bulundurulmalıdır. Meksikanın, Amerikaya komşu olmasına rağmen, çoğu Amerikan sermayesinin elinde bulunan petrol medenlerini bir kaç yıl önce baştanbaşa devletleştirebilmiş olabildiğini hatırlamak faydalı olur. Bu hususta yersiz ve aşırı bir hassaslık bazı servet kaynaklarımızı açılmamaya ve atıl kalmaya mahkum edebilir. Bundan dolayı devlet sadece hariçten kendi ihtiyaçları için istikraz teminine çalışmakla kalmamalı, yabancı sermayenin yapacağı hususi envestismanları da kolaylaştırmalıdır.

Nihayet bu günkü rejimden yeni rejime intikale ait bir noktaya da temas etmek isterim. Devletin iktisadi faaliyetlerinin yukarıda anlattığımız hadlere filen indirilmesi kolay olmayacaktır. Bunun için bir zihniyet değişmesine ihtiyaç olduğu gibi, uzunca bir zamanın geçmesi de lazımdır. Filhakika Türkiye'de hala pek kuvvetli olmiyan hususi teşebbüsün hükümetin az çok istikrarsız iktisat politikası dolayısıyla üstelik cesareti de kırılmış, emniyeti sarsılmıştır. Daha müsaadekar bir iktisat siyaseti lehindeki cereyanın devamlı olacağına pek güvenmemektedir. Bu sebeple bu gün devletin elinde bulunan bazı işlerin kendisine devrine karar verilse bile, hususi teşebbüsün gerekli sermayeleri teminde güçlük çekmekle beraber bidayette bu işlere pek yanaşmak istemiyeceği de umulabilir. Uzunca bir zaman geçmeden ve hükümetin istikrarlı icraatı ile gereken psikolojik zemin hazırlanmadan bu durumu hususi teşebbüsün aczi ve iflası olarak manalandırmaya asla hakkımız olmayacağını şimdiden söylemek lazımdır.

10. İktisadi Kalkınmamız ve Yeni Devletçiliğimizin Umdeleri

TEKİN ALP

Yeni Devletçilik:

Hiç şüphe yok ki iktisadi kalkınma hareketi için en mühim manivela bir çeyrek asır evvel olduğu gibi bugün dahi yine devletçiliktir. Fakat bugün iktisadi kalkınma için baş vurulacak devletçilik sistemi bir çeyrek asır evvelki devletçilik değil, bugünkü ahval ve şeraate daha uygun yeni bir devletçilik sistemi olmalıdır. Zamanın tebedülü ile ahkam tebeddül eder fehvasınca bir çeyrek asır evvelki Türkiye'den büsbütün farklı olan bugünkü Türkiyede devletçilik günün icaplarına göre yeni prensiplere yeni esaslara dayanmalıdır.

Evveleminde şurasını değişmez bir esas olarak kabul etmeliyiz: İçinde bulunduğumuz yirminci asırda Adam Smith zamanına mahsus Klasik Liberalizm -Laisser faire, laisser passer:- yani tam hürriyet-liberalizmi, dünyanın hiç bir tarafında, hiç bir memleketinde bugün bahis mevzuu olamaz. Bugün herkes anlamıştır ki idari, inzibati, siyasi, içtimai ve sosyal davalarda devletin müzaheretini veya müdahalesi zaruri veya faydalı olduğu gibi iktisadi davalarda dahi devletin müdahale veya müzaheretine ihtiyaç vardır.

Devletçilikte Çerçevesizliğin Zararları:

Şu kadar ki devletin müdahale ve müzaheretinin faydalı ve mahzurdan salim olabilmesi için muayyen bir hudut ve çerçeveyi aşmaması lazımdır. Yoksa amiyane tabiriyle "kaş yapalım derken göz çıkarmak vaziyetine" düşeriz. Nitekim şimdiye kadar tarihi bir zaruret olarak tatbik ettiğimiz devletçiliğin hudutları çizilmediği hatta doğru dürüst bir tarifi bile yapılmadığı için vakit vakit devletçiliğin pek mahzurlu tatbikatına ve tezahürlerine şahit olduk ve oluyoruz. Zaman zaman bazı idare şubelerinde devletçiliğin esas hedefinin ve memleketimize göre maksat ve gayesinin gözden uzak tutulmuş olduğunu canlı olarak gösteren vakıalar, misaller oldukça boldur. Tekel idaresinin gazoz imaline kadar el uzatmış olması en tipik misallerden biridir. Gayenin vasıta ile karıştırılmasının bir neticesi olan bu hal, devletçilik tatbikatında anormal ve zararlı durumlara ve haksız olduğu söylenilemeyecek şikayetlere meydan vermiştir. Muhakkaktır ki bazı idareciler, devletçiliğin esas hedef ve gayesini gözden uzak bulundurmışlar; devletçilikte devlet hesabına milleti sömürmek, devlet otoritesini yersiz olarak kullanmak suretiyle kar kasdını esas tutmuşlar, devletin bilfiil müdahalesine lüzum olmyan teşebbüslere el koymak suretiyle ferdi iktisat sahasının daralmasına, hayat pahalılığının artmasına sebebiyet vermiştir. Devletçilik sahasının lüzumsuz yere genişlemesi neticesinde hayatımızda bürokrasi yani memurlar saltanatı hüküm sürmeğe ve netice itibariyle iktisadi kalkınmaya engel olmağa başlamıştır. Bu itibarla yeni devir için devletçiliğin hududunu katli surette çizmek, onu sapa sağlam bir çerçeve içinde hapis, devletçilik için memnu mıntakaları fevkalade bir itina ile tayin etmek zarureti aşıkardır.

Bu münasebetle şunu da hatırlatmak isteriz ki hudut ve çerçeve meselesine dikkat olunmazsa devletçiliğin sosyalizme ve hatta **komünizme** kadar yolu vardır. Sosyalizmin esas gayesi istihsal vesaitini, sermayeyi ferdi elinden alıp devletin eline teslim etmek değil mi? Ferdi iktisat sahasına lüzumsuz yere müdahalelere devam olunursa tabiidir ki devletçilik dahi kısmen veya tamamen aynı neticeye maruz kalır. Nitekim pek uzak olmyan bir mazide devlet idaresinde mühim bir rol oynamış olan maruf bir devlet ricalimiz resmi beyanatında kapalı ve hususi görüşmelerinde büsbütün açık ifadelerle devletçiliğimizin ileri bir sosyalizmden farklı olmadığını nekreguyane ifadelerde sık sık tekrar etmekten çekinmedi. Muhterem devlet ricalimizin bu sözlerinde de hakikat şemmesi yok değildir.

Devletçilikte ifrata varılırsa isteyerek veya istemiyerek sosyalizme yakın bir rejime gidilmiş olur. Fakat müşarünileyh bir noktada zuhul etmiştir: Devletçilikte aşırı hareketlere devam olunursa ileri sosyalizme değil en geri **sosyalizme** ve daha doğrusu en fena **kapitalizme** doğru yol alınmış olur. Sosyalizm, lügat manasiyle cemiyetçilik demektir, cemiyetin hayır ve selametine hizmet etmek demektir. Halbuki cemiyeti yani milleti, halkı sömürmek suretiyle kar kasdı takip etmek, millettten alınan vergilerin kuvvetiyle halkın kazanç kaynaklarını tıkamak, cemiyete hizmet demek değildir.

İşte yirmi beş senelik bir tecrübe ve tatbikattan sonra hasıl olan intiba dersi şudur:

DEVLETÇİLİK TATBİKAAATINI İDARECİLERİN, MEMURLARIN VE BÜROKRATLARIN ELİNDE BAŞI BOŞ BIRAKMAK, İNDİ TAKDİRLERE VE KARARLARA meydan vermek HATAdır. Yeni devir için yeni bir devletçilik kurmak ve bu yeni devletçiliğin umde ve esaslarını hiç bir indi ve takdiri muameleye meydan bırakmıyacak surette, yeni demokrasi devrine uygun olarak tayin ve tesbit etmek zarureti vardır.

İktisadi Demokrasi:

"Yeni devletçiliğin umdeleri yeni demokrasi devrine uygun olmalıdır" dedik. Bu prensip üzerinde ehemmiyetle durmak lazımdır.

Yeni demokrasi devrinden neyi kasdettiğimizi uzun uzun ifadeye elbette lüzum görmüyorum. Çünkü kanaatimizce **12 Temmuz Beyannamesi** ile inkılap rejimimiz için yeni bir devir açılmış bulunuyor. Bu beyanname ile tek partili ve iki dereceli intihap tarihe karıştıktan sonra iktisadi işlerin dahi

bürokrasi usulü ile idaresi asla bahis mevzuu olamaz. Bundan sonra artık otokrasiden daha az muzır ve mahzurlu olmiyan iktisadi büroksiye hayat hakkı kalmamıştır. Bürokrasi saltanatı, yerini iktisadi demokrasiye bırakmalıdır. 12 Temmuz beyannamesi ATATÜRK tabirince "Amalı Milliye'nin Muhassıludur" ve bunun içindir ki 12 Temmuz beyannamesinden sonra iktisadi muhit ve mahfillerde mesleki şuur ve vicdan fevri bir surette uyanmış, serbest iktisadi mahfillerde hayrete şayan bir uyanış hareketi başlamıştır. Bu itibarla yeni devletçilik umdelerinin bu milli intibaa uygun adolunması lazım gelir.

Yeni Devletçiliğin Birinci Umdesi:

Devlet, mümessili ve hadimi bulunduğu milletin kendisine tevdi ettiği kuvvetleri ve imkanları idari, siyasi, inzibati gibi işlerde olduğu gibi iktisadi işlerde dahi yalnız milletin umumi hizmetlerinde kullanmak mecburiyetindedir. Fakat umumi hizmetlere taalluk eden işlerden maada hiç bir ticari, sınai ve iktisadi işe hiç bir veçhile el sürmemelidir.

UMUMİ HİZMET mefhumunu geniş manasında anladığımızı da önemle tebarüz ettirmek gerektir. Gerçekten, umumi hizmet tabiriyle yalnız yol, su, şimendifer, telefon, havagazı, enerji santralleri gibi tesisatı kasdetmiyoruz. Bunlardan daha geniş manada ve daha şumullü bir hudut içinde milletin heyeti mecmuasına faydalı olabilecek her nevi zirai mahsullerin keyfiyet itibariyle olduğu gibi kemmiyet bakımından da arttırmak gayesiyle tohum islah istasyonları, münasip yerlerde nümune çiftlikleri gibi teşebbüsler de geniş manasında umumi hizmetlerden sayılır.

Bu bakımdan "umumi hizmet" sayılmayan zirai, sınai ve iktisadi teşebbüsler her ne mahiyette ve her ne ehemmiyette terk olurlarsa olsunlar dünyanın her tarafında olduğu gibi memleketimizde de ferdi iktisada terk olunmalıdır.

Devletçilik ve liberalizm meselesi hakkındaki tartışmalarda kör döğüşü:

Şimdiye kadar devletçilik rejiminde görülen bazı yanlış tatbikatın aksülameli olarak son zamanlarda devletçilik aleyhinde ulu orta söz söylemek, yazılar yazmak adeta moda olmuştur. Mutlak bir devletçilik aleyhtarlığı güdülüyor ve liberalizm her derde deva olarak ileri sürülüyor. Bu aleyhtarların hiç birisi ne devletçiliğin ve ne de liberalizmin tarifi ve hudutları üzerinde durmuyor, devletçilik tarafları ile aleyhtarları arasında bir kör dövüşü devam edip gidiyor.

Halbuki yukarıda bilmünasebe belirttiğimiz veçhile mutlak manada liberalizm çoktanberi tarihe karışmış bulunmaktadır. Yer yüzünde iktisadi işlerde şu veya bu şekide müdehaleden kendini müstağni gören hiç bir memleket yoktur. Evet kendilerini liberal sayan ve liberal unvanını taşıyan memleketler veyahut siyasi partiler çoktur. Fakat bu memleketlerin veya siyasi partilerin liberalliği nisbi ve izafidir. Bunlar iktisadi işlerde ferdin hareket serbestisini lüzumundan fazla tahdit ve taakyide çalışan diğer partilere nisbetle kendilerini liberal sayarlar vebu itibariyle liberal etiketini taşırlar.

Hadiselerin Baskısı Altında Devletçilik:

Şurası da şayana nazardır ki muhtelif memleketlerde devlet müdahalesinin derecesi her zaman aynı derecede ve aynı ölçüde olmuyor. Zaman ve mekana ve değişen ahval ve şeraaite göre vakit vakit değişiyor, hatta bazan ifrattan tefrite, bazan tefritten ifrata gidiliyor, devletçilik liberalizm gibi doktrin mefhumları bir müddet için rafa konuluyor.

Bu husustaki değişiklik ve istikrarsızlığın en tipik nümuneleri, en liberal sayılan İngiltere ve Amerikada göze çarpmaktadır.

Malum olduğu üzere Amerikalılar kendilerini ötedenberi dünyanın en liberal milleti ilan etmekle övünüyor. Hakikati halde dahi normal zamanlarda Amerikada şimendifer, telefon, radyo gibi umumi hizmetlerin mühim bir kısmı dahi hususi teşebbüse bırakılmış, devletin iktisadi işlere müdahalesi asgari dereceye indirilmiştir. Fakat, işte 1930-32 dünya buhranı. Bütün dünya iktisadiyatı altüst oldu. Bu meyanda Amerika da dünya buhranının en müthiş tesirlerine maruz kaldı. En kuvvetli iktisadi müesseseler, kocaman tröstler, cihanşümül bankalar birdenbire yıkılmış mahvolmuştur. O zaman büyük Roosevelt iktidar mevkiinde idi. Bir saniye tereddüt etmeden ananevi liberalizm sistemini rafa koymuş, memleketin en maruf iktisatçılarını seferber etmiş o zamanın tabirince bir akıl tröstü kurmuş..... BU AKIL TRÖSTÜ, devletçiliğin azami derecesi olan meşhur New Deal sistemini düzenlemiş ve binnetice devlet ticari, zirai, sınai ekser iktisadi teşebbüslere el koymuş... Bunları ferdi iktisat kaygusu ile değil memleketin iktisadi kalkınma hedef ve gayesi ile idare etmiş.... Bir kaç sene sürmüş olan bu New Deal sistemi ve akıl tröstünün yardımı ile Roosevelt, müthiş buhranı önlemeğe çalışmış ve kısmen muvaffakta olmuştur.

Devletin bu müdahale siyasetinden mutaazarır olan hususi teşebbüs erbabı New Deal sistemine dayanarak neşredilen kanunlar, nizamlar ve kararların anayasaya mugayir olduğu iddiasıyla bunların iptali için anayasa müteallik davalarına mahsus Yüksek Mahkemeye müracaat etmişler. Yüksek Mahkeme ekseriyetle - New Deal mevzuatının mühim bir kısmının Anayasaya mugayir olduğu iddiasını

varit görerek iptal kararını vermiştir. Fakat bu meyanda Roosevelt'in cesurane devletçilik siyaseti tesirini göstermiş, buhran pek çok hafiflemiş bulunuyordu.

İşte bu suretle liberal Amerika, hadiselerin tazyiki altında anayasayı kılı kırk yararcasına incelemeğe vakit bulmada, bir kaç sene için, dünyanın en devletçi devleti haline gelmiş bulunuyor ve Amerikanın iftihar mevzuu olan liberaalizm sistemi bir müddet için tam hüsufa uğramış oluyordu.

Amerika'da Normal Zamanda Devletçilik:

Büsbütün normal bir zamanda dahi Amerika'da pek mühim ve müessir devlet müdahalelerine tesadüf olunuyor. Bu müdahalelerin en mühimlerinden birisi Tenessa nehrinin tanzimidir. Bu nehir Büyük Britanya kadar geniş ve bir buçuk milyon nüfusu muhtevi bir kıt'a için büyük bir afet teşkil ediyordu. Yağmur mevsimine sular kabarıyor, önlere ne gelirse silip süpürüyordu. Fakrû sefaletle düçar olan bir buçuk milyon ahali ergeç hiçret etmeğe mahkum idi. Bu vaziyet Amerikan Kongresinin dikkat nazarını çekmiş, bu zararlı nehrin faydalı bir hale getirilmesi için icabının icrasına karar verilmiş ve bu maksatla da kısaca T.V.A denilen Tenesse Valley Authority namıyla muhtar bir idare teşkil edilmişti. Bu idare bir kaç milyon dolar sarfederek bu nehri bütün Amerika için feyzü bereket kaynağı haline getirmiştir. Bu suretle Amerika ya büyük Britanya kadar geniş, münbit ve feyizli bir kıt'a kazandırıldığı gibi 1000 kilometre uzunluğunda bir su yolu vücade getirildi. Hapsedilen muazzam su kuvvetinden bir hamlede 120 milyon saatlik bir insan enerjisine tekabül eden 12 milyon kilovat saat elektrik istihsaline mahsus enerji santralleri vücade getirilmiştir.

T.V.A. muhtar idaresi nehrin tanzimiyle iktifa etmeyip kazanılan muazzam araziyi kıymetlendirmek, yapılan tesisattan azami derecede menfaat temin etmek gayesiyle büyük mikyasta muhacir iskanı, zirai tecrübe istasyonları ve bir çok sıhhi ve sosyal müesseseler kurulması suretiyle bu kıt'ayı bütün Amerika'ya nümune olabilecek bir cennet parçası haline getirmiştir.

İngilterede Devletçilik:

Bundan sonra liberalismin, Adam Smith Liberal sistemin ana vatani olan İngilterede uğradığı hezimetten bahsetmeye bilmem lüzum kaldı mı? Malum olduğu veçhile İngiltere'de serbest hususi teşebbüs, asırlarca müddet bütün iktisat dünyasına hakim olmuştur. Hatta denilebilir ki İngiltere, muazzam Hindistan imparatorluğunu bile hususi teşebbüse borçludur. Hindistan'a ilk İngiliz bayrağını çekenler, kendi teşebbüsleriyle oralara giden tacirler ve bezirganlardır. Devlet onları takip ederek bu muazzam imparatorluğu eline geçirmişti.

Fakat, harbin sonunda bu asırlık liberalism ananesi hadiselerin tazyikiyle yerini devletçiliğe terk etmek mecburiyetinde kalmıştır. Labour Party - yani sosyalist partisi - iktidar mevkinde eline geçirmiş, iktisadi siyasette devlet müdahalesini şiar edinmiş, İngiltere Bankası, maden işletmeleri gibi müesseseleri nasyonalize etmekle, işe başlamıştır.

İleri Medeni Memleketlerde Millileştirme (Nasyonalizasyon):

Doktrin itibariyle liberal sistemine sadık kalmış olan Fransa, İtalya gibi ileri medeni memleketlerde dahi Nasyonalizasyon sistemi sosyal davaların ve sosyal ideallerin tazyik ve tesiri altında günden güne genişletmektedir. Bu itibarla denilebilir ki bugün sosyal gayelerin tesiri altında dünyanın her tarafında devletçilik yani devletin iktisadi işlere müdahaalesi gayet tabii ve kaçınılmazı mümkün olmıyan cihanşümül bir sistem mahiyetini almıştır.

Umumi Hizmetlerden Sayılmıyan İktisadi Teşebbüsler:

Yeni devletçilik için ileri sürdüğümüz birinci umdenin en mühim ciheti umdenin son fıkrasındadır ve en ziyade bu son fıkra üzerinde durmak gerektirir, yani: "Umumi hizmet sayılmıyan zirai, sınai ve iktisadi teşebbüsler her ne mahiyette ve her ne ehemmiyette olursa olsunlar dünyanın her tarafında olduğu gibi memleketimizde dahi Ferdi iktisada terk olunmalıdır.

İşte yenilik ve zorluk umdenin bu kısmındadır. Çünkü bu güne kadar tam aksini yaptık. Bugün iktisadi devlet teşekküllerinin elinde bulunan sınai ve iktisadi işletmelerin mühim bir kısmı umumi hizmet mefhumuna giremez. Bunlar yukarıda izah ettiğimiz vechile memleketimizde ferdi iktisadın harekete ve iş görmeğe muktedir olmadığı bir sırada memleketin ihtiyacını tatmin etmek, memleketin iktisadi istiklalini korumak maksadiyle devlet tarafından ele alınmıştır. Bu tarihi zarureti teslim etmiyecek hiç bir Türk vatandaşı tasavvur olunamaz. Fakat mani zail olunca memnu avdet eder" Bu gün ferdi iktisadın aczi ve iktidarsızlığı eskisi kadar ileri sürülemez.

Ferdi iktisat artık devletin vesayetine muhtaç değildir. İktisadi potansiyelleri bizimkiden zayıf, iktisadi-kuvvet ve imkanları bizden kat kat dun olan memleketlerin hiç birinde devletin iktisadi teşebbüslere bilfiil müdahalesine cevaz verilmiyor da bizden neden cevaz verilsin? ... Dünyanın hiç bir tarafında bürokrasi elile tüccarlık, sanayicilik ve işletmecilik yapılmıyor da neden bize yapılsın?

Başka zamanlarda ve büsbütün başka ahval ve şeratin tesiri altında bizzat giriştiğimiz istisnai işlere yalnız itiyat ve görenek saikasıyla devam etmek elbette doğru ve akıllıca bir hareket sayılamaz.

ATATÜRK'ün Bir Vecizesi:

Bu bahsı kapamadan evvel devletçiliğin ilk kuruluş zamanında bizzat Atatürk tarafından pek yerinde olarak ileri sürülmüş olan bir vecize üzerinde durmağa faideli gördüm: "Ferdin yapamadığı işleri devlet yapar"

Bu vecize ortaya atıldığı zaman ferdin yapamıyacağı pekçok işler mevcuttu. O işlerin devlet tarafından yapılmasına zaruret hasıl olmuştu. Fakat Mecellenin kaidei külliyesi malumdur: "Zaruret mikdarınca takdir olunur" Devletçiliğin tatbikiyle vazifelendirilmiş olan bazı idareciler, aklü hikmetin ifadesi olan bu külli kaideye riayet etmediler, memleketin iktisadi gelişmesini, memlekette sermayenin tekevvünü safhalarını, teknik ve iş adamlarının yetişmesini göz önünde bulundurmamışlardır.

Esasen şurası muhakkaktır ki ferdi iktisad bakımından rantabil görünmeyen işler varsa, bunlar devletin bilfiil sanayicilik ve işletmecilik yapmasıyla rantabl hale gelemez. Bilakis haddi zatında rantabl olan işler devlet eliyle işletilirse bu kabiliyetlerin kaybederler, zararlı hale gelirler. Bahis mezuu olan teşebbüsleri ferdi iktisadın kifayetsizliğinden dolayı devlete havvale etmek yine hatadır. Devlet sermayedar değildir. Sermayeyi milletten aldığı vergiler veyahut tedavüle çıkardığı evrakı nakdiye veyahut harici veya dahili istikrazlarla tedarik eder. Devlet icabında bu finansman muamelelerini ferdi iktisadın ve hususi teşebbüsün iş birliği ile daha faideli ve daha müsmir surette yapamaz mı?

Ferdi iktisadla iş birliği yapmak devlet için az veya çok fedakarlığı istilzam edecekse şurası muhakkaktır ki bu fedakarlık, bürokrasi usuliyile tesis olunacak işletmelerden husule gelecek olan zararlardan kat kat ehven olacaktır.

Yeni Devletçiliğin İkinci Umdesi:

Hususi teşebbüsün devletin yardımcı destekleyici ve tanzim edici faaliyetinden azami derecede faydalanabilmesidir.

Şimdiye kadar mükerreren belirttiğimiz veçhile umumi hizmet sayılmıyan işlerde devlet bilfiil tüccarlık, sanayicilik ve işletmecilik yapmaz demek, devlet bu gibi teşebbüslere lakayt kalır demek değildir. Bilakis, hususi teşebbüs erbabının muvaffakiyetlerini sağlamak için elinde bulunan bütün maddi ve manevi vesait ile müzaharete koşmak, bu teşebbüslerde amme menfaatlarının azami derecede gözetmek, milyonlarca işçinin ve milyonlarca müstehlikin kapitalistler tarafından sömürülmesine meydan bırakılmamak, sosyal davaların içtimai adalet prensipleri dairesinde halli için azami gayret sarfetmek memleketin iktisadi hareketlerini adım adım takip etmek devletin başlıca vazifelerindendir. Liberallik, hürriyetçilik gibi düşünce ve kaygular bu vazifelerin ifasına asla mani olamaz. İşte yeni devletçiliğimiz bu manada tatbik olunmalıdır.

Devletin yardımcı, destekleyici ve tanzim edici faaliyetine dünyanın her tarafında memleketin iktisadi bünyesine göre tesadüf olunmaktadır. Fakat inkar olunamaz ki memleketimiz devletin bu yardımcı, destekleyici ve tanzim edici faaliyetine diğer memleketlerden fazla muhtaçtır. Diğer memleketler iktisat sahasında bizden asırlarca evvel ilerlemeğe başlamışlar ve şimdiye kadar bir çok merhaleleri aşmış bulunmaktadırlar. Biz ise bir çeyrek asır evveline kadar dahili ve harici iktisadi esaret altında yaşadık. Daha Dün iktisadi rüşte kavuşan milletimiz daha çok zaman memleketin bütün kuvvet ve imkanlarını elinde bulunduran devletin himaye ve müzaharetine muhtaç bulunacaktır.

Planlaştırma meselesi: Yeni devletçiliğin üçüncü umdesi de planlaştırma vazifesinden ibarettir:

Devletin serbest iktisada karşı ilk vazifesi iktisadi kalkınmayı sağlayacak bir planın tanzimidir. Bu plan eski tabiriyle "emsalini comi ağyarını dofi" dört başı ma'mur, şümüllü, ilmi ve sistemli mahiyette hazırlanıp serbest şekilde tatbik olunmak üzere milltin emrine amade bulundurulmalıdır. Beş ila on sene zarfında tatbik edilecek olan bu umumi planda memleketin iktisadi bünyesi ve seviyesi, servet kaynakları, başlıca ihtiyaçları, memlekette mevcut vesait, imkanlar göz önünde bulundurularak ehemmi mühimme takdim etmek suretile beş veya on sene zarrında en evvel ele alınması lazımgelen teşebbüsler tesbit olunacak ve bu teşebbüslerin serbest alakadarlar arafından en müsait şerait dairesinde tahakkukunu kolaylaştıracak kanuni tedbirler ve devlet müzaharetleri açık ve kat'i bir surette gösterilecektir.

İktisadi kalkınma planı nasıl hazırlanır?

İktisadi kalkınma planını hazırlamak münhasıran devlete ait bir vazifedir. Ferdi iktisat erbabı yalnız kendilerinin mensup oldukları faaliyet şubesinde memleketin umumi menfaatları çerçevesi dahilinde ayrı ayrı sahalarda faaliyet ibraz edebilirler. Fakat milli iktisadın heyeti mecmuasını göz önünde bulundurmamak muhtelif faaliyet kollarını koordine etmek, en mühimmi mühimden önce sıralamak, umumi menfaat bakımından şu veya bu teşebbüse yapılacak yardımları objektif ve tarafsız

bir zihniyetle takdir ve tesbit etmek yalnız amme velayetini haiz olan devletin işidir. Muhtelif iktisat kollarının menfaatleri arasında taarruz olursa hakemlik vazifesini ancak devlet yapabilir. Bu itibarla ki iktisadi kalkınma planının tanzimi devletten başka hiç bir kuvvete tevdi edilemez. Mamafih bu, yalnız devlet memurlarının planı tanzim edecekleri demek değildir. Filvaki alakadar devlet memurları planı hazırlamak hususunda mühim vazifeler görebilirler. Fakat plan işi memleketin bütün kollarına şamil fevkalade bir ihtisas işidir. Her noktayı muhtelif zaviyelerden mutalaa etmek gerekir. Bu vazifeyi en uygun şekilde başarmak için memleketin en muktedir, en maruf ihtisas erbabına müracaat etmek icabeder. Planın ilk öntasarısı, devlet tarafından teşkil edilecek en yetkili ihtisas erbabında mürekkep bir heyet tarafından hazırlanır. Bu heyet tarafından hazırlanacak olan plan münasip şekillerde yayınlanır, alakadarlar tarafından serbest münakaşalar açılmasına meydan verilir ve ayrıca münasip ücret mukabilinde itimada şayan yerli ve yabancı mütehassısların mütalaaları talep olunur.

Bu suretle mes'ele her zaviyeden incelendikten sonra Bakanlar Kurulu tarafından planın kesin şekli tesbit edilerek kanun tasarısı Millet Meclisine takdim olunur.

İktisadi kalkınma planı kanun mahiyetinde mer'iyete girdikten sonra yerli veya yabancı, küçüklü sermayedarlar, teknik, tecrübe ve ihtisas erbabı yerli ve yabancı müteşebbisler kat'ı itmi'nan ve ve tam bir emniyetle harekete geçer, dört elle işe sarılırlar.

İktisadi Kalkınma Planının Mahiyeti:

Kalkınma planında her bir teşebbüs için ayrı, ayrı, teşebbüsün mahiyet ve ehemmiyetine göre derpiş olan himaye ve müzaheret imtiyaz mahiyetinde olmalıdır.

Devlet yalnız işi deruhte etmek isteyen şirket, grup veya teşekkülün mali ve teknik kıfayetine bakar. Memleketin menfaati ve ihtiyacı ve ez cümle sosyal hizmetler bakımından icabeden ahkam ve şeraiti tesbit eder, devletin mürakebesi altında bu ahkam ve şeraiti kabul ve deruhte eden grup veya teşekküle kanunda yazılı himaye ve müzaheretten istifadeyi temin edecek müsaadeyi verir. Aynı şekilde verilecek müsaadeden diğer grup ve teşekküllerin istifade etmemesi için hiç bir sebep tasavvur olunamaz. Hususi teşebbüs sahiplerinin rekabetinden korkmaz. Muhtelif teşebbüsler arasında rekabet peyda olursa eski tabirle finimelmatlup, şüphe yok ki böyle rekabetlerden ancak halk istifade eder

Hususi teşebbüs erbabı yalnız devletin rekabetinden ve bir de kararsızlıklardan korkar. Aynı işi her hangi şekilde olursa olsun devlet eline alırsa hususi teşebbüs erbabı için emniyet kalmaz çünkü devlet hem kadı hem davacı mevkiindedir.

Devlet otoritesi başlı başına fevkalade bir imtiyazdır. Hususi teşebbüs onunla boy ölçüşemez. Boy ölçüşmek cesaretinde bulunamaz. Bu tehlikeli devlet rekabetinden masun ve azade kalılabileceğine emin olmak için behemahal kanuna ihtiyaç vardır.

Bundan başka, kararsızlıklar hususi sermayenin, hususi teşebbüs erbabının en çok ürkütücü hususlardır.

Dördüncü Kuvvet:

Devletçiliğin dördüncü umdesi de dördüncü kuvvettir. Topluluk hayrına camianın elinde bulunan kuvvetleri ve imkanlarını kullanmak suretile ifa edilecek hizmetlerin idari ve icrai kuvvetin organlarına tevdi olunmayıp, kuvvetlerden büsbütün ayrı, muhtar ve müstakil, bilgi ve ihtisas erbabından mürekkep, doğrudan doğruya Anayasadan kuvvet ve ilham alan dördünü bir kuvvete ihtiyacı vardır. Bu dördüncü kuvvet doğrudan doğruya B. Millet Meclisine bağlı Devlet Şurası mahiyetinde bir iktisadi şura şeklinde tecelli edebilir. Bu sūratle Demokratik rejimimiz teşrii, kazai, icrai ve iktisadi kuvvet olarak dört ayaklı bir manzumedan ibaret olacaktır. İktisadi işler münhasıran bilgi ve ihtisas işidir. İdari/siyasi ve bu gibi vazifelerle mükellef olup iktisadi işlerden anlamayan idari organlar iktisadi işlere katıyen bilfiil karışmamalı. Bu işler yalnız erbabı, alakaddarları ve mütehassısları tarafından idare olunmalıdır. Bu gün milletin iktisadi mukadderatı üzerine pek mühim bir rol oynayan yüzlerce milyon lira kıymetinde iktisadi teşekküllerle, toprak ofisi, ticaret ofisi, petrol ofisi gibi resmi idareler iktisadla hiç alakası olmayan siyasi, icrai veya idari mülahazalarla vazifelendirilen bir iktisat veya ticaret vekilinin hüküm ve tesiri altındadır. Bu müesseselerde çalışan binlerce memur zahiren şirket veya ofis memuru gibi görünürlerse de hakikat halde bürokrasi bakımından diğer devlet memurlarından hiç farklı değildirler. Teşekkülün başında hususi şirketlerde olduğu gibi birer idare meclisi vardır. Fakat gerek idare meclisi azasını, ve gerek şirketlerin bütün memurun ve müstahdeminini odacıya varıncaya kadar doğrudan doğruya veya bilvasıta vekil tayin ve azleder. Terfi, nakil hakkı bitabii meratibi silsilelerini takip etmek suretile baren ahkamı dairesinde yine vekile dayanır. Müesseselerin hesabını Büyük Millet Meclisi huzurunda vekil verir. Bunların hata ve sevabından vekil mesuldür. Bu itibarla en ufak teferruata kadar vekilin müdahale etmesi pek tabiidir. Bu şerait dairesinde iktisadi teşekkülleri veya ofisleri devlet memurlarından mürekkep bürokratik idareden farklı nazarile bakmak kendi kendini aldatmaktan başka bir mana ifade etmez. İktisadi teşekküllere verilen şirket şekli divanı muhasebat, müzayede ve münakasa ahkamı gibi kayıtlardan azade kalmak ve eski tabirle "bir hile şer'iyeye" kaygusundan ileri gelir. Esas itibarıyla yine baştan aşağı bürokratiktir. Bürokrasinin ekseri mahzurları onlarda mevcuttur.

Halbuki bu iktisadi teşekküllerin millet namına idare ve mürakabası dördüncü kuvvet olarak divanı muhasebat, devlet şurası gibi doğrudan doğruya Büyük Millet Meclisine bağlı müstakil ve muhtar teşekküllere tevdi olunursa bürokratik mahiyet ve karakter ortadan kalkar. İktisat şurasına seçilecek olan zevat ilim, tecrübe ve ihtisas erbabından olacak, idari veya siyasi hiç bir nüfuz ve tesire tabi olmayacaklar emir ve ferman bir şahısın, tek bir vekilin değil siyasi kaygulardan azade mütehassıs bir heyetin elindedir. İktisadi şuraya bağlı olan teşebbüsler muhtar idareler şeklinde idare olunur. Muhtar idarelerin meclisleri yine ihtisas erbabı meyanından şura tarafından seçilir. Devlet teşekkülleri bu suret ile adeta hususi teşebbüsler gibi serbest bir surette idare olunur ve bürokratik idareleri felce uğratan kayıtlardan azade kalırlar. Hususi teşebbüslerle muhtar idareler arasındaki fark şundan ibarettir. Hususi teşebbüslerde, hedef ve gaye, şirket hissedarlarının karu kisbidir. Muhtar idarelerde ise yalnız umumi hizmet kaygusu vardır. Ahlak seviyesi yüksek olan memleketlerde umumi hizmet kaygusu elbette pek müessir bir cehd ve gayret unsuru teşkil eder.

Dördüncü kuvvet nazariyesi, doktrin itibarile pek eski değildir. Henüz fiilen tatbik sahasına geçmemiştir. Çünkü başka memleketlerde devletin elinde ferdi iktisat sahasına dahil sanaayi ve işletmeler mevcut olmadığı için, dördüncü kuvvetin ihdasına kat'i lüzum hissedilmemiştir. Halbuki yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı bizde, tarihi zaruret dolayısıyla devletin elinde, zirai, sinai, ve hatta ticari olmak üzere yüzlerce milyon liralık teşebbüsler ve işletmeler toplanmıştır. Ve bunlar memur zihniyeti ve bürokrasi usulile idare edilmektedir.

İktisadi işletmelerin memur zihniyeti ve bürokrasi usulleri ile idare edilmesinden tevellüt eden mahzurları mükerreren izah etmiş bulunduğumuz için burada bu nokta üzerinde fazla durmağa lüzum görmüyoruz. Yalnız bu maddenin mevzuu olan dördüncü kuvvetin esas mahiyeti hakkında bazı izahat ilave etmeyi faideli buluruz.

Dördüncü kuvvete bağlı muhtar idareler adeta hususi teşebbüse bağlı müesseseler gibi tam selahiyet ve tam istiklal ile idare olunabilirler. Devlet memurlarına mahsus uyuşturucu zihniyetler, dördüncü kuvvete bağlı muhtar idarelerde bahs mevzuu olamaz. Bu idareler, bilgi, tecrübe, selahiyet, ve ihtisasa dayanarak hal ve maslahatin icabına göre karar verirler. Bu kararlar için muhtar idareler iktisat şurasına, iktisat şurası da B. Millet Meclisine karşı mesuldür. İktisat şurası adeta icra vekilleri heyeti gibi Büyük Millet Meclisinin itimadına mazhar olduğu müddetçe iktidar mevkiinde kalır, itimsızlık kararile sükut eder.

Yukarıda izah ettiğimiz veçhile dördüncü kuvvete tevdi edilecek olan teşebbüslerde hiç bir veçile kar görülmiyecektir. Halbuki bugün devlet iktisadi teşebbüslerinde adeta kapitalizm sistemine bağlı teşebbüslerde olduğu gibi, kar kasti birinci derecede amil bulunmaktadır. Devletçilikte ise kar kasti yerine, Avrupa demokratik memleketlerde günden güne yayılmakta olan Nationalisation yani Millileştirme sisteminde takip edilen hedef ve gayeler gözönünde bulundurulmalıdır. Nationalisation sisteminde takip olunan başlıca hedef ve gayeler şunlardır.

a- Nationalise teşebbüste teşebbüsün menfaati değil her şeyden evvel gelen memleketin ve milletin yüksek iktisadi menfaati göz önünde tutulur. Halkın ihtiyacı ve menfaati birinci derecede amildir.

b- Nasyonalize teşebbüslerde yine birinci derecede amil sosyal kaygular ve sosyal yardımlardır. Kapitalizm rejiminde iş verenlerle iş alanlar arasında görülen daimi ve sonsuz mücadeleler nasyonalizasyon rejiminde katıyen yoktur. Bu mülahaza ile bazı memleketler nasyonalize müesseselerin idaresine işçiler ve müstahdemler dahi temsil olunur.

Bizde iktisadi teşebbüslerin, kapitalizm zihniyetinden kendisini kurtaramıyan bürokrasinin elinden çıkarılıp, dördüncü kuvvete teşmilimi netice itibarile bir nasyonalizasyon bir millileştirme operasyonudur. Bu operasyon ile hem kapitalizmin istismarcı ifratlarına hem bürokrasinin uyuşturucu zihniyetine son verilmiş olur. Bu surette iktisadi teşebbüslerde iktisadi demokrasi mefhumu bütün şumul ve manası ile tatbik edilmiş olacaktır.

Yerli ve Yabancı Unsurların İşbirliği:

"Yeni Devletçilik" umdelerinden birisi de yerli ve yabancı unsurlar arasında işbirliğini temin etmekten ibarettir. Eski devletçilikte, devletin müdahalesine başlıca sebep olarak büyük sermaye, yüksek tekniğe , ve geniş bilgiye mütevakkıf işlerin ferdin yapamıyacağı iddiası ileri sürülmekte idi.

Ferdin yapamıyacağı işleri devlet yapar vecizesi, bu iddianın neticesidir.

Kanaatimizce iktisadi kalkınma planına dahil olacak olan munzam işlerin bazılarını belki devlet yapar. Vergi mükelleflerin dışlarından, tırnaklarından artırarak verdikleri milyonları israf eder, yersiz ve lüzumsuz olarak borç yapar ve ezcümle pahalı istihsal eder. Bu şerait dairesinde ne zirai mahsullerimiz ne de sanayi mamüllerimiz beynelmilel piyasalarda ayakta durabilir, ve ancak iç piyasalarda yüksek gümrük rüsumu sayesinde tutunabilecektir. Halbuki yerli ve yabancı unsurların iş birliği sağlanabilirse bu işler hususi tessebbüs yolile bol sermayeler ve imkanlarla, tabii ve sağlam vasıtalarla mükemmel surette vücade getirilebilecektir.

Esasen son asırda dünya iktisadi gelişmelerini takip etmiş olanlar pekala bilirler ki, İtalya ve diğer Avrupa memleketlerinde bilhassa Cenubi ve Şimali Amerikada sanayileşme ve iktisadi kalkınma ancak yerli ve ecnebi unsurlar arasında işbirliği sağlamak suretile vücade gelebilmiştir. Hatta ekseri ahvalde yabancı unsurlar az müddet zarfında mükemmel surette millileşmiştir.

Yerli ve yabancı unsurlar arasında işbirliği, hususi hukuka dayanmak, müteakıl menafii korumak ve tabii umumî kaidelere riayet etmek suretile, hiçbir devlet müdahalesine lüzum kalmadan en muvafık şekilde sağlanabilir.

Yukarıda izah ettiğimiz veçhile devletin teşebbüsü ile tanzim edilecek olan plan mucibince kanunen devlet müzaheretine layık görülecek olan teşebbüslerin tahakkuku için eshamlı şirketler kurulur. Bu şirket hisselerinin mühim bir kısmı yalnız Türk tebaasına devri kabil nama ve diğer mühim kısmı kayıtsız şartsız olarak hamiline muharrer olur. Hamiline muharrer hisseler alelekser pek tabii olarak kendi memleketlerindeki merkezlerde ve başka memleketlerde filiyatlarda aynı işlerde ihtisas peydah etmiş olan mali ve sınai yabancı grupların eline geçer. Bu gruplar yalnız sermayeleri ve teknikleriyle değil daha ziyade uzun tecrübeleri, yetişmiş personelleri ve hududsuz imkanları ile amil ve faydalı olabirler.

Emniyet Unsuru:

Bu çalışma tarzı, yerli ve yabancı her iki unsurunu tam emniyet telkin edecek bir mahiyet arzeder. Bu gibi işlerden "mahut, aşağılık duygusu" dolayısıyla çekingen ve ürkek davranan yerli sermaye yabancı alakadarların tekniğine, bol sermayelerine, bilgi ve tecrübelerine güvenir, cesaretle iştirake müsaraa eder. Yabancı alakadarlar dahi yerli unsurların mühim alakalarına güvenerek şimdiye kadar yabancı sermayeye karşı pek hahişkar görünmeyen bir memlekette sermaye yatırmaktan ve uzun vadeli tesisat kurmaktan katiyen ürkmeyiz. Bu gün, malum olan vahimeler dolayısıyla ecnebi sermayeye karşı görülen ihtiraz kayıtlarının bu şekil iş birliği için varid olmayacağı aşıkardır.

Bu maddede iktisadi kalkınma meselesinin en mühim, en nazik bir noktasına temas olunuyor. İktisadi kalkınma planından tahakkuku yüzlerce milyonluk sermayeye, memleketimizde temini mümkün olmayan teknik vesaite ve bu gibi işlerde bilgi ve an'ane sahibi iş adamlarına ihtiyaç gösteren bir çok işler bulunacaktır. Kat'iyetle iddia edebiliriz ki, bu teşebbüsler için lazım gelen sermayenin mühim bir kısmı bugün memlekette mevcuttur. Muhtelif bankalarda tasarruf erbabına ait 700-800 milyon mevduat bu hakikatin en parlak delillerinden biridir. Şu kadar ki bu mevduat sahipleri bu gibi işlerde tecrübe ve anane sahibi olmayan yerli ve milli unsurların ehliyet ve kifayetine, emniyet edip, paralarını bu gibi teşebbüslere yatırmaya pek de cesaret edemezler. Bunlar tereddüt ve cesaretsizlikte pek de haksız sayılmazlar. Halbuki plan mucibince memlekette kurulması tekarrür edecek olan teşebbüsler, hemen kaffesi garp memleketlerinde çok zaman evvel hususi teşebbüs yolu ile tahakkuk ettirilmiş ve bugün bu teşebbüslerin başında yüzlerce milyonluk sermayeli gruplar bulunur. Bu gruplar tecrübe, routine ve analarından, yetişmiş personel ve iş adamlarından istifade ederek yabancı memleketlerde dahi mümasil tesisata girişirler, muayyen maddelerde milletlerarası turustlar konsernler vücade getirirler.

Ecnebi memleketlerde bu şekilde sermaye yatıran ve tesisat kuran iktisadi ve sınai gruplar menfaateleri icabı olarak yerli unsurlarla işbirliği yapmayı daima tercih ederler.

Şurası muhakkaktır ki, yabancı memleketlerde sermayeleri için verimli plasman, kendi memleketlerinde imal ettikleri tesisat makineleriyle çeşitli alat ve edevat için mahreç arıyan ecnebi gruplar için iktisadi kalkınma planımız çok mükemmel bir cevvelan sahası arzedecektir. Bugün ecnebi sermayedar ve müteşebbisleri ürküten lüzumsuz mevzuat ve vakti geçmiş zihniyetler ortadan kalkar ve bu sayede her iki tarafa emniyet telkin edecek şekilde yerli unsurlarla yabancı unsurlar arasında işbirliği temin olunursa, iktisadi kalkınma planında ve bu planın içinde ve dışında, ve bilhassa umumî hizmet sayılmıyan teşebbüsler için devletin bilfiil müdahalesini icabettirecek hiçbir teşebbüs tasavvur olunamaz.

Bu hususta vazıh bir fikir peyda etmek için senelerden beri umumî efkarımızı, belediyelerimizi, ve merkezi hükümetimizi şiddetle alakadar eden ve halkın gıdasına sıhhatine huzur ve refahına taalluku itibarile umumî hizmetlerden sayılan bazı iktisadi mes'eleri misal olarak ele almak faydeli olur.

Süt Meselesi: İstanbulda günde altmış yetmiş bin kilo süt sarf, istihlak ediliyor. Halbuki resmi rakamlarla sabit olduğu veçhile İstanbul ve civarında istihsal edilen süt miktarı bu miktarın yarısına bile baliğ değildir. Çocuklarımızın, hastalarımızın, ve sağlam adamlarımızın başlıca gıdalarından olan bu mahlut sütün içinde milyonlarca mikrop bulunduğu dahi resmen sabittir. İfade birde belediye meclislerinde, matbuat sütunlarında, bu mesele için kıyametler kopuyor. Pastörizasyon müessiselerinin kurulması, süt meselesinin sağlam esaslar dairesinde halledilmesi için komisyonlar kuruluyor, böylece seneler geçiyor ve buna rağmen bu gün süt meselesi 30 sene evvelki durumdan kurtulmamıştır. Halkımız, hastalarımız ve çocuklarımız sulu ve mikroplu sütleri içmeğe el'an devam ediyor.

Memleketimizin diğer büyük şehirlerinde dahi süt meselesi aşağı yukarı aynı mahiyettedir. Süt meselesi yalnız şu veya bu mıntıkaı ilgilendiren sıhhi veya mevzii bir mesele değildir, bütün

memleketimizin iktisadiyatını ve sıhhatini alakadar eden bir davadır. Memleketin bünyesinde mevcut ve bir çok gelişmelere müstait pek büyük bir servet kaynağı, adeta metruk bir haldedir. Memleketin meraları, çayırıları, yemlikleri vesaire bugünkü miktardan on misli fazla derecede süt istihsaline müsait iken İstanbul gibi bir şehrin süt ihtiyacı ancak yarı yarıya su katmak suretile temin olunabiliyor. Bütün memlekette nüfus başına sarfeden mahlut süt miktarı, diğer memleketlerin süt sarfiyatının dörtte birine balig olamıyor. Halbuki süt insan için en sıhhi, en muğaddi en faideli bir gıda olmak itibarile süt istihsalini azami derecede artırılması iktisadi kalkınma planında pek mühim bir yer işgal etmesi lazım gelir. Süt istihsalı rasyonalize edilirse memleketin ihtiyacı bol bol temin edildikten sonra hersene milyonlarca liralık süt mamülleri ihraç etmek mümkün olacaktır. Süt istihsalini ve süt senayiini rasyonalize etmek için ne fevkalade sermayeye ne de yüksek tekniğe ihtiyaç vardır. Yalnız hususi teşebbüsü temin edebilecek, onu teşvik ve tercih suretile harekete getirebilecek mükemmel bir plan himaye ve müzaheretini sağlayacak mevzuat kafi gelir.

Et Meselesi: Bu mesele de ezeli bir dert mahiyetinde senelerden beri sürüp gidiyor. Bütün medeni memleketlerde ekmek mihaniki vesait ile imal edildiği halde bizde iptidai vasıtalarla gayri sıhhi şerait dairesinde imal ediliyor. Ekmeğin maliyeti fiyatı, lüzumsuz yere kabarıyor, millet şikayet ediyor, hükümet harekete gelir, fenni ve mihaniki bir asri fırın yapılması mahrukat ofisine havale ediliyor. Mahrukat ofisi 700-300 bin lira sarfile bu yeni müesseseye mahsus binayı yapıyor, fakat senelerden beri fenni tesisat yapılamıyor.

Bu işler niçin böyle oluyor? Bu gibi işlere alaka gösterebilecek ve onları nihayet ele alabilecek iş ve fen adamlarımız yok mu?

Filvaki bu unsurları henüz meydanda görülüyor, bundan dolayı bu işleri olsa olsa hükümet yapabilir, hususi teşebbüs yapamaz zehabı hasıl oluyor. Halbuki hakikat halde memlekette bu işleri başatabilecek kafi derecede sermaye vardır. Bu işlerle uğraşabilecek fen ve iş adamları eksik değildir. Bu işlerin tahakkukuna mani olan bir eksik varsa o da plansızlık ve emniyetsizliktir. Plansızlık meydanda iken, et, süt, ve ekmek gibi teşebbüslere kimse el sürmez. Çünkü buna dair hükümetçe kabul edilmiş, her bir teşebbüsün ne suretle tahakkuk ettirileceğini, hükümetin böyle bir teşebbüslere ne gibi garantiler, müzaheretler sağlayacağını gösterir, kanun mahiyetinde bir olan mevcut değildir. Çünkü devletçilik siyasetimiz henüz kafi derecede tevazzuh etmemiş, istikrar bulmamıştır. Devletin şimdiye kadar üzerine aldığı işlere bakarak günün birinde bu da devlet işidir diye bu işlere el konmayacağına veyahut mali, idari, inzibati vesaire türlü türlü vesilelerle müdahale mevzuu sayılmayacağına, ve nihayet memlekete bu işleri başarmak için kafi derecede mali, teknik ve idari ehliyet sahipleri mevcut olduğuna kanaat getirilmiyor. İşte bu plansızlık istikrarsızlık, ve emniyetsizlikten dolayı seneler senesi, işler yüz üstü kalıyor. Hususi teşebbüs fikri ve enerjisi akamete mahkum oluyor. Halbuki süt, et, ekmek ve bu gibi işler devletçe tanzim olunacak umumi iktisadi kalkınma planına alınır ve orada devletin hiç bir vakit bu işlere müdahale etmeyeceği, bu tesisat için gelecek olan makine ve sair malzemeler, damızlık hayvanlar ve sair için gümrük ve muamele vergisi, bu işletmenin mamulatından 5 veya 10 sene için hiç bir vergi alınmayacağı ve bunun gibi diğer başka kolaylıklar ve yardımlar gösterileceği ecnebi sermayeye ait dividantların ve hatta icabında dövizle alınmış olan hisse senetleri bedellerinin serbestçe transfer edileceği, ecnebi-müteahhısların istihdamı için hiç bir tahdidi kayıt konmayacağı ve muayyen mıntikalardan sütün kapalı ve mühürlü şişelerle satılması mecburi tutulacağı gibi emniyet telkin edici hükümler vaz ve ilan edilirse hemen yerli ve yabancı unsurlardan mürekkep müteşebbis müesseseler kurulur. Süt, et, ekmek gibi ezeli meseleler az müddet zarfında hal olunur. Bu ezeli dertler ortadan kalkar. Bu işler hakkında munasip görülecek teşvik ve tergip edici hükümlerin umumi palana alınıp ilan edilmesi suretile yar ve ayyar öğrenmeli ve anlamalıdır ki, devletin bu husustaki müzaheretini keyfi, indi ve takdiri hükümlere değil yerli ve yabancı unsurlara tamamen emniyet telkin edici kanuni mevzuata dayanır. Bir taraftan plan ve mevzuat, diğer taraftan yerli ve yabancı unsurların işbirliği bu gibi işlerin tahakkuku için birinci şart olan emniyet havasını yaratır, teşebbüsler, gayretler hemen harekete gelir, en zor görünen işler bile kuvveden fiile çıkar.

Dünya ve memleketimizde harp sonrası iktisadi gelişmeleri yakından takip edenler pek iyi takdir ederler ki yerli ve yabancı unsurlar arasında iş birliği adeta bir zaruret haline gelmiştir. 4 senelik harp neticesinde İsviçre, ve Portekizin istisnası ile bütün Avrupa memleketlerinin asırlardan beri teraküm etmiş servetleri, milyalara balığ olan sermayeleri istihsal kuvveti hudutsuz olan Amerikaya akıp gitmiştir. Amerika dünyanın her tarafından gelmiş olan binlerce ton altın bitmez tükenmez sermayeler için istimal yeri bulunmaktan aciz kalmıştır. Daha meşhur Marshall Planı ortaya çıkmadan hususi teşebbüs kanalı ile Amerikan Milyarları dünyanın her tarafında yayılmağa başlamış, İtalya, Fransa ve İngilterede Amerika dolarları ile canlanmış olan hususi teşebbüsler yüzlerle sayılır. Bu gibi memleketlerin bir kaç sene zarfındaki hayrete şayan iktisadi kalkınmaları en ziyade hususi teşebbüs kanallile hariçten her tarafta akıtılmış olan yüzlerce milyon sayesinde tahakkuk edebilmiştir. Sermaye muhaceretinin en tabii yolu hususi teşebbüs yoludur. Marshal Planı fevkalade ahvalin ilçesi ile başvuru olan geçici bir tedbirdir. Umumi vaziyet ergeç normalleştikten sonra sermaye muhaceretini en ziyade emniyet ve verim arz eden sahalara doğru hususi teşebbüs kanallarıyla gelişmeğe devam edecektir.

Sırası geldiğinde bu sermaye muhaceretinin memleketimiz yolunu tercih etmemesi için hiç bir sebep yoktur. Memleketimizdeki iktisadi potentiel ve verimli işler bolluğu başka memleketlerde pek nadir bulunur. Sermaye muhaceretinin akış yollarında mevcut hakiki ve mevhum engelleri vakit ve

zamanı ile ortadan kaldırmağa muvaffak olursak memleketimiz yerli ve yabancı sermaye ve tekniğin iş birliği yapması suretile az müddet zarfında dünyanın en zengin, en müreffeh memleketlerin haline gelebilir.

Bu iktisadi bedahat memleketimizde alakadar mahfiller ve muhitlerce idrak edilmemiş değildir. Hiç şüphe yok ki alakadar muhitler ilk fırsatta yabancı unsurlarla iş birliğine dört elle sarılacaklardır. O şartla ki, devlet bu husustaki vazifesini vakit ve zamanı ile ifa etsin.

Bu meselede ne kadar geri bir halde bulunduğumuzu ve bu husustaki geriliğin iktisadi kalkınmamız için en kadar büyük bir engel teşkil ettiğini uzun uzadıya izaha lüzum yoktur.

Dünyanın her tarafında mesleki teşekküllerin faaliyeti iktisadi kalkınmanın amudu fıkarisi hükmünde olduğu göz önünde bulundurulursa bu geriliğin ne derece teesüfe şayan olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Şimdiye kadar bizde mesleki teşekküller niçin inkişaf edemedi? Bütün dünyada iktisad alemleri topluluk kuvvetile ilerlemekte iken neden dolayı biz iktisadi topluluklara kıymet vermeyip ferdin, bürokrasinin buyunduruğu altında kıvranıp ezilmesine meydan verdik?

Sebebi meydandadır. Devlet müfrit bir devletçilik zihniyeti ile, ferde ait iktisadi sahaya el koyduğu gibi mesleki teşekkülleri dahi adeta inhisarı altına almıştır. Ticaret ve Sanayi Odaları, türlü türlü birlikler ve kooperatifler devlet elile kurulmuş ve öteden beri devlet marifetile idare edilmektedir. Bu mesleki teşekküllerin ne kuruluşunda, ne de idaresinde hür ve serbest ferdin hiç bir rolü, hiç bir söz hakkı yoktur. Bu teşekküllerin küçüklü büyüklü organları hiç bir vakit devletin nüfuz ve tesirinden kurtulamadılar. Her hal ve karda yukarıdan gelen telkinlere ayak uydurmaktan başka hiç bir şey yapamadılar. Hiçbir zaman kendi inisiyatifleriyle, kendi bilgi ve tecrübeleriyle iş görmek vaziyetinde bulunmadılar. Netice itibariyle başka memleketlerde bürokrasiye karşı bir muvazene unsuru olan mesleki teşekküller bizde bürokrasinin demokrasi ile telifi mümkün olmayan kuvvet ve şefketini arttırmaktan başka bir şeye hizmet edemediler. Mesleki teşekküller hakiki vazifelerine taban tabana zıt bir rol oynayarak bürokrasi saltanatını desteklemek gibi gayretkeşlikte bulundular.

Şimdi artık yeni demokrasi zihniyeti sayesinde memlekette serbest iktisat aleminde mesleki şuur ve mesleki vicdan uyanmış bulunuyor. Bu yeni vaziyet karşısında devletçiliğin rolü bu teşekkülleri kendi vesayeti altında tutmak değil onları büsbütün azat edip, büsbütün serbest bir şekilde inkişaf etmelerine yardım etmekten ibaret olmalıdır.

Hakikati tamamiyle ifade etmiş olmak için şunu ilave etmeliyiz ki bu hususta kullandığımız yardım tabiri yerine masruf bir tabir değildir. Devletin serbest mesleki teşekküllere ifa edeceği yardım unilateral yani tek taraflı değil bilateral yani çift taraflıdır. Mesleki teşekküller devletin yardımına ne kadar muhtaç ise devlet dahi mesleki teşekküllerin iş birliğine o derece muhtaçtır. Devlet iktisadi sahada uhdesine terettüp eden vazifelerin hüsnü ifası hususunda mesleki teşekküllerin tenvir ve irşat edici, bilgi ve ihtisaslarından hiç bir aman müstağni kalamaz. Bu itibarla mesleki teşekküller ne derece kuvvetli olursa devletin mesleki teşekküllerden istifadesi o derece büyük ve müessir olur.

Devletin mesleki teşekküllerle ve mesleki teşekküllere mensup iş adamlarının iktisadi sahada işbirliği dünyanın her tarafında iktisadi kalkınma hususunda pek mühim bir amil rolünü oynamaktadır.

Ezcümle milletler arası iktisadi münasebetlerin tanziminde devlet memurları hiç bir zaman yalnız başlarına iş görmezler. Her zaman işadamlarının kıymetli müzaheretinin temine çalışırlar.

Bu itibarla diyebiliriz ki yeni devletçiliğin mühim bir umdesi, iktisadi sahada mesleki teşekküllere yardımdan ziyade bunları destekleyip iktisadi sahada devlete ait vazifelerin hüsnü ifası için hususi teşebbüs erbabının fert ve topluluk itibarile yardımını ve bu suretle iktisadi kalkınma yolunda devlet ve milletin iş birliğinden azami randımanı temin etmekten ibarettir.

11- Türkiye'de İktisadi Devletçilik Problemlerine Toplu Bir Bakış ve Devlet İşletmeciliği Hizmetinde Barem Sistem ve Zihniyeti

PROF.DR. AHMET ALİ ÖZEKEN

Türkiyede iktisadi devletçilik, son 20-25 yıl esnasında, teşvik, himaye, mürakabe -derece derece- müdahale yanında, devlet sermaye ve sevk ve idaresiyle teşebbüs kurma yolunda da, gittikçe geniş ve ehemmiyeti bir mevki almıştır. ⁽¹⁾

Sanayimiz, bir taraftan endüstri hayatında bir çeyrek asırdanberi müşahade edilen inkişafı, diğer taraftan da hükümetçe alınmış olan tedbirleri göz önünde bulundurmak suretiyle, toplu bir tahlile tabi tutulduğu zaman, bilhassa şu noktalar üzerinde durmak ihtiyacı duyulmaktadır:

1- Türkiyede, dünya ekonomisi şartlarına tedricen intibak kudreti gösterebilecek bir sanayi yaratmak yolunda terbiyevi bir himaye siyaseti güdülememiş, ezcümle, ithal yasakları, himayeci gümrük tarifeleri, muafiyetler, sanayi işletmelerinin bünyeye kuvvetlenmeleri için geçmesi icap eden zaman ölçüsüne göre kademelendirilmemiştir.

Geçen asırda başlıbaşına bir kudret teşkil eden İngiliz endüstrisinin (^{*}) Arkasından, sanayileşme davası gütmüş olan orta ve Batı Avrupa memleketleri ile Balkan devletlerinde, tatbik edilen sanayii teşvik ve himaye sistemlerinde bilakis tedrici, kademeli bir ölçü ile yürünmüştür. Yani, başlangıçta kuvvetli bir yardım ve himayeye muhtaç bulunduğu kabul edilen genç sanayi işletmelerinin, bütün ömürlerince ancak koltuk değneği ile yürüyebilecek sakat bir durumda kalmamaları için bu şekilde terbiyevi tedbirlerin alınması hususuna fevkalade dikkat edilmiştir.

Memleketimize gelince: 1926 dan itibaren 15 yıl esnasında tatbik edilen himaye ve teşvik rejimi, hiç bir suretle terbiyevi bir karakter arzetmediği gibi, 1948 tarihli sanayii himaye ve teşvik kanunu tasarısı da böyle bir ruh ve gaye taşımamaktadır.

2- Devletçilikte himaye, teşvik, mürakabe ve müdahale ile ilgili kanunların, talimatnamelerini, dayandıkları prensipler, bilhassa tatbikat şekilleri, hususi teşebbüsleri bir müsavat ve istikrar havası içinde yaşatacak, kendilerine huzur ve emniyet temin edecek bir ruh taşımalıdır.

Devlet işletmeleriyle aynı branşta yanyana faaliyette bulunan hususi teşebbüslerin müzaheret ve himayede, müsavi şartlar altında bulunmaları ehemmiyetlidir.

Devlet, inhisar kurmadığı sahalarda, müsavatsızlık yaratmaktan çekinmeli, bilakis rekabetin aksamasına, topallamasına karşı uyanık ve tedbirli bulunmalıdır.

Türkiyede, devletçilik ölçüleriyle tatbikat şekilleri, teşvik ve müdahalede olduğu kadar işletmecilik sahasında da, bütün bu prensipleri gözönünde bulunduracak bir revizyona muhtaçtır.

3- Memleketimizde devlet işletmeciliğinin hudutları, sarahat ve kat'iyetle tesbit edilmemiştir. Bu istikamette, ifade edilen prensipler, ilan edilen planlar ve programlar, ve bilhassa devletçe yeniden işletme kurulması veya mevcut hususi teşebbüslerin, bazan da bütün bir branşın, devletleştirilmesi yolundaki tatbikatın tecelli şekilleri, hususi sermayeyi çok defa tereddüt ve emniyetsizlik içinde bırakmıştır.

Hükümet, sanayileşme hareketinin bidayetinde, ağır endüstri, ve istihsal vasıtaları sanayii yanında yine bizzat kurduğu istihlak eşyası fabrikalarını, o zamanlar derpiş ve ifade edilmiş olduğu gibi henüz hususi sermayedarlara devretmemiştir. Bu sahada, bir çok bakımlardan şayanı terviç olan "muhtelit teşebbüs" formülünden de faydalanılmamıştır.

⁽¹⁾ Türkiye'de yıllık sanayi geliri 1.5 milyar lira olarak tahmin ve hesap edilmektedir. İnhisarlar idaresine ait sinai teşebbüsler de hesaba katılmak şartıyla, devlet endüstrisinin hissesi %53 tür. Devlet sermayesiyle kurulmuş işletmelerin, hususi teşebbüslerle yanyana çalıştıkları şubelerde, hususi endüstrinin topyekün sinai gelirlerdeki hissesi yüzde 65,5 tur.

Memleketimizde 1933 ile 1940 arasında, sinai teçhizata yatırılmış olan 190 milyon liranın 135 milyonu devlet işletmelerinde yapılan envestismanlardan mürekkeptir. 1941 de, sanayi teşvik kanunundan faydalanan teşebbüslerde çalışmış olan işçi ve memurların yüzde 49,6 sı devlet işletmelerinde istihdam edilen emek erbabından müteşekkildir.

Maden ve metalurji sanayiinde: Kükürt istihsalinin yüzde 42 si, krom cevherinin yüzde 44 ü, linyitin yüzde 69 u, maden kömürü, bakır ve demirin yüzde 100 ü, devlet endüstrisi sektörü içinde kalmaktadır.

İmalat endüstrisinde çimentonun yüzde 30 u, yünlû ve pamuklu mensucatın yüzde 42 si, mamul derilerin yüzde 40 ı, şeker ve sellülozun, yüzde 100'ü İktisadi Devlet Teşekküllerinin faaliyet çerçevesi içinde istihsal edilmektedir.

^(*) Bu fıkırdan itibaren arasyra görülecek olan siyah harflerle basıly ibareler - esas noktalarına asyl metinde temas edilmiş hususlara ait bazı tafsilat ve ilaveleri tekiil etmektedir. Böyle olduğu halde teknik bir yanlyplyk eseri olarak nazary dikkati daha calip hurufatla bastyrylmıyptyr.

4- Hususi sanayide, nazarı dikkatimizi celbeden en zayıf nokta, bu sahada yer alan teşebbüslerin, tesisat, teçhizat ve istihsal prosedollerinde modern teknik icaplarını yerine getirmedikleri ve her halde, devlet işletmelerine nazaran geri bir vaziyette bulunduklarıdır.

Sosyal tesisler bakımından da aynı vaziyet müşahade edilir.

Bilakis, bu bakımlardan nisbeten mücehhez ve ileri bir durumda bulunan devlet işletmelerimizin sermaye yatırımlarında ve istihsal faaliyetlerinde münhasıran teknokrat bir zihniyet ve ölçü ile hareket ettikleri görülmektedir.

İktisadi devlet teşekküllerimizde, bir maliyet politikası güdüldüğü iddia edilemez; bu teşebbüslerin sevk ve idarelerinde rasyonellik icapları -hemen münhasıran- istihsal miktarıyla teknik randımanları yükseltebilecek vasıtalarla gerçekleştirilmeğe çalışılmıştır. Neticeler ve mesuliyetler de yine münhasıran, bu ölçülerle takip ve tenkit edilmektedir.

Halbuki, rantabilitenin -kar temin edilmekle imkan ve lüzum olduğu hal ve şartlarda- devlet işletmeleri için tıpkı prodüktivite gibi başarılması gereken bir fonksyon ve aynı zamanda bir rasyonellik barometresi teşkil ettiği muhakkaktır.

Devletçe kurulan fabrikalardan bazılarının tesis yerlerinin seçiminde, tesis zamanının ve sırasının tespitinde düşülmüş olan hataların sebeplerini de rantabilite ve maliyet çok geri planda bırakılmış olmasında aramak kabildir.

5- Birçok devlet işletmelerinin, kar şöyle dursun, hesap yıllarını büyük zararlarla kapattıkları müşahade edilmiştir.

Netice itibariyle, rantabl çalışmayan devlet işletmelerini mali yükü, vergi ile mükellefe inikas etmektedir.

Diğer taraftan, sanayi tesisleri vücuda getirmek için baş vurulan dahili istikraz tahvillerinin, para emisyonlarıyla beraber, enflasyona da yol açabileceğini göz önünden uzak tutmamak gerekir.

Her iki neticenin de, hayat pahalılığı üzerinde kuvvetle müessir olabilecek sebeplerin başında geldiğine şüphe yoktur.

İktisadi devletçiliği, bir defa bu sistemin ve rejimin bünyesini zaruret şartlarını tetkik ve münakaşa etmek: sahaları, ölçüleri, vasıtaları üzerinde durmak suretiyle mütalaa etmek kabildir.

Bizde devletçilik hangi tarihi ve iktisadi şartlar altında zaruri bir hal almıştır? Devletçiliğimiz, himaye, teşvik ve mürakabe sahasında mı kalmalı? Müdahalelerde nereye kadar gitmeli? Bu hususta hangi vasıtalarla baş vurmali? Bizzat işletmecilik yapmalı mı? Yapmamalı mı? İkinci takdirde devlete milli ekonomi bakımından hangi şartlara cevap veren branşlarda, veya ne gibi şartların tahakkukuna kadar, "müteşebbis-sermayedar" sıfatıyla yer vermek icap eder?

Devlet işletmeleri ile, aynı branşta çalışan hususi iktisat işletmeleri arasında milli ekonomi ve işbirliği bakımından kartel formülünde bazı anlaşmalar kurulmasına lüzum ve imkan var mı? İlah...

Kongremize verilen tebliğler ve raporlarda, şüphesiz ki, dava bu cepheden etraflı bir şekilde tetkik edilecek, ve komisyon çalışmaları bu prensip noktaları üzerinde duracaktır. Fakat biz devletçiliği ve tahsisen devlet işletmeciliğini, bir de, bütünü başka bir zaviyeden mütalaa etmek istiyoruz.

Devletin, filan veya falan sahalarda, şu veya bu ölçüde, kendi sermaye ve vasıtaları ile işletmeciliğe girişmiş olmasını, bir muta, tahlil ve münakaşa haricinde bıraktığımız bir vakıa ve her halde bazı branşlarda, daha bir hayli zaman muhafazası zaruri bir realite olarak ele alıyoruz.

Bu takdirde, bu işletmeler niçin; mamul ve mahsulleri çok pahalıya mal ediyorlar? Ne için aynı branşlarda, kar edebilen hususi iktisat işletmelerinin elde ettikleri neticeye erişemiyor ve çok defa ziyan ediyorlar?

Gerçi maliyetlerimiz, yalnız devlet işletmelerinde değil, bütün sanayimizde yüksektir. Maliyetlerimizi pahalılaştıran umumi sebepler arasında, işletmelerde istihsal ünitelerinin küçüklüğü,(*)

(*) Ezcümle, Sümerbankın iplik tesislerinde bir işçi yevmiyesine isabet eden iş miktarının 100-400 iğ arasında temevvüç etmesine karşılık, aynı randıman, bir Japon mensucat fabrikasında 1280 iğ olarak tesbit edilmiştir.

Divrik'te bir işçinin 8 saatlik mesaisine isabet eden istihraç edilmiş demir cevheri, muhtelif yıllarda 1800 kilo ile 3500 kilo arasında temevvüç etmiştir. İsveç demir madenlerinde, istihraç randımanı, aynı ölçü ile 2700 ile 6000 kilo arasındadır.

Ereğli kömür havzasında umumi ve ortalama randıman harpten evvel 600 kilo civarında idi. Harp yıllarında 500, hatta 400 den aşağı düşmüş, ve şimdi yine eski seviyesine erişmiştir. Buna mukabil Almanyada Rhur havzasında - 1935 te- ortalama randıman, 1804, Hollanda devlet kömür işletmelerine 1902, Polonyada yukarı Silezya

istihsal randımanlarının düşüklüğü transport ücretleriyle faiz haddinin yüksekliği, bazı kuruluş yerlerinin rasyonel bir şekilde seçilmiş olmaması, bir de sanayi işçiliğini kendine serbestçe ve biricik meslek olarak seçmiş, kalifiye ve yüksek randımanlı bir işçi sınıfının mevcut olmaması gibi hususlara işaret etmek lazımdır.

Filhakika, Türkiye'de, -mutlak manasıyla- işçi fıkdanı değil, sanayi işçiliğini, kendisine serbestçe ve biricik geçim vasıtası olarak seçmiş, daimi, ve kalifiye işçi kıtlığı göze çarpmaktadır. Umumiyetle daimi olmiyan işçiler bu itibarla kalifiye olamadıkları gibi, fabrikalara, maden ocaklarına bağlı kaldıkları pek kısa müddetler zarfında da devamsızdılar. Bu itibarla işletmeler tam iştigal derecesiyle çalışmamakta ve her iki sebepten dolayı randımanlar düşmektedir. İşçi buhranı, fevkalade hallerde, bazı devlet sanayii branşlarında, iş mükellefiyeti rejimlerinin tatbikine yol açmıştır. İmparatorluk devrinde olduğu gibi, Cumhuriyet devrinde de ve 1940-1945 senelerinde, maden kömürü havzasında fevkalade zuretlemlerle tatbik edilen iş mükellefiği, mecburi sayın, en iptidai ve kalifiye olmiyan emek erbabının verimleri üzerinde ne kadar menfi bir tesiri olduğunu bir defa daha göstermiş, ve sanayi hayatı için, serbest, kalifiye, daimi bir işçi kütesinin hayati ehemmiyetini meydana koymuştur.

Nihayet, sanayi işçilerinin, daimi, tam manasıyla, profesyonel ve kalifiye olmamaları, istihsal randımanlarını yükseltebilecek diğer tedbirlerin alınmasına da ezcümle, teknik rasyonalizasyonun ileri bir dereceye götürülmesine ve işçinin çalışma gayretini kamçılacak ücret sistemlerinin tatbikine mani olmaktadır.

Devlet işletmelerinde maliyetlerin daha yüksek olmasını meydana çıkaran hususi sebepler arasında ise, ayrıca şu noktalara işaret etmek lazımdır:

Devlet işletmelerinde bir maliyet politikası güdülmemektedir. Sevk ve idarenin bütün mertebelerinde, muvaffakiyet ve mesuliyet bilançosu, teknokrat bir zihniyetle, hemen münhasıran, teknik randıman ölçüleriyle tanzim edilmektedir.

İşletme sevk ve idaresinin başına bulunanlar, sanayi için - bilhassa fevkalade şartlar altında hayati olan -tedarik işlerini,- ticari bir basiret ve sürat dairesinde - başarmak, imkan ve salahiyetlerinde tamamiyle sahip değildiler.

İkinci cihan harbi arifesinde, teçhizatın yenilenmesi, tesislerin tamiri ve genişletilmesi, malzeme ve yedek parça tedariki hususunda vaki gecikmeler, harp yıllarında çoğu devlet işletmelerin tam kapasite ile çalışmamaları, istihsalın yer yer yavaşlaması, duraklaması hatta, kömür havzasında görüldüğü veçhile, bir aralık tamamiyle durması gibi neticeler vermiştir; böyle bir faaliyet temposunun, randımanlar, ve netice itibariyle maliyetler üzerinde yıkıcı bir tesir yapmış olduğu meydandadır.

Nihayet, fabrikalarda, madenlerde, teknik iktisadi sevk ve idare ile mürakabeyi ellerinde tutan elemanlar için, kabiliyete, gayrete, müsbet neticeye kıymet veren bir personel ve maaş politikasının güdülememiş olması, devlete sanayi işletmelerinde randıman düşüklüğü ve maliyet yüksekliğini izah eden başlıca sebepler arasında gelmektedir.

İşte, tahsisen bu sonuncu nokta üzerinde, Türkiye devlet işletmeciliğinin en tipik, iktisadilik bakımından en zayıf noktalarından biri sıfatıyla durmak istiyoruz.

Bürokrat ve teknokrat bir zihniyetin, maliyet ve rantabilite mülhaza ve mesuliyetine yer vermeyen bir işletme siyasetinin, umumi masraflarda hesapsız bir gidişin, tedarik mevzularını basiret ve süratle başarmağa imkan bırakmıyan bir sistemin, gayreti, çalışma şevkini ve mesuliyet duygusunu beslemeyen, teşvik etmiyen bir maaş ve personel politikasının, sanayi hayatını sürüklemesi mukadder bütün menfi neticelerin, devlet işletmelerinde randımanları düşürmek ve maliyetleri yükseltmek hususunda ne suretle amil olduklarını, rakamla, elle tutulabilecek, gözle görülebilecek bir şekilde ortaya kaymak istiyoruz.

Bu mevzuu en karakteristik ve zengin bir misal sıfatıyla müşahade ve tahlillerimizi kömür sanayii üzerinde teksif etmek suretiyle mütalaa edebiliriz.

Kömür havzasının yakın zamanlarda teşkilat ve faaliyet tarihçesi, bir taraftan işletmelerde personel ve maaş politikası, sevk ve idare zihniyeti, diğer taraftan istihsal verimi arasındaki sıkı münasebetleri göstermek bakımından cidden dikkate değer safhalardan geçmiştir.

Son 15 yıllık inkişafı bu bakımdan muhtelif devrelere taksim etmek suretiyle mütalaa edelim:

1- 1937 den evvelki safha:

Havzada devlet sermaye ve tesebbüsüyle kurulmuş tek işletme yoktur. Fransız Ereğli şirketi, mühi miki İtalyan işletmesi, bir de, milli sermaye ile kurulmuş hükümetin teşvik müzaheretleriyle, milli

---

madenlerinde -1936 da- 2703 kilo olarak tesbit edilmiştir. U.S.A.'da maden kömürü işletmelerinde, umumi istihraç randımanı, -1936 da- 2790 kilo arasında temeyyüç etmiştir.

ekonomi menfaatlerine uygun bir işletme politikası takip eden, İş Bankası şirketleri, ön planda yer almaktadır.

Bu işletmelerde, çalışan, ocak mühendislerinin, tayininde, terfiinde, ve emeklerinin kıymetlendirilmesinde, likayat, gayret, müsbet netice başlıca ölçüyü teşkil etmiştir. Kendilerine maaşları haricinde, ocağın randımanına göre prim ve yıl sonunda işletmenin kazancına göre ikramiye verilmektedir.

1935 te İş Bankası şirketlerinde, genç bir ocak mühendisinin maaşı 100 ile 120 lira arasında idi. Fakat buna ilaveten idare ettiği ocağın istihsal ve randımanına göre tertip edilmiş bir basit skala üzerinden prim alıyordu. Sevk ve idarede, mürakabede, titizliği, çalışma gayreti ve şevki kamçılayan bu mükafat şeklindeki ücret zammı, maaşın % şu kadarını geçemez şeklinde bir tahdide tabi bulunmuyordu.

Maaş harici kazançlar, ezcümle, 120 lira maaş alan bir mühendis için bilfiil 40 ile 100 lira arasında temevvüç etmekte idi.

Havzanın umumi randımanı bu devrede ezcümle 1934 te 615 ti. Yani bütün yıl boyunca bir işçinin 8-9 saatlik mesaisine isabet eden istihraç edilmiş kömür miktarı ortalama olarak 615 kilodan ibaret bulunuyordu. Bu umumi ortalamaya mukabil İtalyan şirketinde randıman 807, İş Bankası müessesesi olan Türk İş şirketinde 870 kiloya yükselmiş bulunuyordu.

II- İkinci safha 1937 Mayısından 1936 Eylülüne kadar:

1937 mayısında Etibank Ereğli müessesesi havzada eski Fransız şirketi ocaklarında faaliyete geçince, hususi iktisat teşebbüslerin yanında, sevk ve idare bakımından büsbütün başka bir zihniyet ve sistemin mümessili olan bir işletmenin yer aldığı derhal duyulmağa başlıyor. Bu müesseye henüz barem kanunu girmemiştir. Maaş seviyesi yüksekçedir. Fakat, bu maaşların anında, istihsal miktar ve randımanına malzeme istihlakındaki tarife göre ayarlanmış her hangi bir prime yer verilmemiştir.

Mühendis, memur sayısı bu yıldan itibaren muntazaman artmıştır. Etibank mühendisleri gittikçe bir yarı memurdan tam memur tipine doğru istihale etmekte devam etmiştir. İki sistemin verdiği neticelere bakalım:

1938 de kömür havzasının umumi randımanı 1935 teki 635 kilodan 595 kiloya düşmüştür. Aynı yılda Etibank işletmesinin randıman vasatısı ancak 572, halbuki İş Bankası müesseselerinden Türk İşin 874 idi. Bir yıl sonra da Etibank randımanı 551 e düşecektir.

Randımanlarda şüphesiz ki, yalnız ocak mühendislerinin, teşvik ile kamçılanan, alaka ve gayretlerinden, mürakabede gösterdikleri titizlikten başka birçok amiller mevcuttur. Fakat başta, işçi faktör olmak üzere, diğer birçok faktörlerdeki elverişsizlik derecesi bütün işletmelerde aynı kalmaktadır. Diğer mühim bir amil de ocakların jeolojik bünyesidir.

İş Bankasınca işletilen bir ocağın randımanlarıyla, -tamamiyle aynı jeolojik bir bünye arzeden ve bu devirde Etibanka geçmiş bulunan bir diğer ocağın randımanlarını mukayese edelim:

<u>İş Bankası Ocağında</u>	<u>Eti Bank Ocağında</u>
831	700 Etibanka geçmeden evvel
847	572 Etibanka geçtikten sonra
871	551 Etibank İşletmeleri barem kanununa tabi olduktan sonra

Maliyetler Fransız şirketi zamanında, 1936 da ton başına tesbit edilen 451 kuruştan, Etibank işletmesinde 1938 yılında 574 kuruşa, 1939 senesinde 625 kuruşa kadar yükselmiştir.

Bu rakamlar, iki sistemin, sanayi hayatında verdiği müsbet neticeleri ayrıca hiç bir izah ve tefsire ihtiyaç bırakmıyacak bir aşıklıklıkla ortaya koymaktadır.

Etibank faaliyetlerinin, füzyona kadar devam eden bir bilançosunu yapacak olursak görürüz ki, bu bilançonun aktifinde, bilhassa milli ekonomi bakımından israflara meydan veren hoyratça bir istihraç sistemine nihayet verilmesi, bu bakımdan ehemmiyetli olan ihzari ameliyelere germi verilmesi, kalın damarların yanında ince damarların da işlenmesi, teknik, ve içtimai tesisat vücuda getirilmesi gibi başarılar mevcuttur, Bilançonun menfii tarafına ise, randımanların düşmesi, maliyetlerin yükselmesi, istihsalı arttırma yolunda çizilmiş olan program hudutlarına yaklaşılamaması gibi, hususları kaydetmek icap eder.

Bu muhtasar bilanço, devlet işletmeciliğimizin, kuvvetli ve zayıf taraflarını, en karakteristik bir şekilde ifade edebilmektedir.

III- 3 üncü safha: 1939 Eylül'ünden füzyona kadar.

İkinci cihan harbinin patladığı gün, meriyete giren bir kanunla^(*) iktisadi devlet teşekküllerinde - tam manasiyle- bir devlet dairesi ruh ve sisteminin yerleşmesine doğru yol alınmağa başlanmıştır.

Böylelikle barem sistemine bağlanan, Ereğli kömürleri işletmesi mühendisleri de, bir hamlede devlet memuru vaziyetine sokulmuş oluyorlardı.

Ocak mühendisi, maden işletmelerinde istihsalin miktarı, kalitesi ve randımanında amil olan, en ehemmiyetli sevk ve idare elemanlarından biridir.

Ocak mühendisinin maaşı bareme intibak ettirilmiş, terfileri senelerin geçmesine bağlanmış, kendilerine yalnız maaşın % 20 si nisbetinde "bir maden zammı" ödenmiştir.

Hiç bir müteharrik teşvik elemanını ihtiva etmeyen bu ücret sisteminin tatbikinden itibaren, randımanların bir kat daha düştüğü görülmüştür.

Böylece, 1940 yılı ilk 11 ayı için randımanların umum havzada 574, bir İş Bankası şirketinde 822 kilo olarak tesbit edilmesine mukabil, Etibank işletmesinde ancak 505 kilo olarak hesaplanmıştır.

IV.- Dördüncü devre:

1940 kanunuevvelinden 1943 temmuzuna kadar.

1940 Aralık ayında füzyon teşkilatı Ereğli kömürleri işletmesi adı altında havza idaresini eline alınca, otomatik olarak bütün kömür ekonomisinde barem kanunu tatbik edilmeğe başlanmıştır.

Bu dönüm noktasına takip eden 2-3 yıl 3500 ü mütecaviz memur 2500-3000 işçi çalıştıran, ve bu itibarla Türkiye'nin en büyük sanayi işletmesi vaziyetine gelen bu teşebbüsün teşkilatına, yeni şartlara intibak etme, işçi ve direk tedarikindeki güçlüklerle uğraşmak yıpranmış ve vaktinde yenilenmemiş, teçhizat ve tesisatla iş görmeğe çalışmak hususunda sevk ve idarenin başında bulunanların cidden büyük, gayretler sarfettikleri bir devirdir.

Randıman barometresi bu defa da sanayi hayatında barem sistemi ile bürokratik gidişi, mahkum etmeğe kafi neticeler kaydetmiştir:

Füzyondan evvel gelen, son ayda, havza umum randıman 574, Ereğli işletmesinin 505, ve Türkiye'nin de 822 kilogram olarak tesbit edilmişti.

Füzyondan sonra 1941 senesinde havza umum randımanı ilk ayda, 505 kiloya, daha sonra 490, daha doğru bir hesaplama^(*) 380 kiloya düşmüştür.

Görülüyor ki, ikinci cihan harbi yıllarında kömür ekonomisinin düştüğü güç durumu yaratan sebepler arasında teçhizat, direk ve işçi faktörleri yanında, füzyon idaresiyle beraber bütün havzada yerleşmiş bulunan, tamamiyle gayri iktisadi bir personel ve maaş sisteminin mesuliyetine de, birinci planda bir yer ayırmak icap eder.

İşletme sevk ve idaresi kadar alakadar hükümet makamlarınca da takdir edilen bu durum karşısında barem kanununu rasyonel sevk ve idare icaplarıyla barıştırmak yolunda bir nevi devamlı telifçilik gayretleri sarfedilmiştir.

Sakat olduğu bilinen bir nizam, sonsuz tefsirler, ilaveler kendi kendini aldatırcasına tadiller ile muhafaza edilmeğe çalışılmıştır.

Tam bir hüsnü niyet fakat sophistique bir zihniyetle girilen bütün bu gayretler beklenen neticeyi vermemiştir.

Bütün bu gayretlerle, neticelerini 6 merhalede toplayarak mütalaa etmek kabildir:

(*) Bakanların ve devlet müesseseleri memurları aylıklarının teadül ve tahvili dair 3659 no'lu Kanun.

(*) 1941 yılında bu rakam 491 e inmiştir. 491 kilo hakikatte 388 kilo demektir. Çünkü ocaklardan çıkan kömürün kalitesi düşmüş kül derecesi artmış ve hesaplarda bu nokta bir müddet nazarı dikkate alınmamağa başlanmıştır.

Birinci Merhale:

Yeni ve büyük işletme teşkilatlandırıldığı zaman had bir mühendis buhranı ile karşılaşmıştır. Bu buhranı kısmen bertaraf edebilmek için, sevki idarenin yüksek mevkilerini işgal edecek olanlarla, bir nevi "kurmay teşkilatı" mevkiinde bulunan etüd grubu mühendislerine, barem harici ücretler verebilmek üzere, bir hususi "muvakkat liste" tertip edilmiştir.

Diğer taraftan, fiilen, istihsal cehhesinin ileri karakollarında çalışan ocak mühendisleriyle, bölge baş mühendisleri, tamamiyle barem sistmine bağlı kalmışlardır.

İki buçuk yıl kadar devam eden bu teşkilatlanma devresinde her, ihtiyaç veya aksaklık karşında, fiilen veya falan vazife makamına da, muvakkat listeye ithal etmek veyahut, teşvike layık bir bölge baş mühendisini, vekalet maaşı ile taltif ve tatmin etmek gibi yarı tedbirlere baş vurulmuştur.

Bu gibi müracaatlar, bittabi merkezi makamlarla uzun muhavereleri, hatta karşı karşıya temasa gelerek, uzun uzun münakaşaları, sonsuz vakit ve enejî ziyamı icap ettirmiştir.

İkinci Merhale:

Muvakkat liste, 7 temmuz 1944 tarih ve 4621 numaralı bir kanunla kat'i şeklini almıştır.

Arada geçen zaman zarfında işletme 1942 buhranını atlatmış, istihsal ve randımanlarını, harpten evvelki seviyesine yakın bir mertebeye yükseltmiştir.

Fakat 1944 sonundan itibaren, havza istihsalatının ilk 15 sene zarfında 2 misline, randımanların da, 3 misline yükseltilmesini istihdaf eden yeni "amenajman" planını, tatbik bahis mevzuudur. Böyle bir kalkınma eşiğinde, maaş politikasında yeniden bazı tadiller yapılması lüzumlu görülmüştür.

Üçüncü Merhale:

Ezcümle, eylül 1939 da, % 20 olarak tesbit edilmiş olan maden zamları, yeni bir ek kanunla % 50 ye çıkarılmış, ocak içinde geçen bir yıllık hizmet, baremde terfi bakımından bir buçuk yıl olarak sayılmıştır.

Ne bütün bu tadiller, ne de bazı vazifeler için yüksek maaşlar verilmesi, devlet sanayi işletmelerine verimli bir ücret politikasının temel taşı olan teşvik şartını getirememiştir.

Dördüncü Merhale:

Nihayet, 1943 başında neşredilen bir Vekiller Heyeti kararı ile, memurlara "prim" dağıtma prensibi kabul edilmiştir.

İlk bakışta, devlet işletmeciliğimizde, anlayışlı bir yeniliğin müjdecisi gibi telakki edilen bu kararın tatbikinde, radikal bir şekilde hareket edilemediğinden, istihdaf edilen neticelere varılamamıştır.

Filhakika, hazırlanan talimatname mucibince, hiç te basit olmıyan hesaplara müsteniden dağıtılacak olan primler, maaş tutarının % 25 ini tecavüz edemeyecekti. Prim almağa hak iddia edebilecekleri kabul edilen ocak mühendislerinin, umumiyetle, 100 lira etrafında maaşlarla çalışan - tamamiyle bareme tabi- elemanlardan mürekkep olması ödenebilecek aylık prim tutarını, fiilen 15-20 liraya inhisar ettirmiş oluyordu.

Netice cidden enteresandır:

Bu yeni tahdidi takip eden ilk aylardan sonra, istihkak edilen gayri safi prim miktarının gittikçe düştüğü, ocak mühendislerinin, mutat ölçüyü aşan dikkat ve gayretlerini, asli maaşları dahilinde alabilecekleri prim plafonlarına göre -adeta- otomatik bir gidişle, ayarladıkları görülmüştür.

Ezcümle, ilk aylarda bazı mühendislerin, 300 ila 350 lira prime hak kazandıkları ve buna mukabil maaşların % 25 i ile tahdit edilerek 25 ila 30 lira aldıkları görülmüyordu. İşte bundan sonra, dikkat ve gayretlerinde, ancak, 100 ila 140 lira gayri safi prime hak kazandıracak şekilde gevşediği müşahede edilmiştir.

Bu tecelliler karşısında, klasik -liberal iktisatçıların, "Homo- Econommicus" fiksyonlarını hatırlamak kabil mi?

Beşinci Merhale:

1946 sonunda, bilcümle maaşlara, ikinci bir zam yapıldığı zaman, evvelce, İktisat Vekaletine, iktisadi devlet teşekkülleri mensuplarına prim dağıtmak hususunda bahşedilen salahiyet geri alınmıştır.

Altıncı Merhale:

8-9 aylık bir fasıladan sonra teşvik unsurunu gayret, dikkat, ve itinaya göre ayarlanan platformu bir prim siyasetinin, maaş ve ücret sisteminde yeniden yer almasına ihtiyaç hissedilmiş ve bu sistem 1948 den itibaren tatbik edilmeğe başlamıştır.

1948 de yeniden tesis edilen prim sisteminin iade edileceği hakkında 1947 ortalarında gazetelerde Anadolu Ajansı vasıtasıyla intişar eden şu ifade, -prim sisteminin iktisadi hayat ve faaliyetlerde müsbet neticeler verebilmesini temin edecek bir zihniyet ve şekil dairesinde tatbik edilmediğini kabul etmesi itibarıyla- ciddi şayanı dikkattir:

"Evvelce devlet müesseseleri memurlarına verilmekte iken geçenlerde durdurulan primlerin tekrar iadesi uygun görülmüştür. Ancak prime hak kazanmanın şartları yakında toplanacak bir komisyon tarafından tesbit edilecektir. Evvelce istihsalı artırmak ve rasyonel çalışmağı sağlamak maksadiyle konulan prim sistemi tatbikatta, bir nevi, maaş zammı mahiyetini aldığı görülmüştür."

Hülasa: Barem kanunu ve sistemine bağlı personel politikası kömür sanayiinde olduğu gibi bütün sanayi işletmelerinde çok fena bir imtihan geçirmiştir. Ne muvakkat listeler, ne % 25 ten % 50 ye çıkarılan maden zamları, ne vekaletten alınan munzan maaşlar ne de sözde prim sistemleri sanayi hayatı için çok elverişsiz randıman bakımından yıkıcı olan bürokratik personel politikasını ruhunu ve neticelerini değiştirmiş değildir.

Büyük Alman sanayici ve teşkilatçısı Hügo-Stinnes der ki "Bir sanayi tesisi kuracak iken kendinize şu iki suali sorunuz ve müsbet cevap alınayınca zinhar işe başlamayınız".

- 1- Bu sanayi işletmesi için kafi miktarda kalifiye işçi tedarik edilebilecek mi?
- 2- Sanayi müessesesini sevk ve idare edecek hakiki şefler mevcut mu?"

Filhakika, sanayi bir cemiyet içinde seçkinler arasında kolektif bir deha yaratarak kurulabilir:

Basirette, gayrette, dikkat ve itanada icat ve ihtirada, deha; adam seçmede, adam çalıştırmada, devamlı ve bilgili mürakabede deha.

Böyle bir kolektif dehaya dayanacak modern sanayi hayatında insan unsuru cephesinde, yani bir tarafta işçi saflarında, diğer taraftan da teknik ve iktisadi sevk ve idareyi elinde tutan personel saflarında devlet işletmelerimizde mevcut şartların tamamiyle haricine çıkmak lazımdır.

Filhakika, bütün sanayi işletmelerimizi için daimi ve kalifiye işçilerden mürekkep profesyonel bir kütleye ihtiyaç vardır. Madencilik gibi pek büyük sayıda işçi kütlelerine muhtaç olan branşlarda bir an evvel, ziraat ve köy hayatıyla, iktisadi ve psikolojik alakaları kesilmiş -bunun için de- sanayi işletmesi civarında aileleriyle beraber yerleştirilmiş daimi bir aile nüvesi kurmak zorundayız.

Devlet sanayi işletmelerinin başına mesuliyetlerinin ağırlığı kadar salahiyyetleri de geniş tutulmuş seçkin iş adamı ruhu taşıyan şefler getirmek lazımdır. Mesuliyet ve hesap vermede - derece, derece siyasi ve idari makamların, sık sık sordukları sualler, verdikleri direktifler, yaptıkları müdahalelerle devlet işletmelerimizde bilfiil yerleşmiş olan gündelik irat sistemi yerine anonim şirketlerde olduğu gibi, her yıl sonunda bir defa hesap verme sistemini ikame etmek zaruridir. Devlet işletmelerine maliyet politikasının, ve sevk ve idarenin her sahasına maliyet zihniyetinin mutlaka yerleşmesi lazımdır.

"Hususi hukuk hükümlerine tabi olmak, ve ticari usullerle idare edilmek üzere..." tesis edildikleri kuruluş kanunlarında ifade edilmiş olan Sümerbank ve Etibank manzumesi işletmelerinin faaliyetlerinde hakikaten böyle bir ruh ile çalışmaları, çalışabilme imkanlarına sahip kılınmaları ehemmiyetlidir.

Devlet işletmeciliğinin milli iktisat fonksiyonlarını hakkıyla başarabilmeleri, kanaatimizce liyakate, gayrete ve bilhassa müsbet neticeye kıymet veren bir personel ve maaş politikasının yerleşmesine bağlıdır.

12. Orman İşletmeciliğinde Devletçilik Problemi ve Ormancılık Politikamızın Ana Davaları

PROF. DR. ŞEREF NURİ İLKMEN

Devlet Orman İşletmeciliği ile özel ormanların devletleştirilmesi meseleleri 3116 ve 4785 sayılı kanunlarla halledilmiş iken, bugün yine bu noktalara dönülmekte ve bunların leh ve aleyhinde fikirler yürütülmekte ve mütalaalar serdedilmektedir. Bu itibarla Devlet Orman İşletmeliği ile özel ormanların devletleştirilmesi hala bir problem olmaktan çıkmış değildir. Memleketimizin iktisadi meselelerini ilmin ışığı altında çözmek üzere toplanmış olan "Türkiye İktisat Kongresinde" devletçilik ve devlet müdahalesi mevzuları incelenirken, yurdumuzun en önemli bir servet kaynağı olan ormanların devlet tarafından

işletilmesindeki ekonomik sebepleri ve özel ormanların devletleştirilmesindeki zaruretleri belirtmemek ve bugünkü ormancılık politikamızın ana hedefini tayin etmemek cidden bir noksanlık olur.

Bilindiği üzere her memleketin ekonomik bünyesi endüstri, ziraat, ticaret, taşıma ve ulaştırma, madencilik, hayvancılık ve ormancılık gibi türlü türlü iktisadi şubelerden meydana gelmekte ve bu şubelerden her birisi de devletin eknomi sahasında götüğü genel politikaya tabi bulunmaktadır. Tam bir liberalizm esasına bağlı bir memleket ekonomisinde her şey az çok bir farklılıkla "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" prensibine göre ayarlanır ve ekonomik faaliyetler iktisadi kanunların tesirine terk olunurken, koyu bir sosyalizme bürünmüş ekonomi nizamında ise özel teşebbüslerin faaliyetlerine son verilerek, her şeyi merkezileştirilir ve böylece memleketin ekonomik mukadderatı iktidarı elinde tutan muayyen şahısların arzu ve düşüncelerine bırakılır. Millet ekonomilerine damgalarını vuran bu iki zıd ekonomi sisteminin ortasında, mahiyeti itibarıyla müstakil bir sistem karakterini taşımayan devletçilik vardır. Burada mülkiyet prensibinin masun tutulduğu ve fert hürriyetinin garanti altında bulundurulduğu görülmekte ve aynı zamanda hususi ekonomi sektörünün hakimiyeti tanınmaktadır. Bununla beraber ferd enerjisinin ve faaliyetinin yeter derecede bulunmadığı sahalarda devletin teşebbüse geçmesinin doğru olacağı da kabul edilmektedir. Devlet bu müdahalesinde bazen ferdi teşebbüse el uzatır, bazan da onu türlü yollar ve kanallardan teşvik eder. Ancak bu müdahaleye hudut tayininin zor olması ve bu tayin işinin de doğrudan doğruya devletin takdirine ait bulunması, devlet teşebbüslerinin zaman zaman dozunu kaçırır ve ferdin ekonomik faaliyetlerini daraltır.

Türkiye Cumhuriyeti Ana Yasasının ikinci maddesinde devletçilik prensibi kabul edilmiş olmakla, memleketimizin ekonomi politikasında bu üçüncü yol seçilmiş demektir. Ancak bu yol seçilirken, ekonomik doktrinler değil, memleketin hayati ihtiyaçları ve gerçek icapları gözönünde tutulmuş bulunmaktadır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Osmanlı İmparatorluğundan sermayesi kıt, teşkilatı düzensiz ve tekniği bozuk bir iktisadi bünye tevarüz etmiştir. Bunu kaldırmak için sadece özel teşebbüslerin faaliyetine güvenilemezdi. Gerçekten bütün bir tarih boyunca sürüp giden kapitilasyonların ve içtimai bünyedeki bozuklukların tesiriyle memlekette ne bir sermaye teraküm edebilmiş ve ne de becerikli usta müteşebbisler yetişmiş bulunuyordu. Halbuki buna mukabil endüstri, münakale, bayındırlık, madencilik, ziraat, ormancılık ve hayvancılık gibi türlü türlü istihsal şubelerinde başlanması icabeden sayısız işler vardı. İşte böyle bir durumda, inkılabın eşliğinde bulunan Türkiye devletinin ilk yapacağı iş hiç şüphe yokki, milli ekonominin bu nefluç vaziyeti karşısında pasif kalmamaktı. Nitekim devlet milli ekonomiyi taazzuv ettirmek için bir taraftan hususi teşebbüsleri ilgilendiren ticaret ve sanayi odalarını, tarım kredi ve satış kooperatiflerini, toprak mahsulleri ofisini, sulama tesisatını, tohum ıslah istasyonlarını, köy enstitülerini, teknik ziraat ve bahçivanlık okullarını, zirai donatım kurumunu, nebat hastalıkları ile mücadele istasyonlarını meydana getirmiştir. Diğer taraftan da endüstri, tarım, ulaştırma, madencilik, bayındırlık ve ticaret sahalarında fiilen teşebbüse girişmiştir. Bugün devletçiliğin hudutları o kadar genişlemiş vaziyettedir ki, endüstri işletmeleriyle maden işletmelerinin büyük bir kısmı devletin elinde olduğu gibi, kara, deniz, hava taşıt işleri de hemen hemen devlet işletmeciliği içerisinde yer almıştır. Kredi teşkilatına gelince, bankaların büyük bir kısmı yine devlete ait bulunmakta ve iç ticaretle dış ticaret sahasında devletin en geniş şekildeki müdahalesi görülüp sezilmektedir. Kambiyo kontrolü, lisans sistemi; devletin ithalat ve ihracatı bakımlarından yaptığı kontrol, hububatın devlet tarafından alınıp satılması, çay, kahve, kibritle ve içkilerin tekele tabi oluşu, kömürün devlet eliyle satılması hep bu meydana gösterilir. Bütün bunlara rağmen devletin ormancılık politikasındaki müdahale siyaseti ve devlet işletmeciliği ile ormanların devletleştirilmesi işi çok yakın zamanlara kadar tahakkuk ettirilmiş değildi. Halbuki ormanların düzenli bir şekilde işletilmesi işiyle yalnız devletçilik politikasını güden devletler değil, bizzat liberal tandanslı devletler meşgul bulunmaktadır, çünkü orman öyle bir servettir ki, onun yapı işlerinde, yakacak madde temininde her türlü taşıt vasıtalarının yapılmasında, sellüloz endüstrisinde, doğramacılıkta, kaplamacılıkta, anbalaj işlerinde, oyuncak imalatında, marangozlukta, kibritle ve kurşun kalemi sanayiinde, baston ve şemsiye yapılmasında, maden sütununda, kauçuk, reçine, mantar ve sepi maddelerinin istihsalatında ve daha buna benzer nice nice işlerde bir ham madde kaynağı olarak yer alır. Fakat ormanın gördüğü iş bu kadarla bitmiş olmaz. O aynı zamanda memleket ikliminin düzelmesi, yurdun yeşillenip güzelleşmesi ve yer altı sularının denkleşmesi üzerinde de tesir yaparak, insanların sıhatli ve neşeli olmalarına, ziraatın verimli hale gelmesine de ayrıca hizmet eder. Bu itibarla ormanın yokluğu öyle her hangi bir servetin yokluğuna pek benzemez. O tek ihtiyacı gideren bir servet değil, türlü ihtiyaçları gideren bir servettir yekunudur. İşte bu böyle olunca devletlerin de kendi ormanları ile ilgilenmemelerine imkan yoktur. 1856 yılında ise genel ıslahat projesine uyularak memleket ormanlarının durumu tetkik ettirmek üzere Avrupadan mütehassıs bir heyet getirilmiş ve bu heyetin tavsiyesine göre de İstanbulda bir orman mektebi kurulmuştur.

İşte Türkiyede ormancılığa karşı devletin ilk müdahalesi böyle başlamış ve fakat bütün diğer sahalarda olduğu gibi burada da hakiki manada bir düzenleme tahakkuk ettirilememiştir. Esasen müdahalenin böyle bir maksat ve iddiası da yoktu, çünkü devlet ormanlardan sadece gelir temin etmeyi düşünüyordu. Cumhuriyetin ilanından sonra milli ekonominin düzenlenmesi yoluna girilince, devletin ormancılığa karşı alakası da biraz fazlalaştı. 1924 yılında çıkartılan "Türkiyede mevcut bilumum ormanların fenni usulü idare ve işletilmeleri hakkındaki kanunun birinci maddesi ile bütün ormanların işletilmesi amenajman... planlarına bağlanmış ve bu maksatla da bir takım amenajman grupları teşkil olunmuştur. Bu hareket oldukça esaslı bir müdahale mahiyetinde idi, çünkü bu suretle ormanlar artık

serbest bir servet olmaktan çıkıyor ve ekonomik bir hüviyet kazanıyorlardı. Gerçekten ormanların amenajman planına bağlanması gelişi güzel bir idare tarzından kurtulup düzenli işletmeye geçilmesi demektir. Zira amenajmanın gayesi ormandaki devamlılığı esas tutarak hasılatı zaman ve mekan bakımından tertiplemeektir. Bu maksatla teşkil edilmiş olan amenajman grupları da bu prensip dahilinde hareket ederek, memleket ormanlarının taksasyonunu yapmağa başlamış ve bir çok ormanların amenajman planlarını da hazırlamış bulunuyordu. Yalnız buradaki sakat olan nokta devletin sadece amenajman planlarıyla iktifa edip, ormanları şu ve bu müteahhidin elinde bırakmış olması idi. Fakat bu mahzur 1937 yılında duyulmuş ve çıkarılan 3116 sayılı orman kanununun 31 inci maddesine "Devlet ormanları Devlet tarafından işletilir" hükmü konulmuştu. Bu hüküm ormancılık politikamızın bir dönüm noktasını ifade ediyordu, çünkü bu prensibin konuluşu ormancılık politikamızla milli ekonomi siyasetimiz arasındaki tezadı kaldırılması demektir. Gerçekten devlet milli ekonomimizin her çeşit faaliyetini düzenler ve fiilen buralarda teşebbüslere girişirken, ormancılık sahasındaki pasif durumu ve alakasızlığı izah olunamıyordu. Zira mahiyeti ve fonksiyonu itibarıyla devletin alakasını çekecek ve devlet işletmeciliğini icabettirecek ekonomi faaliyetlerinin en başında ormancılık gelmektedir. Ormancılık sahasında olduğu kadar hiç bir istihsal faaliyetinde özel menfaatla kamu menfaati bir birbirine zıt değildir. Ticarete endüstride, ziraatte hatta madencilikte hususi teşebbüslere ve hususi işletmelere yer verilmesi ne kadar doğru ve isabetli ise, ormancılıkta da o kadar kötü ve o kadar mahzurludur. Burada ancak tam bir devlet müdahalesine, tam bir devlet işletmeciliği organizasyonuna lüzum vardır ve bu lüzum doğrudan doğruya orman işletmelerinin hususi karakterlerinden ileri gelmektedir.

1- Bilindiği üzere her memleketin ekonomik alanındaki faaliyetler işletme denilen teknik ve ekonomik karakterdeki organizasyonlar içerisinde cereyan ederler. Her ne kadar bu işletmeler milli ekonomi yapısının birer hücreleri mahiyetinde iseler de, gaye ve maksat bakımından birbirlerinden farklıdır. Bunlardan bazıları sadece para şeklinde kazancı hedef tuttıkları halde, diğer bazıları da para ile ölçülmesi hemen hemen kabil olmayan sosyal ve kültürel gayeleri istihdaf ederler. Ekseriyetle her ileri devlet kendi kapasitesi dahilinde ormancılığı düzenlemek üzere bir taraftan ormancılığa ait mevzuatı sistemlendirirken, diğer taraftan da başta ilim müesseseleri olduğu halde, çeşitli organizasyonları vücuda getirmiş bulunmaktadır. Yabancı devletlerde ormancılığa karşı yakın bir alaka görülürken Osmanlı İmparatorluğunun çözülüş devrinde de bunun tam aksine bir politikanın hüküm sürdüğü anlaşılmaktadır, çünkü bu devirde ormanlara serbest bir servet gözü ile bakılıyordu. Osmanlı İmparatorluğunun uzun zaman devam edip giden bu yanlış görüşüne karşı ilk kıpırdanma hareketi saltanatın son devrinde vukua gelmiştir. 1940 da ormanlardan kesilecek odun ile yapılacak kömür ve keresteden alınacak rüsum ile müteferruatı hakkında ilk irade çıkartılmış ve 1851 de orman özel teşebbüsler birinci kategorideki işletmeleri ele alıp, diğerlerine hiç iltifat etmezler. Yalnız bu hususta vakıf müesseseleriyle tesis namı altındaki müesseselere ait işletmeler hariç tutulabilir, çünkü bunlar her ne kadar hususi teşebbüslerin meydana getirdiği teşekküller ise de, takip ettikleri gayeler dini, ilmi ve insani mahiyettedirler. Orman işletmesine gelince, bu emteanın zaman ve mekan bakımından müstehliklere arz edilmesi işini üzerine almış bulunan bir ticaret işletmesi veyahut ham maddelerin mamul hale getirilmesiyle uğraşan bir endüstri veya zanaat işletmesinden çok farklıdır. Bunlar para şeklindeki kazancı ve bilhassa spekülâtif mahiyetteki muameleleri ön planda tuttıkları halde, orman işletmelerinde durum böyle değildir. Orman işletmesinin maksat ve gayesini tayin eden, işletme sahibinin arzu ve iradesi olmayıp, daha ziyade ormanın mevkii ve kuruluşu vaziyetidir. Esasen orman işletme planı yapılırken, ormanın haiz olduğu bütün özellikler gözönünde tutulur ve buna göre orman işletmesine bir yön verilir. Mesela orman bir muhafaza ormanı karakterinde ise, artık burada hakim olan unsurlar ekonomik olmaktan çıkarak, meta ekonomik bir karakter alırlar. Böyle olduğu içindir ki, İsviçre'nin 1902, Turingen eyaletinin 1931, İtalya'nın 1877, Yunanistan'ın 1929, Fransa'nın 1882, Avusturya'nın 1884, Çarlık Rusyasının 1888, Macaristan'ın 1879, Yugoslavya'nın 1930 tarihli orman kanunları muhafaza ormanı karakterinde bulunan ormanları kamu işletmeleri için elverişli görerek, bunların kamulaştırılması hususunda lüzumlu hükümleri koymuş bulunmaktadır. Bunun böyle oluşu hiçte sebepsiz değildir. Eğer bu nevi ormanları hususi ekonomi işletmelerine terk edecek olursak, ormanı gayesinden ve göreceği hizmetlerden tamamen uzaklaştırmış oluruz, çünkü hususi ekonomiyeye tabi işletmenin esas gayesini rentabilite prensibi teşkil etmektedir. Bu itibarla işletme sahibi ormanın memleket iklimine ve halkın sıhatine yapacağı tesirleri hiç hesaba katamaz, o yalnız işletmeye koyduğu kapitalin faizini en kolay ve en yüksek şekilde çıkartmağa bakar, Bu da ancak ormandan mümkün olduğu kadar yüksek bir kesim yapmak suretiyle gerçekleştirilebilir.

2- Orman işletmelerinin diğer bir hususiyeti, onların diğer işletme nevelerine nazaran toprağa ve iklime daha sıkı bir şekilde bağlı bulunuşlarıdır. Toprak orman yetiştirilmesinde diğer işletmelerde olduğu gibi, sadece bir kuruluş yeri olmayıp, aynı zamanda onun bünyesine dahil olan bir unsurdur. Bilindiği üzere toprak kıttır ve bu kıtlık ormanların da kıtlaşmasına sebep olmaktadır. Ormanların yetişmesinde müessir olan iklim ise her yerde elverişli değildir. Bu da ormanların kıt oluşu üzerinde ayrıca rol oynar. Nitekim Finlandiya ile İspanyayı karşılaştırsak, bunun böyle olduğunu açık şekilde görürüz. Finlandiyada ormanın toprak yüzeyine nisbeti %73.5 iken İspanyada bu miktar %9.9'dur. Gerçi İspanyada bu azlık ormanların tahrip edilmesiyle de alakalıdır. Fakat buna rağmen yetişme imkan ve şartları birincisinde daha elverişlidir. Türkiye'ye gelince ormanlık bölgeler daha ziyade sahip mıntıklarına inhisar etmektedir. Bu sahil şeritlerinin genişliği Karadeniz kıyılarında 80-100, Ege denizinde 300-400, Akdenizde ise 60-100 kilometredir. Kıyılardan içerilere doğru gidilince ormanların kayboldukları ve bunların yerine çıplak ve boş sahaların kaim olduğu görülür. Orman bakımından orta

Anadolu ile doğu Anadolu çok müşkül durumdadırlar. Buradaki ormansızlığın en önemli sebebi yağışların az oluşu ile topoğrafik durumdur. Orta Anadoludaki 200-350 milimetrelilik yağış ve suhunet ekstremleri ormanlık bölgelerin teşekkülüne mani olmaktadır. Doğu Anadolu'da ise çok yüksek dağların bulunuşu suhuneti azaltmaktadır. Suhunetin azlığı ve bilhassa devamlı olmayışı da ormanların yetişmesine imkan verdirmemektedir. Bütün bunlardan anlaşılıyor ki Türkiye'de ormanların yetiştirilmesi çok zor ve çok masraflıdır. Bu itibarla Türkiye'de orman kıtlığı hadisesi tabiat şartlarının meydana getirdiği bir vakıadır. Ormanların her tarafta her istenildiği yerde ve arzu edildiği miktarda yetiştirilememesi orman mahsullerindeki rekabet serbestisini daraltır ve belki de bir monopol hadisesini meydana getirir. Ormanların idare ve işletilmeleri özel teşebbüslere bırakılırsa, tıpkı taşıma ve ulaştırma işlerinde olduğu gibi, burada da işletme sahipleri kendi aralarında birleşirler ve ormanın mahsullerini yüksek fiatlarla satmağa kalkışırlar. Halbuki orman mahsulleri birçok işletmelerin ham maddelerini teşkil ettiğinden ve aynı zamanda memleketimizde esaslı bir ısıtma vasıtası olduğundan, bunların yüksek monopol fiatları ile satılması asla doğru değildir. Bilhassa bu nevi mallara karşı talep elastikiyetinin asgari bir derecede olduğu da gözönünde bulundurulursa, alıcıların çok kötü bir duruma düşecekleri açıkça görülür. Bundan başka ham maddesini odundan alan sayısız mamulatin da maliyetleri yükseleceğinden, kısmi bir hayat pahalılığına da kapı açılmış olur. Bunu önlemek için yapılacak tek iş, tıpkı serbest rekabetin imkansız olduğundan ötürü kamu müesseselerine terkedilen işletmeler gibi, orman işletmelerini de devlete bırakmaktır. Halbuki memleketimizde son günlere kadar bunun tamamen tersine giden bir yol tutulmuş bulunmakta idi.

3- Değil özel ormanlar, devletin kendi malı ve kendi mülkü bulunan ormanlar bile hususi teşebbüslere, hususi kapitallere terk olunmuş vaziyette idi. Halbuki her servetin kendi sahibi tarafından işlettilmesi bunun kira ile veyahut imtiyazla işlettilmesinden çok faydalı ve çok verimlidir. Nasıl ki ziraat sahasında ortakçılık, yarıcılık ve kira ile işletmenin zararları varsa, ormancılık işletmesinde de ihale veya imtiyaz usullerinin büyük mahzurları vardır. Bunun canlı misallerini ve acı delillerini memleketimizin tahrip edilmiş olan ormanlarında görmek kabildir. Gerçekten devlet ormancılık politikasında ihale metodunu takip etmekle, bütün bir tarih boyunca hep zengin ormanlarını müteahhitlere vermiş, bakımsız ve verimsiz ormanlarına da müşteri bulamamıştır. Bu gayet tabiidir, çünkü kaide olarak özel kapital daima en karlı ve faizi en bol yerlere doğru kayar. Bu böyle olunca da, ormanı işletmek için üzerine almış olan müteahhit pek haklı olarak rentabilite hesaplarından hareket ederek, yüksek karlar peşinde koşar. Halbuki bakımsız ve verimsiz ormanlar kar mevzuu olamayacağından, bunlara iltifat etmez. Bunun neticesinde de verimli ormanlar hususi kapitalin çarkından geçerek, nasipsiz birer varlık halinde bakımsızlar ve verimsizlerin yanına girerler.

İşte Türkiye ormanlarının bugünkü acınacak durumunu doğurmuş olan faktörlerden birisi ve belki de en birincisi budur. Gerçi işletilmek üzere ihale olunmuş olan ormanların, 405 sayılı kanunun 6'ncı maddesinde "İşletme esnasında orman müteahhit veya müteneffileri veyahut mutasarrıfları tarafından kat'i ve muvakkat planlar tatbik edilmediği, veya tahribat ika edildiği indelkeşf heyeti fenniyece tahakkuk ederse, bu suretle kat'iyat icra edilen veya tahrip olunan aksamı arazi eshabına teşcir ettirildikten başka, tahribatın derecesine göre ceza hükmolunur ve müteahhitlerin mukavelesi münfesi telakki edilir" denilmekte ise de, tatbikatta ya anlaşamamazlık ortaya çıkmaz, çıksa da mahkemeye kadar götürülmez, götürülse de ihtilaf bir dava mevzuu olarak uzayıp giderdi. Hiç şüphe yok ki bütün bunların hesabı da orman varlığından ödenirdi. Nitekim memleketimizde ihale politikası devam ettiği müddetçe bu hep böyle olmuştur, çünkü devlet bakımsız ormanların ıslahına kalkışmış olsaydı, bu takdirde lüzumlu masrafları ancak vergilerle karşılayabilecekti. Ormanlar bir taraftan müteahhitlerin gelir kaynağı haline getirilirken, diğer taraftan da orman ıslahatı ve ormanların bakımı için vatandaşlardan vergi almak düpe düz bir haksızlık ve adaletsizlik olmaz mı idi? Devlet sırf bu adaletsizliğe düşmemek için ne vergi almış ve ne de ormanlarına bakabilmiştir. Halbuki ormanlar devlet tarafından işlettilmiş olsaydı, değil bakımsız ormanların ıslahı, belki yeniden ağaçlandırma bile kabil olurdu.

4- Bütün bunlardan başka orman işletmelerinin diğer bir hususiyeti iş ve kapitale nazaran - bilhassa tabii ormanlarda- tabiatın ön planda gelmesidir. Bu böyle olunca da, orman işletmelerindeki işçi miktarı endüstri, maden, münakale ve ticaret işletmelerine nazaran az olacak, kontrol ve mürakabe de o nisbette kolay yapılacaktır. Devlet işletmeciliğinin mahzurları bu suretle bertaraf edilebilecek ve devlet orman işletmeleri de bakımlı ve verimli hale gelecektir. İkinci cihan harbinden önce ileri bir durumda olan Alman ormancılığında devlet işletmelerinin ekonomik durumu özel orman işletmelerine nazaran çok üstün bir vaziyette idi. Elimizde bulunan 1927 yılı istatistiklerine göre devlet ormanlarındaki yıllık hasılat miktarı hektarda 5.1 metreküp iken, vakıf ormanlarında 3.8, komün ormanlarında 4.4, kooperatif ormanlarında 3.2, özel orman işletmelerinde de 2.4 metreküp idi. Bu devlet ormanlarının diğerlerine nazaran daha çok bakımlı bulunduğunu göstermektedir. Devlet ormanlarının bu durumunu sağlayan en mühim faktör devletin ormanı sadece bir gelir kaynağı şeklinde telakki etmemesi ve kat'iyat işlerinde isticale göstermemesidir. Halbuki özel müteşebbisler ne kadar mümkünse, o kadar süratle ağacın para şekline girmesini isterler. İşte bu zihniyet ayrılığından ötürü de devlet ormanı, daima hususi ormana nazaran, verimlilik bakımından üstün gelmektedir.

Bütün bu açık hakikatlere rağmen, Türkiye'de devlet orman işletmesi sistemi ancak 1937 de çıkartılan 3116 sayılı kanunla kabul edilmiş, bununla beraber bu kanunun üçüncü maddesinde devlet ormanı mülkiyeti yanında hususi orman mülkiyetinin de kabul edilmiş olması hususi orman

işletmelerinin devamına da imkan bıraktırmıştı. Halbuki bu da hatalı idi, çünkü devlet orman işletmeciliği esası kabul edilince, bunun tabii bir neticesi olarak hususi ormanların da devletleştirilmesi icap ediyordu. Ancak 3116 sayılı kanun devlet ormanlarına bitişik bulunan özel ormanların istimlakine cevaz vermekte idi. Bunun sebebi işletme bütünlüğünü ve işletme birliğini emniyet altına almaktır. Gerçekten aynı tabiat ve ekonomik şartlar altında bulunan bitişik orman parselleri bir bütündür. Böyle bir halde parsellerden bir kısmının devlete ve bir kısmının da hususi şahıslara ait oluşu onların tek işletme planına sokulmasına imkan vermez. Bunları tek mülkiyet altında bulundurmak için, hususi ormanların istimlakine, icap eder. Yalnız 3116 sayılı orman kanunu istimlakine sadece bu ve 1000 hektardan yukarı olan orman sahalarına inhisar ettirdiğinden, yine açık bir kapı bırakmış bulunuyordu. Fakat 9/3/1945 tarihinde kabul edilen "orman kanununa bazı hükümler eklenmesine ve bu kanunun birinci maddesinde değişiklikler yapılmasına dair 4785 sayılı kanunla bu açık kapatılmıştır." Bu kanunun birinci maddesinde "Bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte var olan gerçek veya tüzel özel kişilere, vakıflara, belediye, özel idare kamu tüzel kişiliklerine ilişkin bütün ormanlar bu kanun gereğince devletleştirilmiştir." Bu suretle şahıslara ait %2.9 nisbetindeki ormanlarla vakıfların %1.4, köy, belediye ve hususi idarelerin %0.7 nisbetindeki ormanları devletleştirilmiştir. Ancak, orman kanunumuzun tayin ettiği esaslar dahilinde ekim veya dikim yolu ile emek harcanıp yetiştirilmiş olan ormanlarla sahipli fıstık çamı, palamut meşesi ve aşısız kestane ormanları, aynı zamanda devlet ormanlarına bitişik olmayan topraklarda ekim ve dikim yolu ile özel emekle yetiştirilmiş kavak, söğüt, kızılçam, akasya, okaliptus, servi ormanları ile devlet ormanlarına bitişik olmayan ve fakat bulunduğu muhiti güzelleştiren köy, belediye, özel idare kamu tüzel kişiliklerine ait ormanlar da bu devletleştirme işinden hariç bırakılmıştır.

Devletin özel ormanları devletlestirmesi asla bir doktrin icabı olmayıp, doğrudan doğruya Türkiye orman işletmeciliğinin zaruri bir neticesidir, çünkü ormanlarımızı iyi muhafaza edebilmek, muntazam bir bakıma tabi tutabilmek ve asla kar zihniyetine tahammül edemiyen bir işletme prensibine bağlayabilmek için buna lüzum vardır. Aksi halde hususi ormanları sıkı bir bakım ve işletme disiplini içine almağa imkan kalmaz. Her ne kadar 3116 sayılı kanunda hususi ormanların işlettilmesi, sahipleri tarafından yaptırılıp orman idaresince tasdik olunacak amenajman planlarına bağlanmış ise de, bu planların tanziminde yine günlük menfaatin ön planda geldiği ve orman sahibinin ormanın bekasını ve ormana vermeği değil, daima ormandan almağı düşündüğünü unutmamak lazımdır. Halbuki memleketimizin ormanları gerek kuruluş mevkileri ve gerek sahaya olan nisbetleri itibarıyla, mutlak bir işletme ormanından ziyade, muhafaza ormanı karakterini taşımaktadırlar, çünkü memleketimizin çok arızalı olması ve ormanların da ekseriyetle dağ mailelerinde bulunup, husule gelecek sellere ve toprak kaymalarına karşı bir mania teşkil etmeleri bunlara muhafaza ormanı karakterini verdirmiş bulunmaktadır. Bundan başka ormanın sahaya nisbeti itibarıyla bir müvazene nisbeti olarak kabul edilen %30 nisbeti memleketimizin ancak pek mahdut yerlerinde mevcut, bulunmaktadır. Gerçekten Ali Kemal Yiğitoğlunun verdiği rakamlara göre bu nisbet Kırklarelinde %43.6, Zonguldakta %40.6, Rize ve Çoruhta %31.1, Tokatta %30.6, Burdurda %32.1, olduğu halde Trabzon %29.5, Bolu %27.6, İstanbul %25.2, Kocaeli %24.4, Kastamonu %23, Sinop %23.5, Ordu %20.3, Balıkesir %24.4, Bursa %21, Çanakkale %20, Denizli %23, Muğla %21.9, Giresun %13.7, Gümüşhane %13.2, Samsun %10.1, Çankırı %11.5, Amasya %9.5, Çorum %8.2, Kütahya %11.6, Aydın %18.2, İzmir %9.8, Manisa %8.2, İçel %19.6, Antalya %17.4, Seyhan %16.5 dur. Buna göre memleketimizin hemen hemen ekseri sahalarında ormanlar normal orman bütçesinin çok aşağısındadırlar. Bu nisbetleri yükseltmek için büyük bir hassasiyetle iç bakıma önem vermek ve aynı zamanda orman içi boş sahalarla mutlak orman toprakları içerisine giren orman dışı yerleri süratle ağaçlandırmak lazımdır. Halbuki bu nevi işler büyük masraflara ve geniş bir teşkilata ihtiyaç göstereceğinden, hususi orman sahiplerine bu nevi mükellefiyetleri tahmil etmek hem zor ve hem de imkansızdır. Esasen 3/2/1937 tarihli 3116 sayılı kanunla da devlet ormanlarının ağaçlı veyahut ormandan açılmış çıplak yerlerindeki yaylak, kışlak, otlak v esulama gibi her nevi haklarla binalar ve hizarlar ve her nevi malların ve aynı zamanda mülkiyeti devletten başkasına ait olan ormanların muhafaza ormanı olarak ayrılması icabederse, bu ormanlarla alelumum muhafaza ormanlarının tamamlanması için bunlara eklenmesi lazım gelen yerlerin de Bakanlar Kurulu kararile istimlak olunabileceği kabul edilmiş bulunmakta idi. Türkiye ormanlarının büyük bir kısmı muhafaza ormanı olduklarından, hususi ormanların da, belki mühim bir kısmı bu karakteri taşıyacak ve bu yüzden istimlak edilmeleri lazım gelecekti. Şu halde hususi ormanların istimlakine prensibi muayyen şartlara bağlı olmak üzere, esasen 3116 sayılı kanunla kabul edilmişti. Ancak 4785 sayılı kanun hususi bir ormanın muhafaza ormanı olup olmadığı hakkında çıkacak her hangi bir anlaşamamazlığı önlemek için, hususi ormanların topyekün devletleştirilmesini uygun görmüştü. Bu devletleştirme işi asla hususi mülkiyete vurulan bir darbe mahiyetinde değildir. Esasen kamu menfaati bakımından hususi mülkiyete müdahale bugünkü hukuk telakkisine de uygun görülmektedir, çünkü Roma hukukundaki bir şeyin hüsnü istimali veya suistimalini ifade eden mutlak mülkiyet telakkisi bugünkü görüşe uymamaktadır. Bugün mülkiyet nizamı ile ekonomik ve sosyal hayat arasında sıkı bir interdependance mevcuttur. Nasıl hürriyete bir hudut tayin edilmişse, mülkiyet de kanuni sınırlar içerisine alınmıştır. Bütün bunlardan gözetilen gaye memleket servetlerinin irrasyonel şekilde kullanılmasının önüne geçmek ve topluluğu zarardan kurtarmaktır, çünkü şahıs kendi mülkiyeti içerisindeki serveti makul ve ekonomik şekilde kullanmazsa, zararı sadece ona değil, aynı zamanda milli ekonomiye de dokunur. Hele mülkiyet, çoğaltılması maddeten mümkün olmayan toprağa ve onun mütemmim cüzüleri halinde bulunan maden ve orman gibi servetlere de taallük ederse, mesele büsbütün ehemmiyet kesbeder. Tarihin en eski devirlerinden beri birçok ilim ve devlet adamları hep toprak, orman ve maden mülkiyeti üzerinde durarak, bunları kamunun yararına uyacak şekilde

düzenlemeye çalışmışlardır. Toprak reformları hep bu zihniyetin mahsulü olan bir harekettir. Nasıl ki servet sahibi bir adamın binlerce kişiyi yedirep içirip atıl tutması doğru değilse, geniş toprakları elinde bulunduran bir kimsenin de, keyfi istiyor diye bunları boş bırakmağa ve milli istihsalı azaltmağa hakkı yoktur.

Bütün bunlardan başka memleketimizdeki hususi ormanlar daha ziyade haksız iktisabın mahsulüdürler. Gerçekten özel ormanların meydana gelmesindeki amil arazi mülkiyetindeki dönüme değil, hududa itibar edilmiş olmasıdır. Elinde tapusu olan her hangi bir kimse bu tapunun içerisinde birkaç dönümlük saha gösterildiği halde, hududa itibar edilmesi yüzünden, binlerce hektarlık orman sahaları üzerinde mülkiyet iddia eder ve hatta bunu mahkeme ilamları ile tevsike kalkışır. Bu suretle kamu mülkiyetindeki ormanların bir kısmı böylece özelleşmiş bulunuyordu. 1907 tarihli istatistiğe göre Türkiye ormanlarının hususi şahıslara ait olan kısmı %1.1 iken 1936 de nisbet %2.9 a çıkmış bulunmaktadır.

Millet ekonomisinin en önemli bir serveti olan ormanların düzenli bir tarzda ve memleketin menfaatine uyar bir şekilde idare edilebilmesi için, yapılacak tek şey ormanlarda devlet mülkiyetini ve devlet işletmeciliğini tanıtmaktır. Bununla beraber ormanların ıslahı, bakımı ve genişliklerinin arttırılmasını sağlayacak daha bir takım işler vardır. Bunlar ormancılık politikamızın en kısa zamanda halle mecbur olduğu meselelerdir.

1- Orman ve ormancılık hakkındaki zihniyetin değiştirilmesi. Ormandan serbestçe faydalanmak arzusu cibali mubaha telakkisinden ileri gelmektedir. Halbuki orman hakiki manada ekonomik bir servettir. Nasıl maden kömüründen serbestçe faydalanmak kabil değilse, ormandan da serbestçe ve istenildiği şekilde faydalanmak mümkün değildir. Kaldı ki madenlerin istismarı ormanların istismarı derecesinde bir tehlike yaratmaz, çünkü ormanların tahribi ve istismarı milletin sağlığını, ülkenin zenginliğini, vatanın şenliğini tehlikeye koyar. Ormana karşı olan bu geri zihniyetin kaldırılması lazım geldiği gibi, ormancılık hakkındaki görüşlerin de değiştirilmesi icap eder. Ormancılık müsbet ilimlere dayanan ve tamamen teknik ve ekonomik bir hüviyete sahip olan bir meslek ve bir ihtisas işidir. Orman ve ormancılığın milli ekonomimizdeki mevkii ve değerini göstermek üzere, her çeşit propaganda vasıtalarından faydalanma imkanını aramak ve bilhassa orta tedrisat programlarına ormancılık dersinin konulmasına önem vermek lazımdır.

2- Odunu yakıt vasıtalığından çıkararak yerine maden kömürü veya linyitin ikamesi. Türkiye ormanları artık ne odun ve ne de odun kömürü ihtiyacını tam şekilde karşılama imkanına sahip değildir. Gerçekten yapılan hesaplara göre yılda tahmini olarak 10 milyon metreküpü aşan bir istihlak miktarı, ormanlarımızın takatleri üstündedir. Bu itibarla maden kömürü istihsalatını çoğaltmakla beraber, memleketin muhtelif yerlerinde mevcut linyit madenlerinin derhal işletilmesine ve aynı zamanda bu nevi maddeleri yakmağa mahsus ucuz fiatlı sobaların imali işine girilip, odunu yakıt vasıtası olmaktan bir an evvel kurtarmak lazımdır. Bu suretle memlekette mevcut baltalıkların, hiç değilse mürekkep baltalıkların koruya tahvili imkanı da temin edilmiş olur.

3- Hayvan otlatma ve orman münasebetleri. Türkiye'de ormanlarla hayvan otlama yerleri birbirlerine çok karışmış vaziyettedir. Orman içinde ve kenarlarında kurulmuş olan köylerin hayvanları bulundukları orman sahalarında otladıkları gibi, uzak yerlerden mevsim mevsim getirilip ormanlara sokulan sürüler de ormanın ağaçsız çayırıklarında otlarlar. Bundan başka bilhassa yaylalara çıkan sürüler ormanın içerisinden geçerler. Karadeniz sahillerile Karadeniz dağlarının ardında oturanlar Karadeniz dağlarına çıktıkları gibi, Akdenizde oturanlar Toroslara çıkarlar. Topraklar esas itibarile ziraat toprakları, mera toprakları ve orman toprakları diye ayrılmıştır. Orman toprağı ziraat için elverişli olmadığı gibi, iyi bir mera toprağı da değildir. Kaldı ki ormanlar mera girift bir halde bulundukça, hayvan ormanlık sahalarda otladıkça ormanın ıslahı ve bakımı ve yeni neslin yetiştirilmesi asla kabil olamaz. Bu itibarla hayvan otlatma işini ormanı zarara sokmayacak şekilde sınırlamak ve otlayacak hayvan nevelerini tayin etmek ve otlatma şartlarını planlaştırmak ve bütün bunların üzerinde kıskançlıkla durmak lüzumlu bir iştir.

4- Memleketin ihtiyacı olan orman mahsullerini hariçten elverişli gümrük şartları altında memlekete ithal etmek. Ormanlarımız düşük takatte olduklarından, odunu ham madde olarak kullanan endüstrinin ihtiyacını kapatamadığı gibi, maden ocaklarının ve inşaatın ihtiyacını da tamamen karşılayamamaktadır. Bu itibarla kereste, kağıt ve sellüloz fabrikalarının odun ihtiyaçları ile, ambalaj ve inşaatla kullanılacak kerestelerin ve maden direklerinin, hariçten getirilmesi için lüzumlu ticari anlaşmaların yapılması ormancılık politikamız için bir zarurettir. Ancak bu suretle ormanlarımızın yükünü hafifletmek imkanı hasıl olur. Çünkü bir ihtiyaç bertaraf edilmedikten sonra, ormanlardaki kat'ıyatı durdurmağa kalkışmak muhal ile uğraşmak demektir. Dövizimizi lüks eşyaya tahsis ederek israf yoluna gitmektense, orman mahsullerine yatırmak daha akıllı işidir. Hiç olmazsa bu suretle hem lüzumlu ve mübrem ihtiyaçlarımız kapatılmış ve hem de ormanlarımız istismar edilmekten kurtulmuş olur.

5- Orman suçlarına karşı cezaların şiddetlendirilmesi. Suçlarını önüne geçecek faktörlerden biri o suçun yapılmasına maddeten imkan bıraktırmamaktır. Bu da alınacak tedbirlerle kurulacak teşkilat sayesinde kabil olur. Bunun için orman işletmelerimizin muhafaza teşkilatını en makul tarzda

düzenlemek ve genişletmek lazımdır. Bununla beraber suçu önleyecek tedbirlerden birisi de müeyyidelerdir. Eğer kanuni müeyyideler zayıf bulunacak olursa, muhafaza teşkilatının bütün düzgünlüğüne rağmen yine suçun önüne geçilemez. 3116 sayılı orman kanununun hükümlerine aykırı hareket edenlere karşı yine aynı kanunun 103-124 üncü maddelerinde cezai müeyyideler vardır. Fakat bu müeyyideler orman suçlarının önüne geçecek derecede kuvvetli değildirler. Bulundukları mevki ve vaziyet ve haiz oldukları hususiyet noktasından memleketin sıhhat, selamet ve menfaatine yarayacak ağaçlıkları, orman idaresinden izin almadan kesenlere verilecek ceza Türk Ceza kanununun 516 ncı maddesinde belirtilmiştir. Halbuki bu maddede tahribi bahis konusu olan menkul ve gayri menkul mallar her hangi bir şahsa ait olan mallardır. Görülüyor ki memleketin selametine taallük eden ağaçlık ile her hangi bir şahsa ait olan malın tahribi aynı miktardaki cezalarla cezalandırılmıştır. Ormanlarda nizamnamelere aykırı hareket ederek ateş yakanlarla ormanlar içerisine sigara atanlara 20 liraya kadar hafif para cezası veya 20 güne kadar hafif hapis cezası verilir. Halbuki orman yangınları, kasdi olanlar hariç ekseriyetle ormanda ateş yakmak veya ta sigara atmak suretiyle meydana gelmektedir. Bu nevi tedbirsizliğe mani olmak için cezayı arttırmağa lüzum vardır, çünkü bu suretle asıl yangına sebebiyet veren fiilin önüne geçilmiş olunur. Aksi halde ateş yakmak ve sigara içmek fiilleri sık sık vukua geleceğinden, ormanda yangının çıkma ihtimali de o kadar fazlalaşır. Gerçi yangın çıktıktan sonra verilecek ceza hiç şüphe yok ki daha ağırdır. Fakat mesele yangını çıkarttırmamaktır. Bu böyle olmakla beraber tedbirsizlik, dikkatsizlik... veya nizam ve emir ve kaidelere riayetsizlik neticesi olarak bir yangına sebebiyet verenler de Türk Ceza kanununun 383 üncü maddesine göre 30 aya kadar hapse ve 100 liraya kadar ağır para cezasına mahkum edilirler. Fakat aynı kanunun 15 inci maddesinde hapis cezası 3 günden ve 19 uncu maddesinde de ağır para cezası bir liradan başladığına ve bu cezanın en aşağısını da vermenin kabil bulunduğuna göre verilecek cezanın ehemmiyeti yok demektir.

Bundan başka 3116 sayılı orman kanununda kabul edilen zaman aşımı da çok kısadır, çünkü kanun orman suçlarında dava zaman aşımı için bir, ceza zaman aşımı için de iki yıllık müddet kabul etmiştir. Bu takdirde ya ceza vermemek veya verildiği takdirde de tatbik olunamamak ihtimali bahis mevzuu oluyor. Bu itibarla müeyyideleri ağırlaştırmak ve orman suçlarına ait yargılama usullerini islah etmek ormanların korunması bakımından lüzumlu bir iştir.

6- Ormandaki köylerin elverişli yerlere nakledilmesi. Memleketimizde çeşitli sebepler altında köyler ya orman içerisine veya orman kenarlarına yerleştirilmiş vaziyettedirler. Bu durum hem köylerin gelişmemesine ve hem de ormanların devamlı şekilde harap olmalarına sebep olmaktadır, çünkü orman toprakları bünye itibarıyla düşük topraklar olduğundan, ziraate elverişli değildir. Ziraate elverişli olmayınca, köylü kendi yiyeceğini tedarik etmek için devamlı surette açmalara baş vurmak zorundadır. Gerçekten bir çok ormanlar gezildiği takdirde bu nevi açmalara sık sık rastlanmamak kabil değildir. Yeni açmalar birbirini takip ettikçe, ormanlık sahalar da yerlerini devamlı olarak çıplak sahalara terk etmektedirler. Bu itibarla iç iskan politikasına baş vurarak, köyü ormandan ayırmak ve ziraat topraklarıyla orman topraklarını birbirinden tefrik etmek hem ormancılık politikası ve hem de ziraat politikası için lüzumlu bir tedbirdir, çünkü orman içinde ve kenarında yerleşmiş bulunan köylüler kendi yıllık ihtiyaçlarından pek azını bu topraklardan temin edebilmektedirler. Karadeniz bölgesindeki köylülerin acınacak durumu onların mutlak orman toprakları üzerinde yerleşmiş olmalarından ve ihtiyaçlarını bu verimsiz topraklardan temine kalkışmalarından ileri gelmektedir. Ormandaki açmalar birkaç senelik fasılalarla birbirlerini takip ederler ve bu suretle ağaçlar adeta insanların yetiştiremeyeceği yerlere kenelik sığınmış vaziyettedirler. Trabzon'da Değirmendere vadisini takip edenler her iki tarafın, bilhassa yolun geçtiği sırtların tamamen çıplak olduklarını görürler. Ancak dere kenarlarında kızılbaş, söğüt, yamaçlarda gürgen, yabani fındık ve tepelerde de parça parça ladinlere rastlarlar. Maçka ilçe merkezindeki iki derenin birleştiği yer tamamen kayalık ve çalılıktır. Halbuki burası yüksek ormanlarla örtülü idi. Şimdi orman daha 10-15 kilometre içerilere doğru kaçmış bulunmaktadır.

Bütün Karadeniz bölgesi hububat ziraatine elverişli olmadığı gibi, hayvancılığa da müsait değildir. Tarlanın samanı hayvana yetmediğinden, meşe yapraklarına, meşe bulunmazsa ıhlamur ve karaağaç yapraklarına baş vurulur. Rize'nin Çaybaşı bucağında bu yapraklar kaynatılıp, deniz suyu ile karıştırıldıktan sonra ineklere verilir. Ağaç yaprakları demetler halinde hayvan yemi olarak pazarlarda satılır. Bütün bunlar bu bölgenin ziraate elverişli olmadığına canlı birer delilleridir. Aynı vakıayı bütün orman bölgelerinde az ve çok birtakımlıkla da müşahade etmek kabildir. Verimsiz topraklar içerisinde yerleşmiş olan köylüler hayat şartları daha müsait topraklara nakletmek hem bir ziraat politikası, hem bir iskan politikası ve hem de bir ormancılık politikası mevzuudur. 3116 sayılı kanun "Sınırlanmış devlet ormanları içinde veya dışında bulunan köylerin ve dağınık evlerin ve açılmış tarlaların ormanlara ziyarı dokunduğu anlaşılır veya halkın, memleketin, sıhhat, selamet ve menfaati icabı orman olmayan muayyen bir sahada orman yetiştirmek icap ederse, burada oturanlar Vekiller kararıyla başka yerlere kaldırılabilir." demekle orman içindeki köylerin başka yerlere iskanını da esas itibarıyla kabul etmiş bulunmaktadır. Bir taraftan 2510 sayılı iskan kanunu diğer taraftan 15/6/1945 tarihli çiftçiyi topraklandırma kanunundan faydalanılarak bu köylerin kaldırılmasını programlı şekilde ele alıp düzenlemekte kat'i bir zaruret vardır. Ancak bu suretle ormancılık politikamızın hakiki yararı kapatılmış olabilir. Zira bütün fenalıkların ve bütün tehlikelerin mihrakı hep bu noktadadır:

Açma vardır, çünkü köy orman içindedir, hayvan otlatması vardır, çünkü köy orman içindedir. Orman yangını vardır, çünkü köy orman içindedir. Kaçakçılık vardır, çünkü köy orman içindedir. O halde orman suçlarının neticelerini kökünden bertaraf edebilmek için, sebebi kaldırmak lazımdır.

7- Orman nisbetini %30 a çıkarmak üzere ağaçlandırma işini süratle ele almak. Bir memleketin ormanca fakir veya zengin oluşu, o memleketin orman varlığının sahaya olan nisbeti ile ölçülür, çünkü orman sadece bir yakacak vasıtası ve sadece bir ham madde değildir. O yurt varlığının muhtelif bakımlardan bekçisidir. Bu bekçiliği yapabilmek için muayyen bir bollukta olması lazımdır. Bu da %30 diye kabul edilir. Halbuki Türkiyede bunu %10 diye kabul ederler. Fakat bu nisbet te çok şüphelidir, çünkü Türkiye ormanlarının vüs'ati 8-10 milyon hektar olduğu takdirde bu böyledir. Bugün Türkiyede hakiki manadaki orman varlığının 2-3 milyon hektarı geçmiyeceği tahmin edilmektedir. Kelimenin açık manasıyla Türkiyede var olan orman değil, orman yokluğudur. O halde yapılacak şey bütün varlığımız ve yoğunuzla ağaçlandırma işine başlayıp, bunu en kısa zamanda hızlandırmaktır. Orman Genel Müdürlüğü 13-14 milyonluk bütçesiyle bu muazzam ve büyük çaptaki işi başaracak vaziyette değildir. Bu itibarla umumi müvazeneden her yıl orman genel müdürlüğü bütçesine mümkün olduğu kadar yüksek miktarlarda, sırf bu işi başarmak için para vermek lazımdır. Nasıl ki yol, liman, maarif, sıhhat için para veriyorsak, memleketin orman nisbetini %10 dan yukarıya çıkarmak için de para vermemiz lazımdır, çünkü Türkiyede orman meselesi bütün bunları topyekün içerisine alan memleket varlığı davasıdır. Orman Genel Müdürlüğünün bugünkü esas işi ağaçlandırma işidir. Bu işe başlamadıkça hakiki vazifesini ve fonksiyonunu gerçekleştirmiş olmaz. Fakat esefle kaydedelim ki, bugün değil umumi müvazeneden orman genel müdürlüğü bütçesine para vermek, tamamen tersine olarak ondan alınmaktadır. Nitekim 1947 yılında 200 bin ve 1948 yılında da 250 bin lira hazineye para verilmiştir. Acaba Orman Genel Müdürlüğü bu tarihlerde ağaçlandırma işini tamamlamış ve Türkiye orman varlığı bütçesini %30 nisbetine çıkartmış ve geriye fazla bir miktar para kalmışta mı bunu hazineye terketmiştir. Bu cidden yerinde bir sualdir. Kanaatimizce Orman Genel Müdürlüğü işlerinin en başında ve en önünde ağaçlandırma gelmektedir. Hatta bunu açıkça ilan edebilmek için Orman Genel Müdürlüğünün ismini değiştirerek, bu müesseseye Ağaçlandırma Genel Müdürlüğü demenin psikolojik faydası bile vardır.

Hülasa olarak ormanlarımızın ekonomik sebep ve zaruretlerden ötürü ancak devlet tarafından işletilebileceğini ve bu hususta hiç bir müsamahanın yapılmaması lazım geldiğini ve devletleştirilmiş olan ormanların da, bir politika cereyanına kapılıp hususi şahıslara tekrardan terkedilmesinin mahzurlu olacağını kaydeder ve ormancılık politikamızda köylerin ormandan çıkartılarak elverişli yerlere nakledilmesi işinin, ağaçlandırma meselesiyle, orman suçlarına verilecek cezaların arttırılması, orman mahsullerinin hariçten kolaylıkla getirilmesi, hayvan otlatma ve mer'a münasebetlerinin düzenlenmesi, odunun yakıt vasıtalığından çıkartılması ve ormanla ormancılığa karşı beslenen geri zihniyetin kökünden silinmesi için lüzumlu gayretin gösterilmesi hususlarının biran önce ele alınmasını teklif ederiz.

13. Türkiye'de Devletin İktisada Müdahalesine Dair

KEMAL TOSUN

İktisat Fakültesinde Asistan

Her iktisadi rejim, cemiyeti refah ve saadete en kısa yoldan, en az emekle kavuşturmanın bir takım tavsiyeler ve kaideler halinde ifadesidir. Ferdi mülkiyet, serbest rekabete müstenit bir piyasa mekanizması ve kar esaslarına dayanan (Liberalizm) ile, kolektif mülkiyet, planlı piyasa ve sosyal adalet esaslarından hareket eden (Sosyalizm) arasındaki mücadele, eskidenberi devam etmiş ve, denilebilir ki, bugün, en nazik bir safhaya ulaşmıştır. Bu itibarla, memleketimizde de, takip edilecek yol hakkında kat'i bir karara varılması meselesi, gittikçe artan bir ehemmiyet kesbetmiştir. Pek uzun münakaşalara sebep olan teferruata girişmeksizin, bu husustaki kanaatlerimizi şu şekilde sıralayabiliriz:

Yapılan uzun tecrübelerin neticesi olarak, milletleri ve insanlığı refaha kavuşturacak rejim, yirminci asrın medeniyet ve kültür seviyesine uygun bir liberalizmdir. Bunu, prensip olarak kabul etmemizin iki sebebi vardır.

A) Sosyalizm mahiyeti itibariyle bir memleketin dahili iktisadi refahını temin edebilmekten uzaktır. Zira:

a) Devlet kapitalizmi, plancılık, kolektivizm vs. gibi çeşitli isimlerle anılan devletçilik, kuvvetli bir merkezi otoriteye ihtiyaç göstermekte ve neticede ferdi hak ve hürriyetlerin yok olduğu totaliter bir rejime müncer olmaktadır.

b) Bürokrasi, memur diraktörlüğü ve büro ekonomisini tevlit etmektedir.

c) Kar ekonomisinin aksine olarak, büro ekonomisinde, maliyetlerin hesaplanması yani (iktisadi hesap) mümkün olamamaktadır. Bu durum ise, deniz ortasında pusulasız seyreden bir geminin durumunun aynıdır.

e) Böylece devlet, kötü işletmeci sıfatına hak kazanmakta, ve üstelik, kar zihniyeti ile beraber, fertlerin iktisadi zihniyetini de dumura uğratmakta ve söndürmektedir.

f) Nihayet, bütün iktisat mekanizması (siyasetin) sultasına tabi olmaktadır. Siyasetin ekonomiye yol göstermesi ise sonsuz felaketlere sebep teşkil eder.

B) Sosyalizm, plancılık, milletlerarası hayat, bilhassa, artık kendisini empoze eden (cihan ekonomisi) bakımından da, refaha ulaştırabilmekten uzaktır. Zira, sosyalizm, otarsı dediğimiz, (kendi yağıyla kavrulmak) politikasına sevkeder. Bu ise, milletlerin arasına demir perdeler germek, infirat ve tecerrüt siyasetlerinin harplere götüren, korkunç labirentlerine sürüklenmektir. Medeniyeti doğuran işbölümü ve ihtisaslaşmanın nimet ve menfaatlerinden milletleri mahrum etmektir. Beşeriyetin ulaştığı teknik ve kültürel seviye, dünyayı küçültmüş, milletleri çok sıkı bağlarla bağlamış, mukadderatlarını adeta birleştirmiştir. Daha ziyade, iktisadi mahiyette olan bu bağlar, nüfusu gittikçe artan milletlerin hareket serbestilerini azaltmış ve hattı hareketlerini tayinde, birbirleriyle danışmak, kuvvetli bir iş birliği yapmak mecburiyetinde bırakmıştır. Milletlerarası ticaret vs. gibi ekonomik münasebetler, milli hakimiyet anlayışında önemli değişiklikler yapmış, gümrük duvarlarını kökünden sarsan ve ifadesini cihan ekonomisi vakiasında bulan, (dünya efkârı umumiyesini) yaratmışlardır. İki taraflı mukaveleler, yerlerini (çok taraflı anlaşmalara) yani geniş saha ekonomisine terketmişlerdir. Milli ekonomiler, bu dünya ekonomisinin genel şartlarına uygun bir iç rejim kabul etmek hakikatine karşışuyadırlar. Bu itibarla, yirminci asır medeniyetinin milletlere empoze ettiği ve sür'atle, bir Dünya Federasyonuna doğru ilerleyen (işbirliği) ne mani olan otarşıye götüren sosyalizmden uzaklaşmak ve zamanın şartlarıyla bağdaşan bir liberalizm gütmek, insanlığın hürriyeti, refah ve saadeti için şarttır.

C) Milletlerin iç ve dış münasebetleri bakımından, neo-liberalizmin kabul edilmesi lazım geldiği neticesine vasil olduktan sonra, şimdi, memleketimizde, devletin müdahalesine cevaz verdiğimiz sahalardan, en önemli telakki ettiğimiz iki tanesine kısaca temas edeceğiz.

a) Memleketimizde girilen devletçiliğin muvaffak olamadığını inkar eden hemen yok gibidir. Önce tarihi bir zaruret iken, sonradan yolunu şaşırarak ve boyundan büyük (işletmecilik) gibi işlere girişip, sefalet kaynağı halini alan devletçiliğimizin en büyük hatası, kanaatimizce, zamana uygun bir iktisadi zihniyet yaratamamış olması, bilakis, doğmaya yakın iken onu yok etmesidir. Ferdi kapitalizm terbiyesi ve kar zihniyeti mevcut olmayan memleketimizde, devlet, kapitalizm yapmış ve ağır sanayi kurmağa kalkarak; sapan ekonomisi bu yüke tahammül edemez yani, (terazi bu sikleti çekmez) kabilinden, yabancı iktisat mütahasssıslarının istihzalarına muhatap olmuştur. Memleketimizin, seneler, hatta, asırlardanberi geri kalmasının, hayat seviyesinin hala düzeltilemeyecek kadar bozuk olmasının en mühim sebebi, kanaatimizce, menşei ne olursa olsun, hakim olan kötü iktisadi zihniyettir. Ne ziraatçı, ne sanayici ve ne tüccar, mesleğine uygun bir iktisat zihniyetine, maalesef, malik değildirlir. Vücutça sağlam, kafaca da pek dun olmayan köylü, şehre göç etmekte ve kapıcılık veya hademelik yaparak, kıt kanaat biriktirdiği bir iki yüz lira ile köyüne dönmekte ve bunu kafi bir kazanç saymaktadır. Sepetinde bir iki kilo leblebi veya beş on portakal ile, bütün gün, İstanbul sokaklarında avaz avaz bağırarak köylünün kazancı mübalağa edilmemelidir. Bu gibilerin içinde köyünde, tarlası, çifti, çubuğu olanların da bulunması, meselenin ehemmiyetini bir kat daha artırmaktadır. İşte, memlekete hakiki hizmette bulunacak iyi bir politika, yirminci asrın icap ettirdiği bir iktisadi zihniyet yaratmakla işe başlamalıdır. Talebesine iktisat nosyonu aşılamağa çalışan bir profesör gibi, devlet, memlekette bu zihniyeti yaratmağa çalışmalıdır. Bunu, sahnede işletmeci olarak görünmekten çok daha kıymetli telakki etmelidir. İktisadi zihniyetten kasdımız, soygunculuk ahlaki değil, hakaniyet ve adaletle mücehhez, ileri görüşlülüğe, hesaba, iyi organizasyon, rasyonel çalışma, ve prodüktiviteye dayanan bir zihniyette. Yoksa, (bir lokma bir hırka) ve (Allah kerim) zihniyeti, yirminci asrın iktisat zihniyeti ve bilhassa, hayat seviyesi çok düşük olan bir memleketin iktisat politikasının parolası olamaz.

b) Devlet müdahalesine cevaz verdiğimiz başlıca noktalardan ikincisine gelince: Muasır devletin neo-liberalist iktisat politikasını kabul ettiğimize göre; bunun bazı mahzurları olacaktır. İşsizlik ve sosyal adalet problemleri başta gelenlerdendir. Sosyal siyaset tedbirleri, bu problemleri ancak sathi bir şekilde ele almakta ve köklü bir hal çaresi bulamamaktadır. Halbuki, iki ideoloji arasındaki mücadelelerin menşei bu noktadır denebilir. Liberal kapitalizmin eseri olan büyük ve ağır sanayi, muazzam (colossal), dev işletmelerin yarattığı proletarya, yedek sanayi ordusu vs. gibi, bayrak olarak kullandıkları kelimelerle sosyalistler, sınıf tezadının demagojisini yapmaktadırlar. Öyleyse, meseleyi kökünden halledecek tedbirler, proletarya denilen sınıfın teşekkülüne imkan bırakmayan tedbirlerdir. Bunların başında, büyük-dev işletme denilen teknik-ekonomik organizasyonun meydana çıkmasına, teşekkül etmesine meydan bırakmayan bir politika gelir. Orta ve küçük işletme cesametleri, büyük işletmelerin hemen bütün fonksiyonlarını başarabilmektedirler. Bazı faydalarından vazgeçmek, yukarıda zikrettiğimiz büyük mahzuru yok etmek gibi çok daha kıymetli neticeler temin eder. Garp kapitalist memleketlerinin, henüz sanayileşmeğe başlayan memleketler için, baha biçilmez ders verici birer kaynak olduklarını unutmamak lazımdır. Aksi halde bizzat bu tecrübeleri yaşamağa kalkmak, daha asırlarca, huzur ve refaha kavuşmaktan vazgeçmek demektir. Hülasa: Liberal kapitalizm tarihinden alacağımız, ilk ders, meselenin siklet merkezini teşkil eden proletaryanın ortaya çıkmasına sebep olan büyük-dev işletme organizasyonunun teşekkülüne mani olmak ve yerini küçük ve orta işletmelere bırakmaktır. Bu, yirminci asırda devletin en meşru müdahale sahalarından birincisi telakki edilmelidir.

Dahilde refah ve saadet, milletlerarasında sulh ve sükun amili olacak Türk neo-liberalizminin temas ettiğimiz bu bir ikisile birlikte, bütün esaslarını tespit etmek, şüphesiz ki, Büyük Millet Meclisine bağlı, müstakil ve mütehasıs bir İktisat Şurasının vazifesidir.

14. Devletçilik ve Devlet Müdahaleciliği

İstanbul Tüccar Derneğinin tebliği

İstanbul Tüccar Derneği, ilk kurulduğu gündenberi devletçilik mevzuu üzerinde derin ve devamlı incelemeler ve araştırmalar yapmaktadır. Bugün içinde bulunduğumuz sıkıntılı meselelerden çoğu ve bunların başında memleketimizin istihsal kifayetsizliği, tatbik etmekte olduğumuz devletçilik sistemine az çok bağlı sebepler yüzünden doğmaktadır. Devletin iktisadi hayata şu veya bu şekilde müdahalesini reddetmeğe bugün için imkan yoktur. Devrin şartlarına göre bu müdahale her memlekette yapılmaktadır. Memleketimizde kurulmuş ve gelişmiş olan devlet işletmeciliği, yahut devletin sermayedar ve müteşebbis yerine geçmesi, yani devlet kapitalizmi ise yine, esas itibarıyla, kendimize ait zaruretlerin neticesidir. Şu halde devletin iktisadi hayatta iki fonksiyonu vardır: 1) devletin muhtelif sebeplerle iktisadi hayata müdahalesi ve bir takım kararlar ve tedbirler alıp bunları tatbik etmesi veya ettirmesi şeklinde olan ve çeşitli ölçüler ve sistemler altında her memlekette tatbik olunan devlet müdahaleciliği; 2) devletin bilfiil sermayedar yerine geçmesi şeklinde ifade edilen devlet işletmeciliği ve devlet kapitalizmi. Bunlardan birincisini daha ziyade dünya şartları, ikincisini ise kendi şartlarımız zaruret haline koymuştur.

Bu zarureti ve kökünden devletçiliği ve devlet müdahaleciliğini reddetmek imkanı olmadığına göre ancak devletçiliğimizin yayılma hududunu, prensiplerini ve bunların tatbik şeklini beyanmemek ve biraz evvel belirttiğimiz gibi, sebepleri devletçiliğe bağlanan sıkıntıları ve istihsal kifayetsizliğini bununla izah etmek icap eder.

Derneğimizin 15 Nisan 1947 tarihinde yaptığı birinci aylık toplantısında bir rapor kabul edilmiştir. Bu raporun devletçiliğe taalluk eden kısmında şöyle denmektedir.

"Devletçiliğimizin hududunu çizen en büyük zaruret ferdin yapamayacağı işi devletin yapmasıydı. Bu ölçü tam bir anlayış içinde tatbik edilemedi. Bir takım işlerde ferdi ve hususi teşebbüsler lüzumu olmadığı halde baltalandı.

"Devletçilik, ferdin yapamayacağı işleri yapmak ve ferdi o işleri başarabilecek hale getirmektir. Halbuki ilk teşebbüs hamleleri fertlerden gelmiş bazı işler bile ki onlar tamamen fertler tarafından yapılabilirdi, devletleştirildi. Ticari ve iktisadi hayatın düzenlenmesi zarureti karşısında bu düzeni kendiliğinden yapması mümkün olan hür ve serbest mesleki organların meydana gelmesinden çekinildi ve bunlarla alelumum ferdi teşebbüs ve faaliyet, devletçilikle tezat gibi mütalaa edildi. Biraz evvel belirtilen zaruret çerçevesi içinde memleketimizde hükümet işletmeciliği şeklinde geçici bir devre yaşanması tabiidir. Fakat bu devre hakikaten geçici olmalı ve devlet, iktisadi ve ticari hayatta ferdin gelişmesini ve teşebbüs ve idare hamle ve enerjisini söndürmeyerek bilakis kuvvetlendirmeliydi.

"Biz devlete artık kendisine büyük külfetler yüklemek pahasına başarmağa mecbur kaldığı işlerden çoğunu, iş hayatının yetişmiş ve hazırlanmış elemanlarına güvenle teslim ve tevdi edebileceğine kaniiz. Devlet işletmeciliğinin ve müdahaleciliğinin bu günkü şartlar ve imkan hudutları içinde asgari sadde inebileceğinin bir hakikat şeklinde belli olması gerek hükümetimiz ve gerek halkımız için sonsuz neşe ve iman kaynağı olacaktır. Hükümetin amme menfaatlerini korumak bakımından yaptığı ve hududunu geliştirmekte devam ettiği müdahalelerden kurtulması devleti ve devletçiliğimizi kuvvetlendirecek başlıca yoldur. Her işe karışan ve her işi elinde tutan ve onları tecrübesi ve bilgisi, iş hayatında yetişenlerden başka ve iş noktasından noksan olan memurları vasıtasıyla idare eden devlet, her şekilde hücumu uğrar. En küçük sıkıntı ve fenalık dahi devletten bilinir. Bu durum devlet otoritesini sarsar, veya bu otoritenin muhafazası hesabına sükut ve tahammül bir zaruret halini alır.

"Devletçilik prensibimizin "ferdin yapamayacağını devlete yaptırmak ve ferdi de onları yapacak hale getirmek" şeklinde anlaşılması lazım geldiğini söylemiştik. Müsaadenizle buna bir kayıt daha eklemek isteriz. O da, bu prensibin aynı zamanda "Devletin yapamayacağı işlere karışmaması"dır. Bu noktadan gerek idare ve işletme, gerek rantablite ve basiret gibi bakımlardan devleti iyi yapamadığı işlerden ve dertlerden kurtarmak lazımdır. Devletçiliğin bir memur işletmesi ve devlet kapitalizmi halinde inkişafına bizi tarihi zaruret sürükledi; fakat şimdi bu zaruretlar hiç olmazsa mühim ölçüde kalmamış, artık evlatları yetişip olgunlaşmıştır."

İlk kuruluş günlerinden itibaren bu fikirler derneğimizin bütün faaliyetlerinde esas olmuştur. Üniversite profesörlerinden iktisadçılardan, iş adamlarından müteşekkil kurduğumuz Devletçilik Komisyonu devletçiliğimizin ve devlet müdahaleciliğinin şekil alması ve ne ölçüde tatbik edilmesi lazım geldiği meselesini uzun uzadıya incelemiş, bir seneyi geçen çalışma sonunda bazı etüdler meydana gelmiş, bunlar Derneğin yayın organında neşredilmiştir. Fakat mevzuun akademik ve ideolojik

münakaşalara çok müsait olması yüzünden devletçilik komisyonumuz umumi bir rapor tanzim edememiştir.

Buna rağmen İstanbul Tüccar Derneği aylık toplantılarında kabul edilen diğer raporlarla yukarıda bir parçasını aynen naklettığımız 15 Nisan 1947 tarihli rapordaki prensiplere ilave edilecek şu görüşleri kendine mal etmiştir:

1- Bir araştırma ve bir karar merkezinin kurulması:

Hangi teşebbüsleri devlet idare eder, hangilerine karışamaz ve nasıl bir devletçilik tatbik etmek lazım gelir gibi suallerin cevabını ancak yaşanan şartlar ve zaruretler tayin eder. Bu hem araştırma ve etüd işidir, hem de milletin topluca arzu ve iradesine bağlıdır. Şimdi topluca böyle bir araştırma yapan organ yoktur; kararı da siyasi iktidar vermekte, ve plansız, geliş güzel bir devletçilik tatbik edilmektedir. Bunun için bir araştırma ve plan organıyla bunun yapacağı teklifleri tetkik ve kabul edecek bir ekonomi Genel Meclisi kurulması lazımdır.

Derneğin Ekonomik Genel Meclisi hakkındaki 8 Nisan 1943 tarihli raporu 22 Nisan 1948 tarihli 9 uncu aylık toplantısında görüşülerek kabul edilmiştir. Bu raporda hükümetçe teşkili düşünülen Ekonomi Genel Meclisi hakkındaki Derneğin görüşleri belirtilmiştir. Dernek, araştırmalarda bulunacak ve gerekli raporlar ve planlar hazırlayacak ayrı ve müstakil bir etüd ve plan dairesiyle, hür meslek ve ihtisas teşekküllerinden seçimlerle yollanmış üyelerden ve hükümet mümessillerinden müteşekkil bir Ekonomi Genel Meclisinin teşkil edilmesini teklif etmektedir.

2. Müstakil ve muhtar işletmelerin kurulması:

İstanbul Tüccar Derneği, devlet işletmeciliğinin ancak amme mülahazasıyla kurulan ve idare edilen işlere hasredilmesi ve bu gibi müesselerin de doğrudan doğruya devlet tarafından idare edilmeyip müstakil ve muhtar işletmeler haline konması tezini kendine mal etmiş bulunuyor. Dernek muhtar işletmecilik prensibinin çeşitli şekilleri üzerinde durmayarak sadece bunlardan biri olan İstanbul Limanının muhtar idaresi hakkında bir teklif yapmıştır. Limanla alakalı teşekküllerin murahaslarından ve diğer ihtisas adamlarından müteşekkil olarak kurduğumuz bir komisyon İstanbul limanında mevcut güçlüklerin nasıl önlenebileceği ve limanın en ideal şekilde nasıl idare edilmesi lazım geldiği meselesini uzun boylu incelemiş ve bu hususta bir rapor hazırlamıştır. 23 Nisan 1948 tarihini taşıyan mezkur rapor 11 Haziran tarihli on birinci aylık toplantıda görüşülmüş ve kabul olunmuştur. İstanbul limanı bu gün Devlet Denizyolları Umum Müdürlüğüne bağlı bir devlet işletmesidir. Bu Umum Müdürlük Ulaştırma Bakanlığının emri altındadır. Bu suretle İstanbul limanının istiklali ve muhtariyeti şöyle dursun, Denizyollarının bile hareket serbestisi yoktur. Bir mavnacı tayin etmek için bile Bakanlığın müsaadesine ihtiyaç vardır. Liman işleri şehrin, tüccarın, vapurcuların, nakliyecilerin işi olduğu halde Hükümetin bunlardan hiç birisine ehemmiyet vermiyerek ve hiç birisiyle hatta danıştaya lüzum görmiyerek İstanbul limanını kendi memurlarıyla idare etmekte devam etmesinin memlekete, ticarete, İstanbul şehrine ve limanına ne büyük zararlar verdiğini herkes görmekte ve bilmektedir. Yirmi üç senedenberi devlet elinde olan bu limana yirmi üç metre rıhtım yapıldığı halde teşkilatın durmadan büyüdüğü, büroların ticaret hanlarına bile sığmadığı ve işlerin son derece yavaş ve bozuk gitmekte olduğu, tarifelerin ise hiç bir yerle mukayesesı mümkün olamayacak kadar yüksek bulunduğu da malumdur. Bütün bunların tek sebebi, Hükümetin lüzumsuz bir vesayette devam ederek İstanbul gibi aydın bir şehrimizde liman hizmetlerinde kendilerinden istifade edilecek bu kadar çok eleman var ki, bunlardan hiç birisinden faydalanmayarak işleri merkeziyet ve bürokrasi usulü ile ve kendi memurlarıyla görmekte devam etmesidir.

İstanbul liman işini, muhterem kongrenize, hem muhtar ve müstakil işletme sisteminin ilk kurulabileceği bir saha olarak, hem de dış ticaretimizin mühim bir kapısındaki aksaklığın bütün memlekete müteessir etmesi dolayısıyla bunun bir an evvel düzelmesinin başlıca dava olması bakımından teklif etmekteyiz. İstanbul limanı, kendi istiklaliye sahip olmalı ve limanın idaresi bu işin asıl sahibi olanlara geçmelidir. Bunların başında İstanbul Belediyesiyle İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası gelir. Bu iki teşekküle limanla alakalı diğer mesleki teşekküller de eklenmelidir. Derneğimiz bu teşekküllerin serbest seçimlerle tayin edecekleri temsilcilerle hükümet mümessillerinden müteşekkil bir liman meclisi kurulmasını, işletme ve idarenin müstakil bir hüviyet almasını ve bu meclise bağlanmasını teklif etmektedir. Bu sistem diğer limanlarımızda, çeşitli farklarla hemen bütün devlet işletmelerinde tatbik edilebilir kanaatindeyiz.

3- Mesleki teşekküllerin hür ve müstakil olması:

Ticaret Odaları, Esnaf Odaları, Birlikler, Esnaf Cemiyetleri ve diğer her türlü mesleki teşekküllerin tamamen hür ve müstakil olması prensibi de Derneğimize mal olmuştur. Hükümet, bu teşekkülleri korumak maksadiyle kanunların verdiği salahiyyete dayanarak vesayette bulunmakta, onların bütçelerine, kadrolarına, memurlarına ve idaresine karışmaktadır. Tecrübeler göstermiştir ki Hükümetin bu müdahalesi altında, kanuni hüviyetleri ne kadar müstakil olursa olsun, serbest mesleki teşekküller olamamakta ve yaşamamaktadır. Serbest meslek erbabı bu tarz teşekküllere bir hükümet emri olarak girilen ve aidatları da vergi mükellefiyet şeklinde ödenmesi icap eden müesseseler gözü ile

bakmaktadır. Buralara kayıtlı üyelerin, teşekküllerini daima yabancı bir müessese gibi tanımaları sebebi bizce budur. Bu itibarla İstanbul Tüccar Derneği şu prensipleri müdafaa etmektedir:

a) Ticaret Odaları da dahil olduğu halde bütün mesleki teşekküllere girmek ve çıkmak meslek erbabının ihtiyarına bırakılmalı ve bu teşekküllerin idaresi tamamen üyelerinin hür ve serbest iradesine bağlı olmalıdır.

b) Ancak meslek teşekküllerinin kanunlarla tayin edilmiş bir takım vazife ve mesuliyetleri olmalı ve bu gün doğrudan doğruya devletçe yapılan veya amme mülâhazasıyla yapılması icap eden bir kısım işler bu teşekküller tarafından görülmelidir.

Derneğimiz Hükümetçe yeni hazırlanmakta olan Esnaf Odaları kanunu münasabetiyle, bu prensipler dahilinde mütalaasını bildirmiş ve mecburi kayıt mükellefiyeti olan ve aidat borçları İcra marifetiyle tahsil olunan Odalar sistemine tamamen aleyhtar olduğunu yolladığı raporda arz etmiştir. Aynı noktai nazarı yeni Odalar kanunu projesi için de belirtmiş bulunuyoruz.

Odaların ve bu mahiyetteki teşekküllerin kayıt mükellefiyetinden ve icra kuvvetinden faydalandıklarına ve bu sayede kuvvetlendiklerine şüphe yoktur. Bu bakımdan bu kuvvetten mahrum kalacak Odaların yaşayamayacağı, bunun da meslek erbabının umumi menfaatlerine aykırı düşeceği ileri sürülerek bu imtiyazların kalkması, fakat Odalara hükümetçe müdahale edilmeyerek bunların tamamen serbest ve müstakil olması tezi üzerinde durulmaktadır. Bizce bu mütalaada açık bir tezat vardır. Hem odalara kanun yolu ile bir takım imtiyazlar vermek ve bunları vergi tahsil eden müesseseler haline koymak, hem de bunları hususi müesseseler gibi serbest bırakmak hukuk nazariyelerine uymaz. Hükümetin meslek teşekkülleri üzerindeki vesayeti, bu teşekküllerin kanunen kurularak vergi tahsil eden, İcra Dairelerini bu tahsil için kullanabilen müesseseler olmasının tabii bir neticesidir. Bu itibarla ya imtiyazlardan yahut serbestiden vaz geçmekten başka çare yoktur. Derneğimiz serbestiyi tercih etmiştir.

Mesleki teşekküllerin hür ve serbest olmaları halinde bunların zayıflayacağı ve yaşamayacağı iddiasına iştirak etmiyoruz. Eğer hayatlarını yalnız kanun himayesinde ve vergi tahsil etmek suretile devam ettirebilen mesleki teşekküller varsa bunların kapanmasını bilhassa istemeliyiz. Bizim kanaatimizce kanun yolu ile bir takım vazifeler ve mesuliyetler yüklenmek ve idareleri tamamen meslek erbabının elinde olmak şartıyla, bir ihtiyaca tekabül ettikleri ve üyelerine faydalı oldukları takdirde, bu teşekküllerin bilakis kuvvetleneceği merkezindedir.

4- Dış ticareti tanzim ve idare organının serbest tüccar teşekkülü elinde olması:

Dış ticaret işlerinin, her memlekette olduğu gibi, bizde de bir tanzim organına ihtiyacı şüphesizdir. Şimdiye kadar bu sahadaki bütün işler hükümet ve onun memurları tarafından yapılmaktaydı. Derneğimiz (ayrıca dış ticaret mevzuuna dair hazırladığı tebliğde belirttiği gibi) bu işin mühim kısmını artık bilfiil dış ticareti idare eden tüccarın kuracağı organizasyona bırakmanın mümkün olduğu fikrindedir. Bu husustaki teklifimiz sözü geçen raporumuzda tafsilatıyla belirtilmiştir.

HÜLASA:

İstanbul Tüccar Derneğinin devletçilik mevzuunda şimdiye kadar vardığı neticeler bunlardan ibarettir. Derneğimiz ancak ihtisas komisyonlarında incelenerek raporları hazırlanmış ve aylık toplantılarından geçmiş olan fikirleri kendine mal edebilir. Bu itibarla devletçilik mevzuunda prensiplere bağlanarak yukarıda belirttiğimiz noktalar etrafında yüksek Kongrenin bir karara varmasını rica ederiz.

15. Devletçilik ve Devlet Müdahalesi

TAHSİN DEMİRAY

A- Milli ve Siyasi Bünyemiz Bakımından Devletçiliğimiz

Kongremiz

Kongremizin esas gayesi, çalışma programının 4'üncü maddesinde yazıldığı üzere: "Türkiye'nin iktisadi kalkınması ve istihsalinin gelişmesi için ne gibi tedbirler alınması lazım geldiği"dir.

Fakat, milletimiz için ölüm, kalım davası haline gelmiş olan bu davayı bütün genişliği ve şümulile bu ilk kongrede ele almanın mahzurlarını ve hatta imkansızlıklarını takdir eden kongre komitesi bu büyük davanın sadece:

a) Devletçilik, b) Dış ticaret rejimi, c) Vergi reformu; bakımından incelenmesi ve şimdilik bununla yetinilmesini uygun görmüştür. Bunda da büyük isabet göstermiştir.

İsabet göstermiştir. Çünkü: Çeyrek asrı dolduran Türkiye iktisadi oluşları ve çekilip çevrilmeleri hengamesinde iş, ticaret, sanayi erbabı hesaba katılmadıklarından konuşmağı unutmışlar ve zamanla memleket iktisadiyatı üzerinde tertipli ve metotlu düşünmekten uzaklaşıp kendilerini sadece günlük işlerine hasır ve tahsis etmek zorunda kalmışlardır. İktisat ilmile uğraşan gerçek değerler ise söz anlatmanın imkansızlığı uzun yıllar denedikten sonra nihayet yorulup sükuta varmışlardır.

İşte bu kongre, o değerli elemanlar, o mümtaz ilim adamlarımız için yeni bir hareket noktası olacak ve kültürlü bir hareket-milletin talihi yardım ederse-devam edecek ve ancak gelecek kongrede, asıl engin mevzu hakkiyle girilebilecektir.

Ben (Devletçilik ve müdahaleleri) konusuna ancak böyle bir ihtiyat kaydı ile girebiliyorum.

İktisat ve içtimai bünye

Kongremizin ele almış olduğu (Devletçilik), şüphesiz iktisadi devletçiliktir. Fakat, iktisadi mevzular daha teknik, daha hususi ve daha teferruata ait kısımlardan çıkıp, devlet gibi bir ana köke vardığı, daha doğrusu hepsi toparlanıp devlet konusu haline geldiği zaman birden içtimai bir manzara halini alır. Esasen iktisadi meseleler içtimai meselelerin bir cephesi veya bir parçasıdır. İktisat, millet uzviyetinin çeşitli organlarından, onun hayatıyet cümlelerinden, sistemlerinden biridir.

Türkiye'ninbugünkü iktisadiyatı, adıyla ve özülü koyu devletçi olduğundan, onu devletçiliğimizin bütünü içinde, yani siyasi ve içtimai payımızla birlikte, hiç değilse bunların yanı sıra mütalea etmek zorundayız. Bu bakımdan, vevki pek kısa olsa, devletçiliğimizin tamamına bir göz atacak ve iktisadiyatımızı milli ve siyasi bünyemiz, idare mekanizmamız bakımından mütalea etmeğe çalışacağız.

Toplum yapılarına kısa bir bakış

Toplum bilim henüz pek genç ilimler arasındadır. Bununla beraber yüz yıldanberi araştırma metodları bir hayli geliştirilmiştir. Zamanımızda sosyoloji ekolleri arasında metot bakımından en ziyade ileriye giden Science Sociale olmuştur.

Bu ekolün yüz yılı bulan araştırmaları neticesinde millet bünyelerinin içtimai yapıların; kuruluşları ve tezahürleri bakımından iki büyük gruba ayrıldıkları görülmüştür.

Bunlardan birinde içtimai heyet toplum ferde hakimdir. Fert kendine dayanmaktan çıkmış, ailesine, kabilesine, fıkrasına, cemaate, devlete dayanır olmuştur. Bu gibi bünye teşekküllerine (teşekkül tecemmüi) diyoruz. Bu cemiyetler zayıf cemiyetlerdir. Merkeziyet, bürokrasi, totaliterlik bu bünyelerde gelişir.

Diğerlerinde ise cemaatten, sahabetten, vesayetten sıyrılmış ve kendine dayanır hale gelmiştir, ki buna da (teşekkülü infiradi) diyoruz. Bu tip cemiyetler, içtimai bünyeler bir piramidin normal oturuşu manzarasını arzeder. Anglo Sakson ve Amerikan içtimai bünyelerinde olduğu gibi.

Tarih içinde bünyemiz

Bizim bünyemize gelince; bugün ilk bakışta bariz bir şekilde, kuvayi umumiyesi alabildiğine genişlemiş büyük bir bürokrasi manzarası göstermektedir. Fakat hemen ilave edeyim ki, bu manzara, bizim milli karakterimizle, derin ve köklü istidadımızla, mizacımızla tezat halindedir. Milletimiz zorla yığın haline getirilmiş ve kuvayi umumiyeye bendedilmiştir.

Bu nasıl olmuş, bir millet asli tamamen zıt ve makus bir duruma nasıl gelmiştir? Bu ıstıraplı macerayı tarih içinde görelim:

Türk tarihinin bugünden geriye doğru 27 asırlık kısmı az çok karanlıktan kurtulmağa başlamış ve bu tarih içinde Türk toplum yapısı sezilebilir bir hale gelmiştir.

Cumhuriyetten önce imparatorluk, İmparatorluğu kuran Osmanlı Beyliği, daha gerilere doğru sıra ile İlhanlılar, Anadolu Selçukluları, Büyük Selçuklular, Mangıtlar, Astarhanlılar, Şıbanlılar, Temürlüler, Çağataylar, Büyük Kaanlar, Karahıtaylar, Karahanlılar, Dokuz Oğuz-On Uygurlar, Gök Türkler, Aparlar, Siyenpiler, Kunlar ve nihayet Milattan önce 8'inci asra kadar çıkan Sakalar... Bunlar, herşeyden önce milletimizin istiklal bayrağını birbirlerine devretmek suretiyle düşürmeden, aralıksız olarak dalgalandırmışlardır. Millet bünyemizin birinci vasfı budur:

İstiklal.

Arkadaşlar, herşeyden önce şunu iyi bilmeliyiz ki, bu harikulade hayatiyeti gösterebilen, terihin tek milleti Türk'tür. Bugün bilinebilen tarih içinde, yalnız Türk milletidir ki, oturduğu topraklar değişmiş, zirvedeki taç, çatıdaki Kaan ailesi değişmiş, rejimleri değişmiş, fakat o asli değerlerini karakterini daima muhafaza edebilmiştir.

Bu 2700 yıl içinde müstakil olan sadece devletimiz değildir. Yukarıda saydığımız devletleri kuran millet de, beyleri, boyları, aileleri ve fertleri ile en geniş hürriyete sahipti. Müteşebbis, müstakil karakterli cevval, atılgan, zeki, becerikli ve mert insanlardan mürekkep bir topluluktular. Bilhassa, şimdilik en eski Türkler olarak tanıdığımız, Saka Türklerinin içtimai yapıları ve fertleri üzerinde meydana çıkarılan öyle hakikatler vardır ki, tarihimiz ve milletimiz için mesnet ve ümit kaynağı olacaktır.

Türk içtimai bünyesi: büyük ordularına, imparatorluklarına rağmen Kaancı değildi. Devletin yapısı bir piramidin kaidesi üzerinde yükselişi şeklinde ve Kaan onun son taşı olarak oturmuş bir taçtı. Esir toprak kulu yoktu. Her fert malına, evine, toprağına dilediği gibi sahipti ve başkasına dayanmazdı.

Bu güzel bünye yapısı son asırlara kadar muhafaza edilmişken Osman Oğulları ona kıymışlardır. Hakanları için Sur kabul etmeyen, onların paralı köle askerler beslemelerine asla müsaade etmeyen Türk an'anesini Yeniçeri Ocağını kurmak suretiyle Osman Oğulları bozmuşlardır. Bu an'enenin yıkılışını Fatihin Bizans tahtına oturması takip etmiştir.

Bizansın surları içine girişimiz gerçi şaşaalar tarihi için eşsiz bir hadise olmuştur; fakat hakikatte Türk milleti için büyük felaketlerin başlangıcını teşkil etmiştir. Büyük bir imparatorluk kurulmuş, fakat Türkün ananevi siyasi hürriyeti elden gitmiştir. Bizans üzerinde kurulmağa başlayan Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte bir bürokrasi makinesi kurulmağa başlamış ve bu bürokrasi, üyük merkezi idare durmadan genişlemiş ve şişmiştir.

Türk milleti, kendi ananesi, mizacı, karakteri ile taban tabana zıt bu idare ile uyuşmasına imkan olmadığından, ona karşı dikilmiş, ayaklanmalar kanlı bastırmalar, kıtalleri yeni kıyamalar takip etmiş, Oğuz Türkleri asırlarca hürriyeti için merkezi büyük bürokrasi ile dövülmüş, Anadolu asırlarca kana boyanmıştır.

Yine tarihte hiçbir millet yoktur ki fertleri Anadolu Türkü kadar hürriyeti için baskıcılarla o kadar uzun döğüşmüş olsun...

Nihayet Anadolu Türkü, İmparatorluğun sonsuz kuvveti karşısında siyasi ve idari hürriyetini ve haklarına kaybetmiş milletin bütün varlığıartık büyük bir bürokrasi makinesine bağlanmıştı.

Merkeziyetçi Devlet

Milletin bu büyük bürokrasiye karşı aldığı tavır onun saf dilinde bugün dahi bulup anlamak mümkündür. Bilhassa (Beylik) ve (Kapı) kelimeleri bakımından son derece vecizdir.

Geçme beyler köprüsünden ko aparsın su seni Yatma tilki gölgesinde ko yesin aslan seni derken atılğan, kalın enseli kurdun ruhunu ve otoritenin tuzakçı durumuna erkekçe bakışını görüyoruz.

Beyler çeşmeden su içme !

Beyin kapısına varma !

Öğütleri, merkezi siyasi kuvvetlerin lutfunun neticede, hür insanı köleleştirmesi karşısında en sağlam tedbiri belirtmektedir.

Anadolu Türkünün bu (Bey) den kasdi kendi varlığına zıt otorite padişah ve devlettir. (Kapı) ile de gene onu ve bilhassa onun hükümetini kasteder. Kendisinin iştirak etmediği bu hükümete onun kapısına karşı nefret duyar. O kapıda erkeklığı rencide edilmiş ve oradan her ne gelirse fena ve haince gelmiştir. Bilhassa kapıların en zorlusu ve en büyüğü olan (Babıali)'den... Türk için, onun milli karakteri için (Kurb-us Sultan, ateş- isuzan) dır.

Anadolu Türkü bu senbolik kelimeleri bugün dahi kullanmaktadır. İkinci dünya savaşında da onun atlarını ve buğdaylarını (Beylik aldı) !..

Devleti yenileme ihtiyacı

Osmanlı devleti kendi öz milletini kırıp geçirmiş ve kudret kaynağını eliyle körletmiştir. Fakat pek az sonra bu yanlış hareketin aksi tesirleri görülmeğe başlamış, muazzambürokrasi makinesi çatırdamağa başlamış, Osmanlı devletinin kuvayı umumiyesi yeis ve ıstırap uçurumuna yuvarlanmıştı. Padişahın şahsında düğümlenen devlet, korkunç mukadderatını değiştirmek, idari ve siyasi merkeziyetçiliğin kuruluşuyla başlayan idari ve siyasi buhranları bertaraf etmek için duyduğu ihtiyaç nihayet bazı yenilik tatbikatına yol açmıştır.

İlk yenilik tatbikatı (Seyfiye) sınıfında yapılmak istendi. (Asakiri cedide) ihdas edildi. Fakat bu hareketi mağşuş devlet muhiti ve geri (İlmiye sınıfı) baltaladı. Teceddütçü Üçüncü Selim, genç Osmanın akibetine uğradı.

Merkeziyetçi devletin öz milleti ile kanlı boğuşmaları neticesinde millet fakir reçper haline gelmişken 19 uncu asırda buharın iktisadi sahada meydana getirdiği muazzam inkılap Osmanlı devletini bu bakımdan sür'atle çökmekte en büyük amil oldu. Devlet bilfiil çökmüşken, üç kıtaya yayılı bulunması dolayısıyla ortadan kalkmasının dünya devletleri muvazenesini de bir anda altüst etmesi endişesi onun (tamamiyeti mülkiyesi) düsturunu ortaya çıkarmıştır. O artık (hasta adam) dı. daha bir asır böyle yaşıyacaktı. (Tanzimatı Hayriye), (İslahat), (Meşrutiyetler) onu kurtaramıyacaktı. Çünkü yalnızdı, beraberinde bir millet yoktu, sadece bir köhne bürokrasi makinesinden ibaret kalmıştı. Makine tamir kabul etmiyor, etse de beklenen işi çıkaramıyordu.

Nihayet mukadder akibet gelip çattı. Birinci dünya savaşının muazzam sarsıntısı bu merkeziyetçi,büyük bürokrat devleti bir enkaz halinde yerlere serdi.

Son çeyrek asır

Kurtuluş savaşında Cumhuriyete tekaddüm eden Kuvayı Milliye devresinde akla durgunluk veren, bütün hesapların altını üstüne getiren başarılan milletten o harikulade Türklük cevherinden geldiğini sonradan çabucak unuttuk ve o harikaları dehaya maletmeğe çalıştık. Daha doğrusu Osmanlı devletinin bürokratları bir (Kapı) ya olan ihtiyaçları dolayısıyla bir baş yarattılar.

Böylece yeni bir devlet kurma çabalarımız, yeni bir bürokrasi ve yeni bir şef devresi başlangıcı oldu. Devlet yeniden küçük çapta bir mekeziyetçi devlet olarak kuruldu. Hem bu defa idari merkeziyetçiliğe ve koyu siyasi devletçiliğe ilave olarak iktisadi devletçilik katıldı ve toplum yapısı (total) hale geldi.

Bizi mağlup eden demokrat devletler dünyasından örnek ve feyiz almak lüzumunu idrak edebilmek şöyle dursun ona taasupla sırtımızı çevirmistik. Rus ihtilali, yeni devletçiler için ümitli görünüyor, saltanatını yıkan Rusya ile saltanatı yıkılan Türkiye arasında mukadderat ortaklığı var sanılıyordu.

Bizim gibi mağlup düşmüş olan İtalyanın yükselen faşizmi ve onun duçe'si pek şaşaalı görünüyor ve en sonra beliren, fakat hepsini gölgede bırakan Hitlerizm, izim'lerin en rasini sayılıyordu.

İşte böyle bir hava içinde 10 uncu yılı idrak ettik ve bizim izim'i 6 okla belirli hale getirdik. Memlekete ve millete halkevlerinin 9 penceresinden bakmağa başladık. Kremlin meydanına bakan tribünden, duçenin saray balkonundan daha yüksek tribünler inşa eyledik. Onun altında (yekpareleşmek ve kitleleşmek) emrine uyarak saflar bağladık.

Eskiden kalabilmiş halk teşkilatı, millet organizması olarak ne varsa veyahut yeniden bir halkçı bünye olarak ne yapılmak istenirse sür'atle tuzbuz ediliyor ve yığın haline getirilen millete diktatoranın geri dönmez emriyle yeni şekiller veriliyordu. Esnaf için İtalya korporasyonları, gençliğin yetiştirilmesinde Alman gençlik teşkilatı örnek tutuluyor, ekonomide Rusya taklit ediliyordu.

Bu herçümerç sırasındaki zihniyet 1935 yazında başkentte toplanan kongrelerde pek canlı olarak belirmiştir. O yıl 6 oku siyasi bünyemize resmen maletmek kararı tatbik mevkiine çıkıyordu. Totaliter rejimin büyük başlarından biri o zaman partinin genel sekreteri olarak büyük faaliyet gösteriyor, gidişin prensiplerini tesbit ile bunları program haline getirmeğe ve aynı zamanda sür'atle yaymağa çalışıyordu. Bu cümleden olarak memleketin bütün kalem erbabı da hususi surette onun davetlisi olarak köşkünün karşısındaki küçük parti kahvesinde ihzar edildi. O gün adedi iki yüze yaklaşan bu memleketin güzideleri önünde genel sekreterin sadece takınmış olduğu tavırdan eza duyarak sırf o zatı biraz içzap için açtığı münakaşa 6 okun ikisi üzerinde milliyetçilik ve devletçilik okları üzerinde dört saat devam etmiş ve o münakaşa o tarihte iş başında bulunanların zihniyetini, milliyetçilik ve devletçilik anlayışlarını hazin bir şekilde ortaya koymuştu.

İktisat kongremizde o günün dört saatini dolduran münakaşalarından sadece bir noktayı zikretmeden geçemiyeceğim.

O gün, genel sekreter; devletçiliğin hudut ve şümulü sorulduğu zaman cevap vermekte güçlük çekiyor ve iş hayatını devletleştirmenin nerelere kadar ineceğini ve uzanacağını hem kestiremiyor ve hem böyle bir tahdit düşüncesini layüs'el'e karşı-onun ifadesince - (acharne) bir davranış sayıyor ve bunu tok tok söylemekten asla çekinmiyor en münevver bir zümre önünde baskıcı tavrını terketmiyordu.

O günlerde üç asırlık yolu bir hızda katettiğimizi haykırıyor ve geceleri gördüğümüz renkli rüyalara ertesi gün hakikat gözüyle bakıyor, rakamların işimize gelenlerini kullanıyor, gelmeyenlerini yok farzedebiliyorduk. Fakat o hay ve huy, o baş döndürücü, gürültülü günler, yığınlarla gösteri sonunda bize ne getirdi? Layüs'el otorite bize ne temin etti?

Bu neticeyi ikinci Dünya savaşının krizleri sahillerimize çarpınca acı acı öğrendik. Bilhassa iktisadi kudretimiz bakımından derin hayal kırıklığına uğradık. Yıkılan diktatörlükler, şeflikler, totaliterliklerle birlikte güzel rüyalarımız perişan oldu. Bünyemizin bilhassa ekonomik olan zaafı tamamen ortaya çıktı.

Böyle bir anda onbir yıl evvel devlete her bakımdan hudutsuz hak ve salahiyet tanıyan zat iş başına geldiği zaman kendi makinesi başında acze düştü ve kocaman bir ağaç gövdesi gibi devrildi. Onu bekliyen mukadder de böyle tecelli etti.

Günümüze kadar gelen 25 yılın içtimai, siyasi ve iktisadi hikayesi de budur. İstikbale bakarken bugün diktatordan daha zorlu olarak bürokrasi heyulası karşımıza dikiliyor.

Son çeyrek asır içinde kurulan bürokrasi makinemiz, evvelce üç kıtaya yayılmış olan ve gene bürokrat olan Osmanlı İmparatorluğunun idare makinesinden daha hacimli bir hale gelmiştir.

1938 yılında maaşlı ve ücretli memurlar yekunu 134.800 iken, bu miktar altı yıl sonra 222.160'a yükselmiş ve 1947'de yapılan diğer bir takım hesaplara göre 300 bini aşmıştır.

Bu memur miktarını aileleriyle birlikte hesapladığımız zaman 1,5 milyonluk bir kitle ile karşılaşırız, ki bu miktar şehirler ve kasabalar nüfusumuzun yarısını bile aşacak bir miktardır.

Bu ağır durumu siyasi yapımızda daha düşündürücü bir şekilde görüyoruz. Memurlar gün geçtikçe memleket mukadderatına daha hakim bir duruma giriyorlar.

Tevhidi kuva esasına dayanan siyasi payımızın bel kemiği olan Büyük Millet Meclisimizde; Çifçi, sanayici, madenci, tüccar, gazeteci ve sair bütün serbest meslekler erbabı 98 kişi olmasına mukabil memurların adedi 384'tür.

Kongremiz bir iktisat kongresi olduğundan bu noktada durmağı uygun görüyorum. Yalnız sizleri biraz daha düşündürmek için iki devletin parlamentosunda mesleklerin temsil nisbetini veriyorum.

	<u>İngiltere</u>	<u>Fransa</u>
Memurlar	47	110
Ordu ve donanma	66	12
Serbest meslekler	107	250
Papas	00	3
Tüccar	100	18
San'at endüstri	131	24
Çiftçi	132	30
	583	447

Bu levha, İngiliz bünyesinin kudretini ve Fransanın zaafını pek güzel göstermektedir. Fransa meclisinde memurlarla serbest meslekler grubunda olan müstehtlik, lafçı politikacılar gürültülü bir hava yaratmaktan başka bir işe yaramamaktadırlar.

Bize gelince:Kıyaslamağı yukarıda verdiğim rakamlarla varın siz yapınız, ben sükut edeyim.

Türkiye iktisadiyatının neden devletçi olduğu ve nedenöyle kolay kolay bu devletçilikten, bürokrasiden, merkezîyetçilikten kurtulamıyacağı ve bu devletçiliğin neden müdahaleci olduğu ve bu müdahalenin daralmak şöyle dursun daha da genişliyeceği kolayca anlaşılır.

İstikbalimize gelince: Bu, okullarda, liselerde, üniversitelerde hazırlanmaktadır. Bu istikbali geliniz bu kısımda görelim.

B- Milli Eğitim ve Kültürümüz Bakımından İktisadi Devletçiliğimiz

Muazzam bürokrasi makinesini terketmek şöyle dursun, istikbal bakımından daha koyusuna hazırlanmaktayız. Bu gidişin çok kötü neticelerini sıkı bir direksiyon kırmasıyla bugünden belki biraz daha zayıflatabiliriz. Fakat her ne yaparsak yapalım, istikbal bugünkünden daha kötü olacak. Türkiye büyük bir münevverler, yarım münevverler kriziyle, büyük bir memur sınıfı kriziyle karşılaşacaktır.

Şimdi müsadenizle bunun rakamlarını vereyim.

İngiliz Avam Kamarasında 1947'nin son ayında sorulan bir saile verilen resmi cevap. British Council'in Türkçe neşridilen (İngiliz pedagoji bülteni)'nde çıkmıştır. Buradaki resmi rakamlara göre harbin arifesinde 1938-39 ders yılında İngiliz üniversiteleri ve yüksek okulları talebeleri istatistiği şöyledir:

22.512 Edebiyat, hukuk, ilahiyat, müzik, iktisat ve pedagoji

7.767 Fen fakülteleri
13.636 Tıp fakülteleri
5.288 Teknoloji fakülteleri
1.043 Ziraat
3.107 Tıp Fakültesi 1947-48
50.246 Yekun

Şimdi bir de bizim durumumuzu görelim :

İstanbul Üniversitesi :
2.433 Edebiyat Fakültesi 1947 - 48
3.290 Hukuk Fakültesi
807 Fen fakültesi 1946 - 47
1.335 İktisat fakültesi 1947 - 48
3.107 Tıp Fakültesi 1947-48
10.975 Yekun
1.218 İstanbul Teknik Üniversitesi 1947 - 48
599 Güzel Sanatlar Akademisi 1947 - 48
455 Yüksek Teknik Okulu 1946 -47
210 Yüksek Denizcilik Okulu 1947 - 48
1.300 Yüksek Ticaret Okulu 1947 - 48
14.754 İstanbul Yekunu

ANKARA

1.101 Dil,tarih, coğrafya fakültesi 1947 - 48
200 Fen fakültesi 1947 - 48
2.850 Hukuk fakültesi 1947 - 48
212 Tıp fakültesi 1947 - 48

4.363 Yekun

1.113 Yüksek Ziraat Enstitüsü 1947 - 48
498 Siyasal Bilgiler Okulu 1947 - 48
139 Devlet Konservatuarı 1946 -47
6.113 Ankara Yekunu

20.867 Umumi Yekun

Bu yekune dahil olmıyan diğer bir iki yüksek okulu ve enstitüyü de kendimiz hesaba katarsak bu miktarı, askeri okullar hariç, 22 bin olarak kabul edebiliriz.

Türkiye'nin nüfusu 19 milyondur; bizim yüksek okullar talebemiz bu nüfusla kıyaslanınca: Her 863 kişide 1 kişinin yüksek tahsilde bulunduğu anlaşılır.

İngiltere'nin 1941 sayımına göre nüfusu 47.895.000'dir. Bu nüfus yüksek okullar talebesiyle kıyaslanınca: Her 1046 kişide 1 yüksek tahsil yaptığı görülür.

Her iki memleket arasındaki vaziyet şöyledir :

Nüfusu	Yüksek tahsili talebesi	Bir talebe için
19.000.000	22.000	863 Türkiye
47.895.000	50.246	1046 İngiltere

Bu levhayagöre, İngiltere'ye nisbetle yüksek tahsil talebemiz nüfusumuza nazaran binde iki yüz fazladır. Hem şu noktayı de hesaba katmak icap eder, ki İngiltere levhasındaki bu talebe sadece nefsi İngiltere'nin talebesi de olmayıp dominyonlarından gelen talebe de bu yekuna dahil bulunmaktadır.

Böyle bir neticeyi politikacılar avuçları patlayınca kadar alkışlar. Biz ise, yukarıdan beri izah ettiğimiz sebepler dolayısıyla, derin bir yeis ve endişe duymaktayız. Neden bu derece endişe duyduğumuz ilerde (Vergi reformu) bahsinde açıklayacağız.

İngiltere ile aramızda rakamlar bakımından bizim lehimize örülen yüksek öğrencileri ile bir de yetişmekte oldukları mesleklere göre kıyaslanmakta fayda vardır.

Müşpet ilimler, istihsalci Edebiyat, hukuk ve saire

65	+	35	:	100 Türkiye
44	+	56	:	100 Türkiye

Yüksek tahsil talebelerimiz sadece yekun bakımından değil, fakülteleri bakımından da ayrı bir endişe mevzuudur. Bu talebenin yüzde 65 gibi büyük çoğunluğu partileri dolduracak olan politikacılar namzedir. Diğer yüzde 35 fencilerin çoğu yine devlet hizmetine gireceklerdir.

Her yıl 4-5 bin yüksek okul mezunu hükümet kapılarını zorlayacak ve yirmi yıl sonra karşımıza bugünkü mevcuda ilave olarak daha 100 bin memur tipi insan hak isteyecek, bir şeyler yapacaktır. İktisadi hayatımızın üzerine böyle bir müstehlik ordusu peşinde aileleriyle birlikte yürüyecektir. Bu mukadder akibetten nasıl korunulacağını, nasıl sakınılabileceğini bana kim söyleyecektir?

Komşu Bulgaristan yetiştirdiği nüfusuna nisbetle fazla, yüksek tahsilli adam bütün Bulgaristanı kana boyadığını unutmamak için bir tarafa kaydetmek pek iyi olur.

Bizim yüksek tahsilimizde her bakımdan görülen bu nispet korkunçluğu olmasa bile, bu müesseselerin kuruluşlarını icap ettiren zaruretler ve tarihi gelişmeleri bakımından her iki gruba da memur yetiştirmektedir. Bu okullardan yetişenler bizim ekonomi ve endüstri sahalarımız için kat'iyen elverişli değildirler.

İş hayatı, iktisadi hayat teşebbüs hayatı hususiye bakımından milli kültürümüz tamamen akim bir hale gelmiştir. İkisadi işlerimizi düzenleme işinde, ona ilmin ışığı altında gerekli istikameti verme işinde milli kültür müesseselerimizi beklediğimiz, muhtaç olduğumuz elemanları verebilecek şekle sokmak, daha doğrusu yepyeni mektepler açmak bir amri zarurettir.

Basım ve Yayın Kültürü bakımından

Kendi saham bakımından kısaca kaydedeyim, ki bugün adedi 10 bini aşan basım endüstrimizin bütün elemanları hudaıy nabit yetişmiştir. Devri Hamidide bile Sanayi mekteplerinde mürettip, makinist ve harf dökümü kısımları varken 25 yıllık Cumhuriyette bütün ısrarlarımıza rağmen bu endüstrinin gerektirdiği elemanı yetiştirmek için ciddi bir teşebbüse geçilmemiştir.

Saltanatın İnhisarlar idaresine o kadar kurşun attıktan sonra Tekel'i vatandaş millî iktisadın bağrında geliştirdik. Tuzla, tütünle balıkla yetinmedik kitabı da bunlar haline getirdik. Okul kitabını tekele almakla kalmadık kitabın, mecmuanın kağıdına da musallat olduk. Kağıdımızın üzerinde hala eller. Bakanlar Kurulu kararları vardır.

Millî kültür yolunda harcadığımız paralar yekunu nihayet yılda 160 milyonu buldu. Bununla beraber Türkiye'de 20 yıldan beri kitap baskısı adedi şöyledir:

1928-1938 Yılları	16.063
1939	2.513
1940	2.144
1941	2.115
1942	1.911
1943	2.630
1944	2.904
1945	2.463
1946	2.600
1947	2.282
	37.625

İlk 10 yılın yıllık ortalaması 1.606 son on yılın yıllık ortalaması 2.156'dır. Her ikisi arasında yüzde 25 bir artış görülmekte ise de 1928 den 1947 ye kadar nüfusumuzda 5 milyondan fazla artmış bulunmaktadır. Artan kitap miktarı adet olarak 550 olduğuna göre 5 milyon fazla nüfus için parlak bir netice!... Yapmış olduğumuz hesaplara göre yayıncımız, basım endüstrimiz nüfus artışımızla kıyaslanınca, gerilenmiş olarak görülmektedir.

25 yıldan beri iktisadiyatımıza sadece kendi sahasında müdahaleler yapılmıştır. Neşriyata ise hem iktisadi bakımdan ve hem politik ve sosyal bakımdan müdahaleler yapılarak her taraftan cız bir halde bırakılmıştır. Halbuki Halkevleri salonunda: "Bir milletin medeniyet seviyesi kitaplarıyla ölçülür" levhası sallanmaktadır.

Amerika'da demokrasi kurulurken kongre kütüphanesi de hemen ardından 1800 yılında kurulmuştur. Bugün bu kütüphanenin 8 milyon kitabı vardır. Biz ise hazır olmasına rağmen Milli Kütüphaneyi 25 yıl kuramadık. Nihayet geçen Ağustos ayında, Saraçoğlu mahallesine gazino binası olarak 1 milyon liraya yaptırılan bina hemen hemen zorla alınmış, kitaplar buraya taşınmış ve kütüphane açılmıştır. Kütüphanenin yüz bin kitaptan henüz 10 bini tasnif edilmiştir. Çünkü henüz kütüphanenin bir tek kendi elemanı yoktur.

Devletçilik konusunu kaparken

Tarihimiz, milli bünyemiz, kültürümüz ve milli eğitimimiz bakımından devletçi yapımıza kısaca bir bakış bu kadar uzadı. Benî dinleyenleri ve okuyanları bir hayli yormuş oldum. Bununla beraber iktisadi konuları bir de toplum bilim bakımından gözden geçirmenin lüzumunu ve faydasını belirtebildimse kendimi bahtiyar sayarım. Bence esas mesele bu lüzumu kabul etmektedir. Mevzuun bu bakımdan daha iyi ve daha esaslı şekilde ele alınmasını gelecek kongreden bekliyoruz.

Benim bu mevzuda son sözüm şudur:

Devletimiz her manasıyla devletçidir. İdarede merkezîyetçi-dir. Siyasi teşkilatıyla tevhidî kuvacıdır. Kuvayı umumiyesi alabildiğine, çatlıyacak kadar şişmiştir. İktisadi bakımdan müdahalecilik ne kelime, iktisadiyatımız bizzat devletten ibarettir; o kadar ki, bir adım ötesi şimal komşumuzdur.

Bu gidiş ıslah edilemez; felaket uçurumuna yuvarlanmamak için ters yüzü geri dönmekten başka çare yoktur. Geri dönmeyiz, Osmanlıların bu millete getirdikleri kötü yoldan dönmeyiz demektir. Milletimiz dünyanın en iyi insani vasıflarına malik, bu evsafı uzun tarihinde binlerce vesile ile belirtmiş, geliştirmiş eşsiz bir millettir. Vasiye muhtaç değildir; hiçbir gün vasiye muhtaç olmamıştır.

Bu millettten olanlar bu millete haklarını geri vermediler. Bunu yapabilecek devlet adamları Türk milletine en büyük iyiliği yapmış olacaktı. Memleketimiz büyük sarsıntılara uğramadan bu yapılmalıdır. Eğer biz yanılıyorsak yanıldığımız noktalar mutlaka bize gösterilmeli ve ispat edilmelidir. İleri sürdüğümüz rakamların ve iddiaların aksi ispat edilemediği halde gidişte ısrar edenleri bu memleketi karşı ne sayacağız? Bu son kelimeyi söylemiyorum.

16. Devletçilik ve Mali Mevzuatımız

AHMET ZİYA HAZNEDAR

İlk önce şunu arz edelim ki; bu yazımızla hiç bir kimseyi tenkit ve itham etmek emelini gütmüyoruz. Maksadımız sadece memleketi büyük zararlara maruz bırakan ağır hataların, hiç değilse bundan sonra, tekrar edilmemesini hatırlatmaktan ibarettir. Esasen varlığını ilgilendiren bu mühim davaların tenkidini yapmak, bu beceriksiz kalemin yapabileceği bir iş değildir. Hiç bir kimse darılmasın, gücenmesin. Bu kaba dilimizle açık konuşacağız. "Hastayı seven ve tedavisini arzu eden kimsenin, hastalığın en mahrem taraflarını dahi açığa vurması, hastaya karşı sevgisini ifade eder. Hastalık bütün şiddeti ile hüküm sürdüğü ve tehlikeli bir hale geldiği halde, hastalığı inkar etmek, veyahut ehemmiyetsiz gibi göstermek, o hastaya karşı sevgi ve samimiyet ifade eden bir hareket sayılamaz." İşte biz hastalığın biran evvel tedavisini candan arzu ettiğimizi açık konuşmakla ispat edeceğiz.

Devletçilik

Gaye değil, bir vasıttan ibarettir. Gaye olan, memleket iktisadiyatının yükselmesi ve memleket halkının refah ve saadette yaşayabilmek imkanını elde edebilmesidir. Gayeyi vasıta için feda etmek sadece memleketi felakete götürür.

Devletçiliği mezhep ittihaz edenler, bunun türlü çeşit meziyetlerini ve bu sistemin umumi menfaate en elverişli bir idare şekli olduğunu yaşadıkları müddetce istedikleri kadar sayıp döksünler. Fi'li neticeleri milletçe görülüp mahiyeti tamamilen anlaşıldıktan ve bu nazariyelerin temelsiz çürük bir iddiadan ibaret bulunduğu, dünyaca da; kabul olunduktan sonra kendilerine inanacak kimseler bulabilmeleri çok müşküldür.

Devletçilik sisteminin, geri kalmış bir milletin, sanayileşmesini teşvik için, muvakkat bir vasıta olarak, tatbik edilmesi caiz görülebilir. Teşvik edici bir vasıta olarak kullanıldığı müddetçe memlekete faydalı olabilir.

Şahsi teşebbüse ait iş sahasını durmadan inhisarı altına alan ve bu suretle vatandaşları, yetişen gençliği, maiyet temininden mahrum bırakarak devlet kapısına muhtaç eden, henüz el atmadığı daracık iş sahasında çalışan vatandaşların her hareketine müdahale eden ve bu vatandaşlara, canlarından usandıracak kadar, zorluklar çıkaran, hudutsuz kırtasi usullerle ve füzuli müdahalelerle ticari ve sınai sahada zaman ve enerjiyi yüzde doksan nisbetinde israfa uğratan, şahsi teşebbüsle yaşamak imkanından mahrum bırakılmış insanlardan müteşekkil bir memur ordusu yetiştiren, kendi iştigal sahası içine aldığı her menbain verimini gün geçtikçe azaltan, fi'li bilgiye ve ihtisasa kıymet vermediği için istihsal maliyetini yükselten, inhisarı altına aldığı ticari ve sınai işlerde murakebe ve serbest rekabetten azade kalarak halkın muhtaç olduğu zaruri ihtiyaç maddelerini ağır bir vergi vasıtası yapan bir idare şeklinin, umumi menfaate yararlı olduğu nasıl kabul edilebilir? Ve nasıl iddia edilebilir?

Böyle bir idare şekli ile bir memleketin iktisadi vaziyeti yükselmez, bilakis; bünyesinde tedavi kabul etmez hastalıklar zuhur eder.

Memleketimizin iktisadi vaziyeti, mefluç bir hale gelmekle beraber, henüz tamamilen çökmemesindeki hikmeti Türk milletinin yüksek tahammül kabiliyetinde aramak lazımdır. Herhangi bir millet bu şartlar altında bırakılmış olsa idi muhakkak ki çoktan iflas ederdi.

Devletçilik mevzuunda hülâsa olarak söyleyeceklerimiz şunlardır:

Devletçiliği, sözle olduğu gibi fiilen de ferdin yapamayacağı ve ileride de yapabilmesine imkan olamayacağı işlere hasretmek, şahsi teşebbüse yüzde yüz emniyet ve itimat verici geniş bir iş sahası bırakmak ve devletçiliğe kat'i olarak bir hudut tayin ve tesbit etmek, şahsi teşebbüsü esas gaye devletçiliği sadece bir vasıta addetmek. İşte o zaman memleket iktisadiyatını süratle inkişaf ettirmek imkanını elde etmiş olacağız.

Mali Mevzuatımız

Hiç şüphe yok ki, dünyanın en verimsiz, adaletsiz, acaib bir yargı sistemi varsa o da bugün memleketimizde cari olan mali mevzuattır.

Yalnız bu mevzua dair ciltler dolusu yazı yazılsa bunun aksaklıklarını ve memlekete ettiği fenalıkları tamamı ile izah etmek mümkün olamaz.

Mer'iye konuldukları gündenberi sakatlıkları görülen ve zaman zaman birçok ekler yapılan iktisadi vaziyetimizi günden güne perişan bir hale getiren, sanayiimizi parçalıyarak inkişaf etmesine mani olan, şerefli ticaret mesleğini kaptıkaçtı bir hale getiren, ticari ahlakı temelinden sarsan ve bu sahada emniyet ve itimadı ortadan kaldıran, eğri yolu açık, doğru yolu kapalı tutan ve dürüst çalışmak ve yaşamak isteyen vatandaşlara yaşama hakkı bırakmayan, bir kısım vatandaşlara tahammülün fevkinde ağır yükler yüklerken bir kısım vatandaşları serbest bırakan nisbetsizliği ve içtimai adaletsizliği yüzünden iyi niyetli vatandaşları dahi mevcudiyetlerini muhafaza etmek endişesi ve doğru yolda yürümek imkansızlığı yüzünden çok müşkül bir duruma sokan, adeta hareketlerinde hüsnüniyet gösterenlere düşman, kötü niyetlilere himaye vazifesi gören, ihtiyaca kifayetsizliği ve tatbik kabiliyetinin eksikliği yüzünden tatbikatta dahi sayısız aksaklıklar gösteren hülâsa hangi cephesinden bakılacak olursa olsun tutacak sağlam bir tarafı bulunmayan mali ve iktisadi mevzuatımızın topyekun değiştirilmesi, memleketimize, ihtiyacımıza ve bünyemize uygun bir hale getirilmesi memleketimizin kalkınması ve milletimizin refah ve saadete kavuşabilmesi için bir saniye vakit kaybetmeden sür'atle yapılması lazım gelen işlerimizin başında gelmektedir. Fakat evvela şunu arz edelim ki yapılacak bu esaslı tadilatın, fiiliyat sahasının içyüzüne ve vatandaşların haleti ruhiyesine nüfuz edememiş olan ve memleketin bugünkü iktisadi vaziyetinden haberdar olmayan nazari bilgi sahipleri tarafından değil, salahiyet sahibi, mütehassıs hakiki iş adamları tarafından yapılması lazımdır.(Hastalarını muayene ederek teşhis koymadan gelişi güzel ilaç veren bir doktorun tedavi ettiği hastaların sağ kalabileceğine inanmak safdillik olur.)

Kanunlar, Hükümet tarafından bedeli mukabilinde halkın sırtına giydirilen elbise mahiyetindedirler. Bedelini vererek elbiseyi giyecek kimselerin, giyecekleri elbiselerin kumaşını, biçimini intihab etmeleri ve ödeyecekleri bedeli önceden bilmeleri ve muvafakat etmeleri lazım değil midir? Buna karşı denilebilir ki "Milletin intihab ettiği Vekiller var, onların muvafakatı alınıyor" Biz bunu kafi görmüyoruz. Evet, Millet Vekilleri Milletin umumi vekaletini haizdirler, Millet namına her davaya girebilirler. Fakat şöyle düşünmek lazımdır ki: Sizi temsil ve müdafaa edecek olan Vekiliniz her davanız için ayrı ayrı izahat vermeniz lazımdır. Vekiliniz kehanet sahibi değildir ki size sormadan davanız hakkında malumat edinebilsin. Onun vazifesi, kendisine izahat verip tevdi ettiğiniz davayı takip ederek hukukunuzu müdafaa ve lehinize neticelendirmeğe çalışmaktan ibarettir.

Dertlerimize çare bulmak için halimizi sayıp döküyoruz, kimseyi mes'ul tutmak niyetinde değiliz. Zaten böyle şeylerle zayi edilecek vaktimiz de yoktur. O halde ne yapalım?

Öyle anlaşıyor ki; maliyecilerimizin ve hükümetin bütün ümitleri tasarı halinde bulunan gelir vergisine bağlanmış bulunmaktadır. Gelir vergisi mer'iyet mevkiine konuldu mu bütün işler düzelecek, Devlet varidatı şayanı hayret derecede artacak, memlekette vergi adaleti temin edilmiş olacak, iktisadiyatımız umulmayacak derecede inkişaf lar gösterecek hülasa her taraf gül gülistan olacak ...

Böyle düşünenlerin bizi mazur görmelerini rica ederek söyleyelim ki, bütün bunlar boş birer hayalden ibarettir.

İptidai bir kazanç vergisini layık ile tatbik edebilmekten henüz çok uzakta bulunduğumuzu görmiyerek, bu memleketin bünyesini, iktisadi ve ticari vaziyetini, halkın haleti ruhiyesini göz önünde tutmayarak memleketimiz hakkında çok az malumatı olan yabancı bir profesörün akıl hocalığı ile sanayii ticareti yüzde yüz, halkının elinde bulunan ve makine korkunç ile kazanan sermayedar, ileri memleketlere ait bir vergi sistemini memleketimizde tatbik etmeğe kalkışmak, memleketi korkunç bir uçuruma yuvarlamaktan başka bir şey değildir.

Kimseye sormadan danışmadan masa başında yapılan işlerin neticeleri ortadadır. Hiç değilse, bundan sonra olsun, biraz da hayatta bilfiil çalışan münevver iş adamlarının düşüncelerini tertibe edelim. Zararlı değil, herhalde çok karlı çıkarız.

Bu mevzu hakkındaki düşüncelerimizi arz edelim : İsmi kazanç vergisi veyahut gelir vergisi olsun ismin ehemmiyeti yoktur. Gelir vergisi yerine kaim olmak üzere Tüccar Derneğinin teşebbüsü ile teşekkül eden tecrübeli vukuf ehli ihtisas komisyonu tarafından meydana getirilen bizce pek çok kıymetli raporun bir tek kelimesi dahi tadile uğratılmadan kabul edilir ve kanuniyet kesbederse iktisadi ve mali dertlerimizin devası keşf edilmiş olacak, memleket bu sahada büyük inkişaf lar gösterecek ve memlekete en büyük iyilik yapılmış olacaktır. Bittabi iş yalnız bununla bitmiyor. Memleketin sırtında ağır bir yük ve sanayimizin yolunda yüksek bir mani teşkil eden, büyük masraf ve külfetlerle tahsil edilen ve Devlet Hazinesine varidatın ancak bir kısmının girmesine mukabil hayatı en az yüzde yirmibeş nisbetinde pahalandıran Muamele Vergisi Kanununun da mutahassıs iş adamlarımızın kafasından çıkmak şartı ile derhal tadel edilmesi zaruridir.

Maliyecilerimiz zannediyorlar ki, vergi nisbeti yüksek olursa varidat miktarı çoğalır. Ve şimdiye kadar da bu düşünce ile hareket ettiler. Bunlar çok yanlış nazariyelerdir. Ve iktisad ilmine aykırı düşüncelerdir. Değişmez bir hakikattir ki vergi nisbeti çoğaldıkça varidat yekunu günbegün azalır. Ağır vergi iktisadiyatın düşmanıdır. Halkdan kudretinin üstünde bir vergi istemek ve bunu zor ile tahsil etmek, meyvesini toplamak için ağacı kökünden kesmeğe, balını almak için peteği parçalamağa benzer.

Memleket iktisadiyatının ileri gitmesi ve bu suretle Devlet varidatının çoğalabilmesi için mükellefin, ödeyeceği vergiyi, seve seve ödemesi lazımdır. Bunun için de vergi nisbetlerinin mümkün olduğu kadar düşük olması, dürüst hareket edenlerin takdir ve taltif görmesi, kötü niyetlilerin ağır cezalara maruz bırakılması, aksi sabit oluncaya kadar her vatandaşa emniyet ve itimad gösterilmesi, mükellefin emeği ile kazanarak Devlete ödediği paraların bir tek santiminin dahi israf edilmeyerek yüzde yüz memleket ihtiyacına sarf edildiğine kat'i olarak inanması mükellefe ezilmesi lazım gelen bir düşman muamelesi değil iş birliği yapılacak samimi bir dost ve vatandaş muamelesi yapılması ve herkese bilaistisna nezaket ve şefkat gösterilmesi, kanunlarda mükellef lehine konulan hükümlerden mükellefin haberi olmasa bile kendisinin haberdar edilmesi ve bilhassa eski istibdat idareleri zamanından kalma (menfaati hazine) zihniyetinden kat'i olarak vaz geçilmesi ve bundan bulaşık bir hastalık mikrobı imiş gibi korunulması, fiiliyatta Devlet Hukuku ile mükellef hukukunun müsavi tutulması hazine menfaati gözetilerek mükellef hukukunun ziyaa uğratılmaması dikkatle itina edilmesi en başta gelen şartlardandır.

Sözlerimize burada nihayet verirken Yüksek Kongrenin memleketimiz hakkında hayırlı ve başarılı olmasını derin saygılarımızla candan temenni ederiz.

AHMET ZİYA HAZNEDAR

17. Devletçilik, Dış Ticaret ve Vergi Davamız

OSMAN ŞAKAR

İstanbulda 1948 Türkiye İktisat Kongresini toplamak şerefini üzerine almakla derneğimiz bu günkü çetrefil iktisadi mesailin açıkca ortaya konmasını ve umumi şekilde münakaşasını teşvik etmekle muhakkak ki bu meselelerin bir an evvel bir düzene girmesini kolaylaştırmış addedilir.

Kongre mevzuu, meseleler hakkında şahsi görüşlerimi acizane arz ederim:

Devletçilik ve Devlet Müdahalesi :

Bu iş, fikrimce daha fazla iktisadi bir rejim meselesi olmakla beraber, bugünkü tatbik şekline taraftar olmak güçtür. Memleketin iktisadi gelişmesinde devletin hayırlı müdahaleleri olabileceğine kani isem'de bu müdahale mahiyetinin ancak iktisadi güçlükleri tanzim edici bir faaliyet tarzına münhasır kalması mütalaasındayım.

Yoksa her hangi bir teşebbüse fiilen girişip de ticari manada devletin muvaffak olabileceğine kani olmak güçtür. Çünkü ne kadar gayret edilirse edilsin hususi sermayenin ilk planda gözetileceği maliyet meselesi devlet teşkilatı elinde, suni bir mahiyet arz etmezse, hususi teşebbüsün göz önünde tutacağı maliyet unsurları üzerindeki titizliği ve imkanları ile hiç bir zaman kıyas edilemez.

Her hangi bir Devlet teşebbüsünün bu yolda bir incelemeye katıyyen tahammülü olmasa gerektir. Kısaca Milli Savunma mevzuu haricinde devletin fiili teşebbüsleri hususi sermayeye devretmesinin devlet gelirlerini azaltacağı fikrini dahi iştirak etmek güçtür.

Çünkü bu günkü devlet müessesatının bilançoları, hissiyata kapılmadan tanzim edilecek olursa, faaliyet devrelerinin, geliri aynı sermaye ve şartlar altında, ödenecek müteaddit vergilerin temin edeceği gelirlerle mukayese edilemez.

Hususi teşebbüs noktai nazarından zengin devletlerin bu günkü manzarası ile devlet teşebbüsünün çoğunluk arzettiği memleketlerin bu günkü manzarasına bir göz atmakla hakikat derhal tebellür etmiş olur.

Zaten, uzun bir faaliyet devresine rağmen, Tekel maddeleri haricinde beynelmilel piyasa fiyatları ile mukayeseye Devlet fabrikalarının imal ettiği hiç bir maddenin tahammülü yoktur. Diğer taraftan devletin bu günkü müdahale şekillerinin dahi iktisadi gelişmemize sekte verdiğini zannedirim.

Müsaade edilirse 2 misal zikredeceğim :

Harp senelerinde memleketimizde, epiyce gelişmiş olan ipek çoraplarımıza civar memleketlerden ve bu meyanda İrandan talipler zuhur etmiş ve iyi fiyattan yüksek miktarlar satın alınmak istenmişse de, devletin Ziraat Bankasında her çift çorapta 2,5 lira bir fon ayırması ve bu çorapları değerinin üç misli olan 10 liradan aşağı satmamasında ısrar etmesi fuzuli devlet müdahalesinin şaheser bir misalini teşkil eder. Halbu ki o senelerde başlayacak bu teşebbüs sayesinde ipek memleketi olan memleketimiz bu sanayi branşına mükemmel devamlı bir pazar temin edebilirdi.

Keza parfümeri bahsinde dahi Devlet yanlış düşüncelere saplanıp bu branşın gelişmesine engel olmuştur.

Nitekim memleketimizde ve hatta Balkanlarda ve yakın şarkta ehemmiyetli bir mevki tutması lazım olan itiriyat sanayi maddelerine yine civar memleketlerden talep vaki olmuş ise de bunların dahi ihracına terkiplerinde bazı ithal iptidai maddeleri bulunduğu iddiasile mani olunmuştur. Halbuki bunların kavanozu yerli, ispiertosu yerli, ambalajı yerli, balmumu yerli, nişastası yerli, talk yerli ve işçiliği tamamen yerli bulunmakta idi.

Aynı görüşle, mesela İsviçre saat ihraç etmemeli idi. Çünkü bu mamulun imalinde, kullanılan bakır, çelik, altın tamamen İsviçrede bulunmayan ve bu memlekete hariçten hatta nim mamul olarak ithal edilen mevaddan ibarettir. Sadece işçilik İsviçrenin olduğu halde bu hükümet yalnız saat yüzünden ahalisini, dolayısıyla devleti zengin etmek yolunu tutmuştur. Bilirkişilerden mürekkep bir heyetin kararı ile ve sırf memleketi iktisaden geliştirmek gayesile vaki olacak devlet müdahalesinin hayırlı neticeler vermesi yolunda yapılacak tettebbüllerin müsbet netice vermesi canı gönülden arzu edilir.

Dış Ticaret Rejimi :

Her şeyden evvel dış ticaretimizin taşradaki teşkilatından beklenen faaliyet tarzı bazı teklifleri tebellüğ edip merkeze bildirmekten ve umumî mahiyette mütalaalardan ibaret olmaması ve bu çalışma tarzı yerine bihakkın ticari mesaili kavramış ve memleket malının sürümünü temin edecek mahiyette ve dinamik bir çalışma tarzına kalbolması icap eder.

Ticaret ateşelerimizin yılmadan çalışmaları, kendi memleketimizin olduğu kadar bulunduğu memleketin ticari ve iktisadi bünyesini tamamen anlıyarak memlekete iş ufukları açmasını temenni etmek hakkımızdır.

Serbest döviz temini meselesinde, ithalatçı ve ihracatçı tüccarların tabiatı ile anlaşmaya varabileceğini ve dış ticaret rejiminin serbest döviz esasına rücu etmesini muvafık bulmak yerinde olur. Getirtmek istediği bir mal için ithalatçının ihracatçı ile iş birliği etmesi kadar ticareti teşvik edici ve bünyemize uygun bir unsur tasavvur edilmez. Yeter ki bu işlere lüzumsuz formaliteler engel teşkil etmesin ve her tüccar Merkez Bankasında muamelesini kayıt ettirdikten sonra başkaca kırtasiyecî mahiyette muamelelerden kurtulmuş olsun.

İstatistik cihetine gelince, en doğru esasa müstenit malumatı yine ancak Merkez Bankası ile Gümrük İdareleri ve Kambiyo dairesi doğrudan doğruya verebilir. Bu engellerden kurtulan tüccarın rahatça çalışmasının devlete temin edeceği verim kolayca tahmin edilir. Ana prensibi süratli karar olan ticaretin bu prensipten uzaklaşmamasını gaye edinmek elzemdir.

Vergi Reformu :

Bugün memura yüklenen vergi nisbetinin fahiş oluşu vatandaşın çektiği üzüntü cihetinden de mühim bir yekun teşkil eden bu kitlenin, işira kabiliyetinin azalması cihetinden de tüccarı müztarip eder. Her şeyden evvel bu işin tanzimi cihetine gidilmelidir.

Ayrıca tüccarlar arasındaki kazanç vergisi nisbetlerinin bu günkü vaziyeti behemehal ıslah edilmelidir. İthalatçı tüccarın yükü diğer tüccarlara nazaran ezicidir. Beyannameli veya beyannamesiz vergi sistemlerinin tercihi meselesini bu işin mütehassıslarına terketmek lazımsa da, vergi işlerinde en ileri giden Belçika bile beyanname usulünü tamamen terkedip vergileri doğrudan doğruya kategori farkı ile ve bir çok hususiyetleri göze alarak takarür ettirmekte olduğunu kaydetmek lazımdır.

Herhalde vergi bahsinde hazinenin nefinin behemehal dürüst mükellefin nefi olduğunu artık anlamak icap eder. Vergi kaçakçılığının önlenmesi dürüst tüccarın en büyük arzusudur. Gayrı meşru rekabete yol açan bu vaziyet karşısında bilhassa hüsnüniyet sahibi ithalatçı tüccar zarar görmekte olduğu kadar kaçakçının çaldığı payı diğer mükelleflerin tamamlamak mecburiyetinde kaldıkları hatırdan çıkarılmamalıdır.

Memleketimizde tatbik şekline göre muamele vergisi iktisadi bünyemizi baltalayıcı mahiyettedir. Mükellefin faaliyeti sanki behemehal hudutlandırılması icap edermiş gibi tatbiki konan bu verginin ya büsbütün kaldırılması veya esaslı şekilde ıslahı lazımdır. Devletin bu yolda hareket geçmiş olmasını görmek teselli bahştir.

Bu verginin bir çok vaziyetlerde mükerreren tahsil edildiği de varittir ki bu caziyet behemehal önlenmelidir.

Bir tek misal bu son vaziyeti izaha kafidir.

Şişe imalinde kullanılan ve ithal edilen bir çok kimyevi mevad gümrükden girerken muameler vergisi öder. Şişeyi imal eden fabrika yine satışın üzerinden bu vergiye tabidir.

Üçüncü olarak bu şişeye mesala kolonya dolduran bir imalathane dahi satış fiyatının bir unsurunu teşkil eden şişe tutarı üzerinden de yine muamele vergisi öder. Bu işin sakatlığı aşikardır.

Yine vergi bahsinde gümrüklerde ödenecek gümrük resminden gayri vergilerin peşin ödenmesi çok güçlük doğurmaktadır. Zaten nakit tedarikinde sıkıntı çeken ve hatta alışverişin kısmı azamını bonolara dönerken tüccarın sermayesini tezyit etmeden mal bedeli ve gümrük resminden maada mevcut ve ihdas edilecek diğer vergileri malını çekerken ödemesi iktisadi gelişmemize behemehal zarar verir kanaatindeyim.

Maruzatının bundan ibaret olduğunu arz ile derin saygılarımı sunarım.

OSMAN ŞAKAR

18- Kalkınma Davasında Kooperatif

AKİL KOYUNCU

Sayın ve Sevgili Arkadaşlar;

Önce yerinde ve gerekli böyle faydalı bir kongreyi toplamak teşebbüsünü düşünüp gerçekleştiren Tertip Heyetini, delegelerinden biri olmakla şeref duyduğum Türk Kooperatifçilik Derneği adına içten kutlar, sonra bu toplantıda delege ve davetli olarak yer almakla bu kongreye önemi ölçüsünde başarı sağlamakta doğrudan doğruya veya dolayısıyla rol almış bulunan hepinizi, yetkili ve değerli vadaşlarım, saygı ve sevgi ile selamlarım.

Kongrenin amacını gündeminin tek maddesinde deyimlenmiş görüyoruz:

Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının ve üretiminin gelişmesi için alınması gerekli tedbirlerin neler olduğu davası.

Bu dava gerçekten o kadar büyük ve geniş, o kadar dallı budaklıdır ki, bir kongrenin beş altı gün sürecek konuşma ve tartışmalarıyla onun bütünü ele alabilmesinin imkanı yoktur. Bunun için olacak ki, Tertip Heyeti de, pek haklı olarak, davanın yalnız üç konusu ile yetinmek zorunda kalmıştır.

Sayın Tertip Heyeti, hazırladığı kongre programında, görüşme yöntemi hakkındaki maddelerin başında, nazari iddialara ve doktrin tartışmalarına girişmemeyi tavsiye etmektedir. Bu yerinde tavsiyeye olabildiği kadar uymaya çalışacağım.

Ancak kongre programının birinci maddesinde "1948 Türkiye İktisat Kongresi adı altında ilmi ve mesleki bir kongre akdine karar verilmiştir" denilmekte olduğuna göre, ilmi ve mesleki bir görüşme toplantısında ister istemez biraz nazariye ve doktrin tartışmaları olmak gerektir. İlmi ve mesleki bir kurum olan Türk Kooperatifçilik Derneği'nin benim gibi en aciz bir üyesi için de olsa, yüksek ve değerli huzurunuzda söylemek cür'etini bulduğum şu birkaç söze kooperatifçiliğin ilim ve doktrininden bir temel yapmaya çalışmak önce sayın kongreye karşı bir saygı, sonra bağlısı olduğum kooperatif derneğine karşı bir ödev ve nihayet kendi onuruma karşı bir borçtur.

Bu küçük başlangıçtan sonra gündem konusu üzerindeki düşüncelerimize girebiliriz. Fakat yine önce şu noktaya işaret etmeliyim ki, bu sözlerim Kooperatif Derneği adına hazırlanmış bir tebliğ değil, girdiği mescidden nafiye de olsa iki rekat namaz eda etmeden çıkamıyan bir inanlının dinine kulluğunun sadece bir göstergesidir. Buna göre de hoş görürlükle karşılanacağını umarım.

Konuya girerken şunu da belirtmek isterim ki, kongre gündeminin deyimlediği ana amaç üzerinde, tertip heyetinden ve sayın delege ve yetkililerin belki de çoğunluğundan ayrı ve daha genişçe bir görüşte olduğumu sanıyorum. Bize göre, böyle bir kongrenin asıl amacı, Türkiye'nin ekonomik kalkınması değil, belki Türkiye'nin sadece kalkınması, yahut milletçe kalkınma, yani sosyal kalkınma davasıdır.

Bu işaret, ilk bakışta bir söz oyunu, buna göre de, eski ve yaşlı bir öğretmeni hoş görmek isteyebileceğiniz bir bilgiçlik gösterisi, bir ukalalık gibi görülebilir. Fakat gerçekte hiç te öyle değildir.

Bence bu bir prensip noktasıdır ki, üzerinde insan ve Türk olarak hepimizin birleşmiş bulunmamız, meslek ve yönseme itibariyle yapabileceğimiz görüşme ve tartışmalarda ortaya atabileceğimiz türlü türlü, başka, başka, yahut görünüşü aykırı, fakat gerçekte birbirine pek yakın olabilecek düşünceleri yadırgamaktan, anlamamaktan veya anlamak istememekten bizi koruyacaktır.

Ekonomik kalkınma deniliyor. Bu terimin kapsadığı anlam ilim, teknik ve pratik bakımlarından ekonomi ile ilgili birer teşebbüs şubesi üzerinde çalışanların verimli ve başarılı olmalarının sağlanması değil midir? Böyle ise, ekonomi bilginini ekonomik teşebbüs teknisyenini ve herhangi neviden bir ekonomik işletme sahibini-bunların sayıları ne kadar çok olursa olsun- yine toplumun yalnız bir kesimini ilgilendiren özel bir alan olarak kalıyor demektir. Evet, ekonomimizin gelişmesinin hayırlı tepkilerini, milletin bütün bireyleri, yani her birerlerimiz dolayısıyla duyacağız. Fakat milletin, doğrudan doğruya bugünün sosyal ve demokrat anlayışıyla, kalkınmasını ilk amaç bilmeyen bir ekonominin gelişiminden milletçe görülebilecek faydanın pek sınırlı kalacağını, hatta endüstrinin makineleşmesiyle meydana alan büyük ekonomik devrimin, o endüstri memleketlerinde olduğu kadar bütün dünyada da sebep olduğu sosyal felaketlerin tarihine şu son iki yüz yıllık yakın genel tarihe yabancı olmayanlar için, bu ekonomi gelişiminin sosyal bakımdan yaptığı ve yapacağı kötülüklerin iyiliklerinden çok aşkın olacağını düşünmek hiç de haksız olmaz.

Buna göre, bu çapta, bu nitelikte ve bu önemde bir kongrenin ilk ve ana amacı elbetteki yalnız arı ekonomi (economie pure) değil, belki sosyal ekonomi olmak gerektir.

Bu düşüncüyü böyle geliştirip üzerinde direnmekte olmamanın bir dürtüsü de şudur ki, insanlar ilimlerinde de insan olmaktan, yani tarafsız olamamaktan kurtulamıyorlar. Ekonomist de dünyanın yalnız ekonomi için var olduğuna inanmak yönsemesini taşır. Halbuki insan ve insanlık hayatında ekonomi bir amaç değil, bir araçtır. Asıl olan topluluk içinde, toplum halinde yaşamak zorunda olan insanların teker teker insanlıklarını koruyup geliştirme olduğuna göre, bu topluluk içinde yapılacak her şeyin, herşeyden önce sosyal olmasına dikkat etmek gereği ve ödevi kaşısındayız.

İşte bunun içindir ki, bu kongrenin Türkiye'nin sadece ekonomik kalkınması olmaktan daha geniş, daha genil bir amacı, Türkiye'nin sosyal kalkınması davası olduğunu söylerken en içli ve özlü bir düşüncemi deyimlediğime inanıyorum.

Şimdi artık, hepimizin kamul dileğimiz olan bu milletçe kalkınma davasının en başlı, çözüm aracı olarak bilip kabul ettiğimiz ekonominin ama dediğimiz gibi, sosyal ekonominin bir tanımını (tarifini) yapmak gerekiyor.

İşte burada, kongre programının kuram ve doktrin iddia ve tartışmalarına girmemek tavsiyesini hatırlayarak, görüş açılırlarına göre çeşitli adlar alan ekonomistlerin birbirini yıkan veya tamamlayan tarifleri üzerinde direnmeyi hiç de gerekli bulmadan diyeceğim ki, sosyal ekonomi demek, kooperatif demektir.

Değerli Arkadaşlar;

Kooperatifi ekonominin bir kesimi olarak anlatan Dr.Fauquet gibi uluslararası çapta büyük kooperatifçiler bulunduğuna göre, davayı bu şekilde ortaya atmakta, bazılarımızın hiç değilse, çizmeden yukarı çıktığına hüküm edeceklerini umuyorum. Umuyorum, dedim, çünkü bu hüküm, bir bakıma haksız değildir. Bu bazılar, yine haklı olarak diyebilirler ki, realiteler ortadadır. En eski ve en ileri kooperatifçilik memleketi olan İngiltere'de, yüz yıldan sonra bugün 10 milyon aile, yani nüfusun üçte ikisi kooperatifçi olmakla beraber, kooperatif ekonomisi, memleket genel ekonomisinin belki de onda biri kadar bile değildir. Hatta istatistiklerin verdiği bilgiler her yerde kooperatifin genel ekonomide aldığı kesimin büyümesi ölçüsünde özel teşebbüs kesiminin de büyüdüğünü göstermektedir. İlk bakışta, anormal gibi görünen bu olay, aslında çok tabii çok normaldir. Kooperatifin çevresinde sebep olduğu sosyal kalkınmanın, bireylere sağladığı daha yüksek satınalma kuvvetinin büyük bir kısmı kooperatif dışı özel ticaretin faydasına harcanmaktadır. Bu itibarla Kooperatif üyesine yaptırdığı tutumla, özel ekonomi kesiminin dolayısıyla büyümesine, gelişmesine ayrı bir bereket sağlıyor. Bunun içindir ki yüz yıllık realitelerin mesela İngiltere'de Kooperatifi genel ekonominin onda bir ölçüsüne çıkaramadığına bakarak onun sosyal ekonomi olamayacağını düşünmek, yüzlerce yüz yıllık dünya mimarisinin henüz ilmi anlayışı da bir tek dikey (amut) yapamadığına bakarak hendese ilmini inkara kalkışmakla aynı şey olur.

Bu bakımdan bu ilmi ekonomi kongresinin bir kooperatifçi üyesi olarak, uygulamada henüz yeryer, küçük veya büyük bir ekonomi kesimi olan ve öyle olmakta devam edecek olan kooperatifi milli kalkınmanın en başlı olaracı görmek isteyişimi haksız bulmayacağınıza inanıyorum.

Kalkınma, dil anlamıyla kendi kendine kalkmak demektir. Yatmakta olan bir insanın yattığı yerden kalkmasının eylem haline gelmesi için önce kalkmak istemesi sonra bu isteğin kalkmakta araç olan el, kol ve bacaklara bu eylemi yapmak emrini vermesi ve bunların da bu emri yerine getirebilecek kuvveti kendilerinde bulmaları ve bu bir de, asıl bu kuvvetlerini, kalkma eylemini meydana getirecek şekilde koordine edip kullanmaları gerekir.

İşte kooperatif budur; ve bir toplumun üyeleri arasında bu koordinasyonu kuracak kooperatif bağıllık olmadıkça o toplumun kalkınması değil, hatta kımıldaması bile imkansızdır.

Şimdi bu kooperatif ruhunu nazariye ve doktrin alanında Türkiye toplumunun ekonomi alanına rasyonel bir şekilde götürerek orada nasıl çalışmamız gerektiği konusuna geçiyorum.

Biliyoruz ki ekonomi alanında kooperatifin sosyal olan ön yapısı gereği olarak kurulmuş bir takım prensipleri, kuralları vardır.

Bu prensip ve kurallar üzerinde burada ayrı ayrı durarak konuşmak gerekmez. Bunları az çok hepimiz biliriz. Bu bilgi de bizi şu olayı görmeğe götürmektedir ki bizde kooperatifin henüz özü değil, özantisi vardır. Şurada burada, hatta statüleri bakımından kooperatif prensiplerine uyan bir takım tek başına kurumlar, aslında federatif olmaları gereken ve yarın belki bu nitelikte kurulabilecek olan gerçekten kooperatif organizasyonunun ancak birer gerecidir ki, bugün için eylemsiz, etkisiz kalan birer varlık olmaktan ileri gidemiyorlar.

Başka vesilelerle bir çok kereler söylediğimizi burada da tekrar etmekten çekinmiyerek, bu hükmün içine, yugaltım, küçük sanat, yapı vesaire genel hükümlere bağlı kooperatiflerimiz gibi, özel kanunları olan tarım kredi ve satış kooperatiflerini de koyabiliriz.

Demek istiyorum ki Türkiye'nin, yani Türk milletinin sosyal ve ekonomik kalkınması için yeni baştan, fakat ilmi ve rasyonel bir kooperatifçiliğe, bir Türk kooperatifleştirme organizasyonuna ihtiyaç vardır.

Amaç Türkiye'nin ve tabiatıyla önce Türk köyünün kalkınması olduğuna, halbuki köylerimizde kendi kendine kalkınmanın gerektirdiği istek uyuşuk, kuvvet buruşuk bir durumda olduğuna göre, bu kalkınmanın ilkin ancak bir kalkındırmayla, yani yardımla olabileceğini gözönüne almak zorundayız.

Bu yardım, hele bizim memleketimiz için, Devlet yardımı olmaktan başka türlü düşünülemez. Bunun böyle olduğuna, hiç değilse böyle olabileceğine inanmanın kuvvetli bir deyimini yine kongre gündeminin, kalkınma davasına ilk bakım olarak, Devletçiliği ve Devlet karışmasını koymasında buluruz.

İşte bizde burada konuyu Devletçilik ve Devletin kooperatifçiliğe karışması bakımlarından incelemeğe çalışmakla yetineceğiz.

İlkin, gündem maddesindeki üretimin gelişmesi meselesi üzerinde de biraz durmanın faydasız olmayacağını düşünüyoruz.

Üretim-istihsal terimi, tabiidir ki, tarım ve endüstri ürünlerini elde etmeyi anlatır. Bu halde de yine ilk olarak düşünmemiz gereken üretim, köy üretimidir. Toprak ürünlerinin ve köy ev ve el endüstrisi ürünlerinin üretimi. Kaldı ki asıl dava olan köy ve köylü kalkınması yine köyün tarım ve endüstri ürünlerinin bir yandan çoğalması, öte yandan da değerlendirilmesi sonucu olacak değil midir?

Biri toprak ve tohum, öteki tezgah ve hammadde isteyen bu her iki üretimin kamul olarak, en başlı ihtiyacı ise kredidir.

Kredi, bu en büyük, en başlı dert. Bu derdi şimdiye kadar düşündüğümüz ve uyguladığımız çareler, hiçbir zaman derdi kaldırmamanın, eyileştirmenin temel çareleri olmamış belki sancıcı uyuşturup dayanılabilir bir dereceye indiren palyatif tedbirler olarak kalmıştır. Dert, her zaman köyün ve dolayısıyla memleketin sosyal ve ekonomik yapısını için için kemirip çöktürmekte devam ediyor.

Kredi konusunda tuttuğumuz yol, görünüş ve gösteriş itibarıyla şüphe yok ki, çoğu tarım memleketlerinde olduğu gibi, Devletçilik niteliğindedir. Kredisini tarım kredi kooperatifleri dediğimiz kurumlarla sağlıyoruz.

Ancak bu kooperatiflerde uyguladığımız yöntem (usül) köye krediyi gereği gibi faydalı olacak şekilde götürmüş olmadığı gibi, kooperatiflerden asıl beklenen sosyal kalkınmaya yardım bakımından hiç bir şey yapmamıştır. Bunun suçu bu kooperatifçiliğin Devletçilik prensibiyle yapılıyor olmasında değil, bir yandan Devletçiliğin kraldan ziyade krallık taraftarlığı gösterilerek uygulanmakta, öte yandan kooperatif adı altında ilmin dünyanın bildiği kooperatifle en uzak bir ilişkisi olmayan bambaşka bir iş yapılmakta olmasındadır.

Bizimki gibi ekonomisi oldukça iptidai kalmış, gelişmemiş bir memlekette dünyada acıklı tarihi yaşamış ve bitirmiş bir liberalizimin yeniden canlanabileceğini düşünmek boş bir kuruntu olur. Laissez faire laissez passer ekonomisinin tepkisi olan Maryisme'in bugünkü Bolşevik kominizmine soysuzlaşması karşısında milli varlıkların kendilerini savunmaları gerektir. Bu savunma gereği Amerika gibi kapitalizm, endividüalizmi en ileride olan bir memleketi bile Roosevelt'in New Deal'i kooperatifçiliğe sokmuş bulunurken, bizim varlığı tokluğa eşit zavallı ekonomimizi liberalleştirmeye çalışmak aç kurda ağıl kapısını açmaktan başka birşey olmaz.

Buna göre Devletçilik yapmak, yani milletin kamul savunmasını organize etmek zorundayız. Milletin kamul savunmasını organize etmek demek asıl ve öz anlamıyla kooperatifçilik yapmak demektir. Siyasi rejimi cumhuriyet ve demokrasi olan memleketimizin ekonomisi de cumhuriyet ve demokrasi olmak gerekir. Ekonomide cumhuriyet kooperatifçiliktir.

Yine Birleşik Amerika gibi memleketin Devletçe kooperatifçiliğe girerken tuttuğu yolun Devletçilik yolu olduğuna işaret etmek, onun mesela tarım bölgelerinin elektrik ve telefon işlerini kooperatifleştirmek için, yani bu işleri bu işlerden doğrudan doğruya faydalanacakların kendi yönetim ve denetline vermek için tuttuğu yolu görmek kooperatifçiliği Devletçe nasıl uygulamamız gerektiği hakkında bir fikir vermeye yeter.

Mesela bir tarım bölgesinin yüzlerce ve hatta binlerce tarım işletmesini elektrikleme konusunda bir akarsu başında elde edilebilecek enerji miktarını hesaplayıp buna bağlanabilecek çiftlik ve tarım işletme sahiplerini toplayarak hazırlanan proje ve hesapları gösterip te bu işin kendilerine sağlayacağı faydayı anlattıktan sonra aralarında bir kooperatif kurmayı, bu kooperatifi işletmeyi üzerlerine aldıkları takdirde, fabrika ve tesisat için gerekli sermayeyi, fabrikanın işletilmesi için gerekli mühendis ve uzmanları sağlayacağını, bu işe Devletçe yatırılacak paranın kooperatife uzun vadeli, bir borç verme olacağını, Devletin bu borç ödendiği nisbette kooperatif üzerindeki sıkı denetinin gevşeyeceğini bildiriyor.

İşte bu suretle şu son dokuz yıl içinde Amerika'da bu şekilde Devletin sıkı kontrolü altında yüzlerce çiftçi telefon ve elektrik kooperatifleri çalışmakta bulunuyor. Amerika'da tarım alanında sosyal ve ekonomik kalkınma için kooperatifçiliği araç olarak kullanan devletçilik bu şekilde yapılıyor.

Denilecek ki bizim memleketimizi Amerika ile karşılaştırmak ütopi yapmaktan başka birşey değildir. Çok doğru fakat şu bakımdan doğru ki bizde bu kooperatif devletçiliği Amerika'daki gevşek şekliyle ve bu kadar geçici olamaz. Bizde Amerikaya göre değişmesi gereken olan şey işin niteliği (keyfiyeti) itibarıyla değil, belki niceliği (kemiyeti) itibarıyla olmalıdır. Yani kooperatifçiliği kendi prensipleriyle uygulamak üzere Devlet, kurduracağı organizasyonla da denetini daha etraflı ve sıkı, öğretimini daha temelli ve sürekli yapmak zorundadır.

Bunun da örneği yok değildir, hem çok yakınımızda, hem de Türklük geniş topluluğu arasında, Kıbrıs'ta.

Kıbrıs Türk köylüsünün Türkiye köylüsünden başka yaradılıştan olduğunu söyleyebilecek durumda değiliz umarım. İngiliz hükümeti buranın kalkınmasına çalışmak gereğini görünce, ekonomisi gelişmemiş dominyonları için hazırladığı tip kanununun burada da yürürlüğe koyarak bir Registrarlık kuruyor. Registrarlık kanun gereğince kooperatiflerin, birliklerinin ve kooperatifle ilgili bütün mali ve ekonomik kurumlarının organizasyon merkezidir, tescil merkezidir, eğitim ve öğretim merkezidir ve yegane mahkemesidir. Bizim ancak bir ilçemiz genişliğinde olan bu adada 600 köy kooperatifi vardır, ve bu kredi kooperatiflerinin ortalama üye sayısı 35-40'dır. Yüz üyesi olan kredi kooperatifleri ancak iki üç tanedir.

Evet Kıbrıs'ta kooperatifler, doğrudan doğruya bir Devlet Dairesi olup Devlet bütçesinden 30 bin sterlin ödeneği olan Registrarlığın sıkı deneti, hükmü ve gereğinde direktifi altındadırlar. Fakat bir köy kredi kooperatifinin yönetimi, sorumu tamamen köylü elindedir. Burada bir köy kooperatifi kurmak için registrarlıktan bir kooperatif uzmanı köye gidip köylü ile görüşüyor, ona aşağı yukarı şunları söylüyor:

"Sizin üretim için krediye ihtiyacınız vardır. Bunu tefeciden, köy bakkalından pek ağır şartlarla ve yine gereği kadar olmamak üzere elde etmek için yüz suyu döküyorsunuz. Halbuki bu krediyi kendi kendinize kolayca sağlayabilirsiniz, bunun için kooperatif denilen bir dernek, bir klüp yapacaksınız. Bu kooperatife giren üyeler bütün varlıklarıyla kooperatifin borçları için sorumlu olacaklardır. Yani bir üye kooperatiftan alacağı krediyi vaktinde ödemediği zaman öteki üyeler bu borcu elbirliğiyle ödeyeceklerdir. Buna göre köyünüzde böyle bir kooperatife üye olacak kimselerin dürüst olmalarına, aldıkları krediyi üretimde kullanmalarına göz kulak olacaklardır. Aranızda bu suretle bağlanacak ve her biriniz küçük büyük varlığınıza göre haftada en az on beş kuruş olmak üzere muhtazam biriktirmeler yaparak bunları kooperatifinize yatırmayı kabul edeceksiniz, bu suretle bu kooperatife girecek onbeş yirmi kişinin toplam olarak gerçek ihtiyaçları olan krediyi şimdilik Devlet Ziraat Bankasından sağlayacaksınız. Size bu işi nasıl yapacağınızı öğreteceğiz, birbirinize böyle bağlandığınız, birbirini yakından tanıdığınız ve birbirinize güvendiğiniz için sonucunun ne olacağını çok geçmeden göreceksiniz."

Ve onbeş yıl öncesine kadar Kıbrıs'ın Türkiye'den ayrıldığı sırada yüz binden fazla olan Türk nüfusu sürekli göçlerle azala azala kırk bine inmesinden sonra bu kooperatifler sayesinde tutunmaya başlamış ve bugün artık orada göç sözü edilmez olmuştur.

Onbeş yıl önce bizimkilerin bugünkü durumlarında olan Kıbrıs köylüleri kendi kooperatiflerinde toplandıkları kendi varlıklarıyla yalnız kendi üretim kredilerini sağlamakla kalmamışlar, yüzbinlerce sterlin sermaye ve varlıklı özel bir kooperatif bankası olan belli başlı ürünlerinin hepsini satış kooperatif ve birliklerinde düzenlemiş bulunan, bugün de kooperatif şarap fabrikası için dört yüz bin sterlini bir tahtada ortaya koyabilen bir duruma gelmişlerdir.

İşte kredi kooperatifçiliği ve kooperatifçiliğin Devletçi şekli budur. Fakat sanılmamalı ki, burada kooperatifçilik yalnız kredi ve tarım üretim ve satış ile ilgilenmekle kalmıştır. Köylünün makine, gübre, araç ve gereç, tohum gibi üretim ihtiyaçlarıyla birlikte yugaltım ihtiyaçları da aynı kanunla, aynı yol ve aynı yöntemde düzenlenmiş, üretimin makinalaşması kadar toptancı birlikleriyle yugaltımın kooperatifleştirilmesi de beraber yürümüşür.

Ve bu yöntem bize, Türkiye'ye yabancı olan birşey değildir. Bu yöntem Mithat Paşanın daha 1863'de uyguaya koyduğu menafii ve memleket sandıklarının adı değişen, tekniği evrimlenen, fakat öz niteliğini saklayan Bulgaristana kooperatifçiliğin 1863'de başlamış olmak iddia ve kıvancını veren yöntemdir. Bulgarlara Mithat Paşayı Bulgarlaştırmaya kadar gitmekten çekinmeyen yöntemdir. Onlar da bugün komünizm ile ne hale geldiğini bilmediğimiz, fakat 1939'a kadar gelişmiş bir kooperatif ekonomisi yaratarak evrimlenen Mithat Paşa yönetiminin bizde bugün izi bile kalmamış olması cidden acınacak birşey değil midir? Bu yöntemin o zaman köylümüze yaptırdığı tutumun, yağma Hasanın böreği tarzında heba edilmesinden sonra, artakalan 2.5 milyon altın işte bugün Ziraat Bankamızın hala nominatif 100 milyon liralık sermayesinin bir türlü artırılmayan ilk ve biricik kaynağı değil midir?

Köylüye bu şekilde tutum yaptırarak ve kendi tutum ve mevduatını kendi başı altında kendi yönetimine bırakmak üzere, onu kendi ihtiyacında nasıl kullanacağını öğrenmek, denetlemeyi suç aramaktan ziyade aydınlatmak anlamıyla sık sık ve geniş yüreklilikle yapmak, köy üretiminin köylüye bolluk ve refah verecek bir şekilde çoğalıp değerlendirilmesi için yine köylüyü çalıştırmanın, Kıbrıs'ta olduğu gibi yolunu göstermek, köylüyü devlet baba yardımının şimdiye kadar olduğu üzere, yalnız felaket zamanlarında bağış tarzında olmayarak, belki kendi küçük kuvvetini benzerleriyle bir araya getirerek, birbirine dayak ve destek yaparak, öz yardım ve dayanışma niteliğine sokmak, işte devletçilik ve devlet kooperatifçiliği budur ve bunu artık yapmaya başlamamız gerektir.

O zaman düzensizlikten değerlendirilmeyen ürününün böylelikle değerinden her yıl bir kısmını varlık yapabilecek olan köylünün kara sapanı yerine makineyi kolayca geçirmesini bekleyebiliriz, o zaman

yıldan yıla üretim çoğalır, bu çoğalan ürünün toplanan değerleri yıldan yıla artanı ile gerçekten bir köy kalkınması kendiliğinden gerçekleştiğini görebiliriz.

Bu sonuca erişmenin kısa yolu: çıkar yolun bu tarzda bir Devlet kooperatifçiliği olduğuna devletçe olduğu kadar, devletlilerce de inanılmasıdır.

Bu inan bize kooperatifi ticaretten ayıran niteliğine uygun, kendine özel bir kanun bu kanunu bütün önemiyle uygulamakla görevli İngiliz dominyon ve kolonileri kooperatif registrarlığına benzeyen bağımsız bir merkez organizasyonu; ondan sonra sürekli; sistemli bir çalışma, bu çalışmada kooperatifin üyeleriyle yaşayıp gelişebileceğine inanarak bunları kooperatifçi yapmayı en ön planda tutmak, yani kooperatif öğretim ve eğitimi kurup genişletmek gerektir.

İşte bir kooperatifçi gözü ile Türkiye'nin kalkınmasını biz bu şekilde bir sosyal kalkınma davası olarak görüyoruz. Bu davayı demokrat dünya memleketlerin de bu şekilde ve bu anlamda görmektedirler. Onun içindir ki bütün demokrat dünya memleketleri bu yolda devletçilik yapmaktan başta çıkar yol olmadığına az çok, fakat mutlaka inanmışlardır.

Bizim kongrenin gündemindeki ekonomik kalkınma davasında alınacak tedbirlerin ancak bu neviden bir devletçilik; yani devlet kooperatifçiliği olarak gördüğümüz bunun içindir.

Liberal ekonominin ana vatani sayılan İngiltere ve Fransa, bu ekonominin şampiyonu kesilen Birleşik Amerika bugün devletçi olarak güdüllü ekonomiye girmiş bulundukları bir sırada, bizim daha doğacak ekonomimizin liberal olmasını isteyebilecek ekonomistimiz var mıdır, bilmem? Fakat ben kendi hesabıma doğacak ekonomimizin sosyal adalet denilen yüksek ülkeye imkan verecek bir nitelik alması dileğini bağırımdan çekinmeyeceğim. Bunu da ne liberalizm, ne de komünizm sağlayamaz, sağlayamadığına tarih tanıktır. Memleketimizin artık yıkıcı devrimlere dayanacak hali kalmamıştır. Ona yapıcı bir evrim gerektir. Bunun da yolu kooperatifçiliktir.

19. Bugünkü Durumun İslahı Çareleri

HAMİT ATAÇ

Müteahhit

(Devletçilik komisyonuna havale edilen raporunun hülasasıdır.)

Harp bitmesine rağmen, sıkıntılarının bugüne kadar ıslah edilemeden devam etmesi sebebi, harp esnasında yanlış tedbirler alınmasının neticesidir. Elkoyma usulleri, bir harp ekonomisi tatbik olunamaması, zaruretle ticari hayata hükümetin yaptığı müdahalelerin kendi memurları vasıtasile yapılması ve bu işlerde serbest iş adamlarından istifade edilememesi bunların sebebidir.

Fikrimce bugünkü durumun ıslahı çareleri şunlardır:

- 1- Hükümetçilik zihniyetinin tamamen kaldırılması,
- 2- Harp dolayısıyla iktisadi ve ticari sahaya konmuş formalitelerin ilgası,
- 3- Memleket istihsaline ait sıhhatli bir istatistik tutulması,
- 4- İhracatın bu istatistik malumatına dayanılarak tanzimi,
- 5- İthalat ve ihracat işlerimiz hakkında esaslı bir program yapılarak o programda memleket ihtiyaçları hakiki surette derpiş edilerek karar verilmesi (elyevm memleket zararına bazı ithal malları vardır ki hükümet bunun farkına varmadan senede milyonlar heder oluyor.)
- 6- Sümerbank fabrikalarının anonim şirketler haline konması,
- 7- Yerli mallar toptan satış müessesesinin lağviyle her tüccarın dilediği fabrikaya doğrudan doğruya sipariş vermesi,
- 8- İstanbul, Ankara ve İzmir'de perakende satış için yerli mallar pazarlarının kurularak fiat nazımlığı yapılması,
- 9- Ticaret Ofisinin ıslahıyla fiat nazımlığı vasıfesiyle ödevlendirilmesi,
- 10- Toprak Ofisinin teşkilatını asgari hadde indirmesi ve buna ait vazifelerin Ziraat Bankaları şubeleri tarafından yapılması,
- 11- Devlet mubayaalarının programlaştırılması ve eksiltme ve arttırma kuvvetinin ihtiyaçlara uygun şekilde tadili,

12- Resmi dairelerin, mülhak bütçeli idarelerin ve devlet teşekküllerinin lüzumsuz mal stokları bulundurmamaları,

13- Gıda maddeleri stok edenlerden beyannameler alınarak bunların kontrolü,

14- Deniz nakliyatının Tekelden idaresi usulünden vazgeçilerek bu sahanın müteşebbislere açılması.

20. Ticaret Rejimi

ZEKİ KADIRBEYOĞLU

Gümüşhane Vilayeti Murahhası

Muhterem arkadaşlar,

Her birerlerimiz yurdun bir köşesinden buraya intihab edilerek geldik.

İhtiyacın doğurduğu gaye pek yüksek ve ulvidir. İçtimamızın mevzuunu teşkil eden esbabı mucibe hepinizce malumdur.

Bundan dolayı müteşebbislere teşekkür etmeği bir borç bilirim.

Yalnız bu malumu halletmek, bu müşküle ortadan kaldırarak iktisadi vaziyetimizi ıslaha matuf yolların çarelerini arayarak temenni mahiyetinde Hükümetimize ricada bulunmaktan ibaret ise, senelerin değil asırların vücuda getirdiği kötü bir zihniyet daha açıkçası iktisadi bünyemizin sandalyede yetişmiş kırtasiyeci Başbuğların bizi idare ettikçe bu gibi toplantıların hiç bir neticeyi fi'liyesi görülemeyeceği bir çok emsaliye de sabittir.

Biz suyu dibekte döğeceğiz, yine su çıkacaktır.

Devletçilik nazariyesi bu şekilde devam ettikçe mali ve iktisadi vaziyetimiz gün be gün daha kötü bir vaziyette tecelli etmektedir.

Devlet varidat menbaı aradıkça (MENABİ TABİİYESİNDEN) istifade yollarına gitmiyecek halkın ve tüccarın üzerine tahmil ettiği ağır vergilere müracaat etmek yolunu tutmuş, buna mukabil tüccar da mal fiyatlarına zam yapmak mecburiyetinde kaldığından galayı es'ar halk üzerine bir afatı semaviye gibi çökerek geçim derdi bir felaket olmuştur.

Bu yüzden paramız da arzu edilmeyen bir şekilde her gün birer derece sükut ederek (İKİNCİ BİR 7 EYLÜL) felaketiyle karşılaşacağımız pek tabiidir.

Esas ticaret hükümet elindedir.

Bunları tadada lüzum yoktur. Hepinizce malumdur.

Arkadaşlar; hükümet ticareti kendi inhisarı altında bulundurdukça tam manasile ticaretimiz mefluç bir vaziyette kalmağa mahkumdur.

Bir devletin mali, iktisadi vaziyeti halkın ve tüccarın iktisadi vaziyetile mukayese ediliyor.

Arkadaşlar; vekillerimiz, hükümetimizin şahsi itimadkerdesi olan siyasi birer şahsiyettir. Bu demek değildir ki bunlar bu işin mütehassısı ve ehlidir. Bahusus bizde.

Müşteşar ve müdiranımız dahi ticari ve iktisadi kanallarımızı bütün inceliklerle kavrayacak vaziyette olmadıkları, bugünkü içtimamızla da sabit demektir.

NETİCE

Kongremizin içtimasında herhangi bir temenni veya bir esasın mevkii müzakereye vaz'ından evvel muhterem hey'etiniz muvafık görür ve tensib buyuracak olursa şöyle bir teklifte bulunacağım.

TEKLİF

Ticari ve iktisadi vaziyetimizi her iki vekalet nezdinde ticaret odalarınca hiç bir siyasi gaye düşünülmiyerek, intihak edilecek (on) kişilik seçme mütehassıs bir hey'et daimi surette bulunarak, ticari, iktisadi ve mali vaziyetler üzerinde hakim ve nazım rolünü ifa edecek bir temsil hey'etinin vekaletlerce kabulü takdirinde istikbal için daha emin adımlarla yürümek kudretine malik olunacağı kanaatindeyim.

Bu olmadığı takdirde verilecek layihalar, projeler, gösterilecek yollar, alınacak kararlar, yine bugünkü mevzuat içerisinde boş bir temenniden ibaret olacaktır.

Kat'i olarak biliyorum, her birerlerimiz, içinde bocaladığımız en iktisadi buhranın izalesi hakkında bir çok kıymetli layihaya ve projelere hazırlanmışsınız.

Ne yazık ki senelerdenberi odalar ve erbabi ihtisas tarafından hazırlanıp vekaletlere takdim edilen bu gibi binlerce yol gösterici layihaya ve projelere iltifat görmemiş, her gelen vekil kendi düşüncesine, kendi fikrine göre hareket ettiğinden sağlam bir esas kurulamadığı için ticaret ve iktisat kanalımız bir istikrara malik olamamıştır.

21. Orta Anadolunun Kalkınma Davası

(Çorum İli Ticaret ve Sanayi Odasının Tebliği)

1- İktisadi kalkınma, istihsalin artması:

Bugüne kadar istihsalatın artırılması için hükümetin aldığı tedbirler Adana, İzmir, Bursa, İstanbul, Ankara gibi zaten tabiatın bol veriminden istifade eden mıntikalara hasr ve tahsis edilmiş, Anadolunun ilimiz gibi istihsalin fazla olmasını gökten inecek yağmur tanelerinden bekleyen yerlerinde bir sulama teşkilatı bir sınaî kalkınma eseri ve hatta hayvan ıslahı, zirai denemeler ihdası gibi bugünkü bilgili ziraatı bize göstermemesi yüzünden istihsalat elli sene evvelki gibi basit ve iptidai şekilde yapılıp ve bittabi istihsalat ta hiç bir zaman artmamaktadır.

İlimizin bu seneki zirai rekoltesi, hava şartlarının müsaadesizliğine rağmen arpa, buğday ve bakliyat 400.000 tonu geçmektedir. Bunlar karasapanla, dedelerimizden gördüğümüz şekilde zorluklarla elde edilmektedir.

Zirai kombinaların getirdiği bir kaç pulluk ya bu muhitte işlemez cinsden veya ihtiyacın yüzde birine tekabül etmeyecek kadar azdır. Hatta tüccarların şuradan buradan zorluklarla tedarik edip piyasaya arz ettikleri aynı cins pullukların fiyatlarından satış bedelleri fazladır. Bu pullukları daha ucuz bedelle Donatım Kurumu gibi bir müesseseden peşin para ile köylü her zaman alamamaktadır. Ziraat Bankası bunlardan, bazı illerde yapıldığı gibi, bol miktarda getirterek kefaleti müteselsile ile, pek uzun olmayan vadeli taksitlerle köylüye satış yaparsa daha nafi neticeler elde edileceği kanaatindeyiz.

İlimiz hayvan yetiştirmeye en elverişli iklimi ihtiva etmektedir. Bir vakitler en güzel tiftiği memleketimiz yetiştirmekte idi. Bugün tiftik ihracının durması tiftik fiyatlarını kendir fiyatından daha aşağıya düşürmüştür. Bittabi bu verimli hayvancılığın heveskarları azalmış ve köylü bu istifadeden mahrum kalmıştır. En güzel tiftik yetiştiren memleketimizin merinos koyunlarını da yetiştireceği şüphesizdir.

İpekçilik, süni ipekçilik Bursa iline tahsis edilirken merinosculuk da Çorum ve muhiti gibi Orta Anadolu illerinde inkişaf ettirilseydi, buradaki vatandaşlar da istifade eder, ticari durum da daha inkişaf ederdi.

Orta Anadoluda bol miktarda yetişen keten mahsulü doğrudan doğruya yağ istihsalinde kullanılmakta ve sapları tarlada terk edilmektedir. Hükümet kendir mevzuunu ele aldığı halde ondan çok kıymetli olan bu meta üzerinde hiç bir teşebbüste bulunmamıştır.

Dış Ticaret Rejimi:

İstihsalin artması ihracatın kolaylıkla yapılmasıyla olacağından müstahsil elde ettiği malını sarf edecek mahreç bulamadığından yeniden istihsale teşebbüs etmemektedir.

Dış ticaretin bütün kolaylıkla temini ve dış piyasanın daimi kontrollu ile, hiç olmazsa mübadele esaslarını kolaylaştırılacağı mütalaasındayız.

Bu çalışma, Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; internet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir. Bu e-kitap, <http://ekutup.dpt.gov.tr> adresindedir.